

62176

T. C
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ÇENGNÂME
(Transkripsiyonlu Metin ve Tahlil)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
Hatice TEL

DANIŞMAN
Y. Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM

ŞANLIURFA 1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa N0

KISALTMALAR.....	
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	
ÖNSÖZ.....	
I - GİRİŞ.....	1
A - AHMED - İ DÂÎ.....	3
1 . Hayatı.....	3
2 . Eserleri.....	5
B - ÇENGNÂME.....	10
1 . Şekli Özellikler.....	13
2 . Muhtevâ.....	16
II - TRANSKRİPSİYONLU METİN.....	31
III - TAHLİL.....	127
A - Dini Fikirler.....	127
B - Telmih Edilen Olaylar Ve Şahıslar.....	145
C - Medhiye Karakteri Taşıyan Kısımlar.....	164

D - Âyet ve Hadîsler.....	167
E - Tabîat Tasvirleri.....	173
F - Çeng Tasviri ve Mûsikî İstilahları.....	202
G - Yer (Mekân) İsimleri.....	215
IV - SONUÇ.....	218
V - BİBLİYOGRAFYA.....	221

KISALTMALAR

Ktp.	Kütüphâne
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyânet Vâkfi
vb.	ve benzeri
vs.	vesaire
yay.	Yayınlar

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ا	أ	ش	Ş
إ	A.E	س	S
آ	Ä	س	Ž.D
ب	B	ط	T
پ	P	ظ	Z
ت	T	ع	°
ث	Ṭ	غ	G
ج	C	ف	F
ح	Ḥ	ق	Q
ح	H	ك	G, Ğ, K
خ	X	ل	L
د	D	م	M
ذ	Z	ن	N
ر	R	و	V, O, U, Ü, Ö, E
ز	Z	ه	H
ژ	J	ی	Y, I, U, İ
س	S		

Önsöz

Ahmed-i Dâî Türk Edebiyatında nazım ve nesir türünde çeşitli eserler veren ;fakat daha çok Çengnâme adlı eseriyle ün yapmış ,xiv. yüzyılın sonu ile xv. yüzyılın başlarında yaşamış bir şâirimizdir.

Son derece cömert olan ve sanatkârları himayesi altına alan Emir Süleymân'ın çevresinde toplanan Dâî , Ahmedî , Şeyhî ve Hamza gibi şâirler ona şiirler söylüyor , eserler sunuyorlardı . Dâî 'de 808 'de Çengnâme adlı mesnevisini Emir Süleymân adına kaleme almıştır .

Çengnâme'yi tetkikten gayemiz bu eseri tanımak ve tanıtmak , edebi değerini belirtmeye çalışmak ve neticede müellifinin edebi şahsiyeti ve devrindeki mevkiini tebârüz ettirebilmektir.

Evvela yaşayışı ve eserleri hakkında bugüne kadar pek geniş ve kati bir malumata sahip olmadığımız Ahmed-i Dâî'nin biyografisi üzerinde mümkün mertebe durulmaya çalışılmıştır. Daha sonra eserin transkripsiyonu yapılmış ve Çengnâme muhtevâ bakımından tahlil edilmiştir.

Çeng , Türkler 'e has bir mûsikî aleti olup , yapısı alegorik ve mistik bir biçimde ele alınmıştır . " Çengnâme 'nin Burdur , İzzet Koyunoğlu ve Sivas 'ta Ziya Karal 'da olmak üzere bilinen üç nüshası vardır . Fakat bu üçüncü nüsha henüz hiçbir araştırmacı tarafından görülmemiştir. İsmail Hikmet Ertaylan 'ın Burdur nüsha-

sının tıpkıbasımını diğer eserleriyle birlikte yayımlanmıştır . Koyun-
oğlu nüshası , başında Ahmed-i Dâî ve eserleri hakkında
bir tetkikle birlikte Gönül Alpay (Tekin) tarafından İngilizce tıpkı-
basım olarak neşredilmiştir .1 Ahmed-i Dâî'nin Prof . İsmail Hikmet
Ertaylan'ın tıpkı basımını yayınladığı ve Burdur nüshası olarak
edebiyat dünyasına tanıttığı Çengnâme çalışmamızın esasını teş-
kil eder.

Konu ; Ahmed-i Dâî ' nin hayatı , Çengnâme ' nin içeriği
hakkında genel bilgi , eserin transkripsiyonlu metni , tahlil
olmak üzere bu genel başlıklar altında toplayıp incelenmeye
çalışılmıştır .

Tahlil kısmında beyitlerde rastladığımız kültürel ve
sembolik değeri bulunan kelimeleri bazan beyitlerle
beraber , bazanda tek olarak kelimeyi ele alıp incelemeye ça-
lıılmıştır . Bu kelimeler şâirin fikir ve his dünyasını meydana getiren
unsur ve mefhûmları ifade etmektedir . Sanatçı belli bir cemiyet-
tin içinde yaşadığına göre onun âdet , inanış ve telakkilerini de
yansıtır . Dîvân edebiyetinin sınırlı estetiği içinde ifade edilmiş ol-
sada şâirin dış aleme bakışını tesbit etmek mümkündür . Tahlil
kısmında yer yer bu hususlara da yer verilmiştir . Her unsuru geç-
tiği yerdeki durumuna göre izah edilmiştir : Din , Cemiyet ,

Tabiat başlıkları genel olarak tahlil kısmında ortaya çıktı. Şâirin ele aldığı benzetmelerde kurduğu münasebetler, şâirin hayal gücünü ve dikkatini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca kullandığı unsurların mahiyeti de onun temayülü ve kendine mahsus iç dünyası hakkında bize bir fikir vermektedir.

Çalışmalarım esnasında yardımlarından ve değerli fikirlerinden istifade ettiğim sayın hocam Prof. Dr. Ömer OKUMUŞ'a ve Y. Doç. Dr. Muhsin KALKIŞIM'a teşekkürü bir borç bilirim.

Hatice TEL

ŞANLIURFA 1997

I . GİRİŞ

Ahmed-i Dâî'nin 1405 - 1406 yılında yazarak Yıldırım Bâyezid'in şehzâdelerinden Emir Süleymân'a sunduğu Çengnâme mesnevisi Dâî'nin en önemli eseridir. Tasavvuftaki şerîat, tarîkat, marifet ve hakikat, çengde sözü edilen dört parça (ağaç kısmı, âhû derisinden yapılmış olan üst kısmı, ipek ve at kılından olan telleri) ile sembolize edilmiştir. Bu dört parçanın kendi asıllarına karşı duydukları özlem, tasavvuftaki ilâhî aşkın bir ifadesi olarak verilmiştir. Çengnâme, Dâî'nin şâirlik gücünü olduğu kadar tasavvuf ve mûsikî bilgisini göstermesi bakımından da önemli bir eserdir.

Ancak XV. yüzyılın başındaki edebi faaliyetlerin daha çok Osmanlı sahasında verimli olduğu görülür. I. Bâyezid'in büyük oğlu Emir Süleyman, edebiyata ve şiire meraklı olup, eğlenceye düşkün bir hükümdardır. Sarayın çevresinde bulunan şâirlerden özellikle Ahmed-i Dâî, ondan büyük yakınlık ve iltifat görmüştür. Dâî'nin Dîvân'ındaki kasîdelerinin çoğu Çelebi Süleymân için yazıldığı gibi Ahmed-i Dâî'nin Çengnâme'si, Ahmedî'nin Tervihü'l-Ervah'ı da yine Çelebi Süleyman'a sunulmuştur.

XV. yüzyılda Anadolu'da ve Rumeli'de edebiyat büyük bir gelişme göstermiş, Dîvân edebiyatı artık kuruluş dönemini tamamlamış ve klasik bir edebiyat görünümü kazanmaya başlamıştır. Manzum ve mensur her türde ve her konuda pek çok eserin bu yüzyılda verildiğini biliyoruz. Gerek nazîre mecmuaları, gerekse tezkirelerde XV. yüzyıla ait oldukları bilinen ve eserlerinden ör-

nekler verilen pek çok sanatçının özellikle gazel ve kasîde alanındaki şiirleriyle XV. yüzyılda edebiyatın nispeten bir gelişme gösterdiğine tanık oluyoruz.

Bu eserlerin dilli yüzyılın ilk yarısında oldukça sade olup, bir önceki yüzyılın eserlerinde kullanılan dilden farksızdır. Ancak İstanbul'un fethiyle esas anlamda kurulmuş olan Klasik Edebiyat çevresindeki şâirlerin Farsçaya ve Fars edebiyatı örneklerine ilgi ve hayranlıklarının arttığı, bu durumun doğal sonucu olarak da Türkçenin, Farsçanın etki alanına iyiden iyiye girmeye başladığı görülür. Bu yüzyılda şairlerin şiir dilini İran şiirinin ahengine ulaştırmak istemeleri sonucu dile yabancı kelime girişi artmıştır.

xiv. yüzyılın sonu ve xv. yüzyılın başlarında İslam kültürünün ve Dîvân şiirinin bir temsilci de Ahmed - i Dâî 'dir. Âlim ve fazıl bir kimse olan Dâî, devrinde edebi faaliyetleriyle kendisini ispatlamıştır.

A . AHMED -İ DÂÎ

1 - Hayatı

Devrin önemli şâiri olan Dâî, XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın başlarında yaşamış çok sayıda eser vermiş bilgin bir şahsiyettir. Türk edebiyatında nazım ve nesir türünde çeşitli eserler veren, fakat daha çok Çengnâme adlı manzum eseriyle tanınan şâirin babasının adı İbrahim, dedesinin adı Mehmed'dir. Adı ve mahlası birlikte anılan Ahmed-i Dâî hakkında bilgi veren kaynakların hepsi onu Germiyanlı olarak gösterirler. "Ahmed-i Dâî'nin Germiyanoğlu II. Yakûb'a intisab ettiği, sonra Osmanlı sahasına geçerek daha doğrusu Germiyan Beyliği'nin Osmanlı Devletine iltihakından sonra Emir Süleymân, Çelebi Mehmed ve II. Murad dönemlerinde yaşadığı eserlerinden anlaşılmaktadır. II. Yakub'un Yıldırım Bâyezid tarafından mağlup edilmesi ve Germiyan topraklarının Osmanlı ülkesine katılması sonucu Dâî'de muhtemelen Kütahya'da tanıştığı Emir Süleymân'ın yanına gitmiştir. Son derece cömert olan ve sanatkârları himayesi altına alan Emir Süleymân'ın çevresinde toplanan Dâî, Ahmedî, Şeyhî ve Hamza gibi şairler ona şiirler söylüyor, eserler sunuyorlardı. Dâî'de 808'de (1406) Çengnâme adlı mesnevîsini Emir Süleymân adına kaleme almıştır. Emir Süleymân'ın 1410 yılında öldürülmesi üzerine Dâî'nin Çelebi Mehmed'in himayesine girdiği, onun cülûsu ile ilgili

olarak yazdığı kasidesinden anlaşılmaktadır."2

Bugün kati olarak Ahmed-i Dâî'nin XV.yüzyılın başında ve Germiyan sahasında yaşamış Yıldırım Bâyezid'in şehzâdesi Emir Süleymân'a mensub bir şâir olduğunu söyleyebiliriz. XV . yüzyılın saray muhitlerinde yetişen bütün diğer şâir ve âlimler gibi Dâî de Anadolu Beylerinden Germiyan hükümdarı II. Yakûp Bey'in sarayında himaye görüp yetişmiş ve şehzâdeler kavgasında Yıldırım Bâyezid'in büyük şehzâdesi Emir Süleymân'a intisab etmiştir. İlim ve irfanı ise yetiştiği muhitte mütenâsip olup islâmî bir terbiye görmüştür.

Ahmed-i Dâî yalnız değerli bir şair değil , aynı zamanda çok yönlü bilgin kişi olarak Farsça ve Arapça'dan kıymetli eserler çevirmiş , türlü konularda telif kitaplar da yazmıştır.

Ölümü hakkında kesin bilgiler olmamakla beraber , son eseri Tezkiretü'l - Evliyâ olduğuna göre , o tarihten sonra uzun süre yaşamadığı anlaşılmaktadır.

II. Murad'a şehzadeliğinde hocalık etmiş olan Ahmed-i Dâî'nin II. Murad'ın padişahlığının ilk yıllarında 1421 tarihinde öldüğü söylenmektedir. Bursa'da onun adıyla anılan bir cami , bir mahalle ve bir hamam vardır. Caminin yanındaki Dâî Dede adlı birinin mezarının Ahmed-i Dâî'ye ait olduğu rivâyet edilmektedir.

2 İslam Ansiklopedisi , TDV Yay. İstanbul , 1989,s.57

2 . Eserleri

Ahmed-i Dâî mensur ve manzum eserleri bir külliyat içinde toplanmış , fakat eserlerinde düzenli bir sıralama yapılmamıştır. Çok sayıda eserin sahibi olduğu bilinen Dâî hakkında kaynaklar az bilgi vermiş , tezkirelerde yalnızca Çengnâme ve Teressül adlı eserlerinden söz edilmiştir. Dâî , çoğu tercüme olan sekizi mensur , altısı manzum on dört eser kaleme almıştır. Bunların (tasavvufi mesnevi , evliyâ tezkiresi , rüya tabiri , fıkıh , tefsir , inşâ , tıp , astromi , lûgat ve hâdis) hepsinin aynı konularda yazılmış olması , ilgi alanlarının genişliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İsmail Hikmet Ertaş " Ahmed-i Dâî , hayatı eserleri " adlı monografik çalışmasında Dâî 'nin onyedii eserinin varlığından söz etmektedir.

" Ahmed-i Dâî , Ahmedî ile Şeyhî arasında yetişmiş çok sayıda eserler vermiş usta bir şâir , güçlü bir nasirdir. Ahmedi gibi çeşitli konularda yazdığı ve çevirdiği eserleriyle dönemin edebiyatının gelişmesine hizmet etmiş , ayrıca Dîvân edebiyatının kuruluş devri sayılan dönemde Türkçeyi oldukça rahat ve düzgün bir biçimde kullanmıştır . Vasiyet-i Nûşirevân , Câmasb-nâme adlı eserlerinde , inşâ kurallarını öğretmek için yazdığı Teressül 'de Farsça sözlüğünde , Tefsir çevirisi ile diğer dini eserlerinde sanat amacından çok didaktik bir amaç gütmüş olan Dâî , bu yönüyle de kültür tarihimiz açısından önemli

bir yazardır."3

Eserlerinde birçok eski Türkçe kelimeler , terkipler , fiiler ve tabirler vardır. Bununla beraber dili saf ve temizdir. Onun Türk dilinden hiç bîr şikayeti yoktur. O her ilmi , her feni her çeşit edebi eseri yazmakta büyük bir kolaylığa mazhardır. Onun elinde vezin ve kafiye , istediği şekli alabilen yumuşak , seyyal bir maddedir. Dâî Farsça da gösterdiği kudret ve kabiliyeti Türkçede de göstermiştir.

Eserlerini manzum ve mensur olmak üzere şöyle sıralayabiliriz :

Manzum eserleri : Türkçe Divan , Farsça Divan , Çeng - name Câmasb - nâme , 'Ukûdû 'l - Cevâhir, Vasiyyet -i Nûşirevân Tercümesi Mutâyebât.

Mensur eserleri : Ebu'leys Semerkandî Tefsîri Tercümesi , Tezkire-tü 'l - Evliyâ Tercümesi , Teressül , Tabîr - nâme Tercümesi , Tıbb -ı Nebevî Tercümesi , Eşkâl -i Naşîr -ı Tûsî Tercümesi , Miftâhü 'l - Cenne , Vesîletü 'l - Mülûk li Ehli 's - Sülûk.

1- Türkçe Dîvân : İ. Hikmet Ertaylan tarafından 1952 'de yayımlanmış bu nüshada Dâî'nin yalnızca Osmanlılar'a intisap ettikten sonra yazdığı manzumeler yer aldığından bu nüsha eksik ve düzensizdir. Dîvân 'ın Mısır 'da (Kahire) bir yazma nüshasının daha olduğu Tunca Kortantamer tarafından ortaya tespit edilmiştir.

3 . Mine MENGÛ , Eski Türk Edebiyatı Tarihi , Akçağ Yay. Ankara 1994 , s. 107

2 - Farsça Dîvân : Bunun Bursa'da Orhan Gazi ktp. sinde olduğu Osmanlı Müelliflerinde kaydedilmiştir. Farsça Dîvân 57 varaktır. Her sayfada vasati olarak sekiz satır vardır. Fakat bazı sayfaların kenarlarına üçer beyit ilave edilmiştir. Eser bu mukadime ile yüz on sekiz parça şiirden ibaretdir. Hemen her sayfada bir manzume mevcuttur. Talik ile yazılan bu Dîvân'ın başında güzel iki tezhîp de vardır.

3 - Çeng-nâme :Bu eserin içeriğini aşağıda genel bir başlık altında açıklanacaktır.

4 - Câmâsb - nâme : Bu eser , İranlı Nasîr - ı Tûsî'nin aynı adlı eserinin çevirisidir. Çengnâme ' nin faksimile halindeki nüshasının baş tarafında mevcut bulunmaktadır. Tercümenin son sayfasında "Buyurdu vü nazm itdi Hoca Nasir" "Anı aldum uş Türkiye tercümesi " ve "Bu sözler nice kim döne rûzigar ;Ola Ahmed -i Dâiden yâdigâr" diye eser nihayet bulmaktadır. Mitolojik bir eser olan Câmâsb - nâme , Danyal peygamber 'in oğlu masb 'in maceralarını anlatır. Şâh -ı Mâranın yanında Câmâsb 'in geçirdiği yıllar ve bilginin sırımına Camasb 'in nasıl eriştiğini anlattığı bir mesnevidir.

5 - 'Ukûdü 'l - Cevâhir Farsça manzum bir sözlük olup II. Murad 'ın şehzadeliğinde ona Farsça öğretmek amacıyla yazılmıştır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarını verir. Kimi nüshalarında satır altlarında Türkçe karşılıkları da bulunur.

6 - Vasiyyet -i Nûşirevân Tercümesi : Bu mesnevide İran hükümdarı Nûşirevân 'ın ağzından oğlu Hürmüz 'e öğütler verilir.Sekiz sahifelik

kısa bir mesnevidir.

7 - Mutâyebât : Bu eser başlı başına müstakil bir eser olmayıp Türkçe Dîvân 'ındaki kıtalar arasında seçilmiş oniki mizâhi kıtadan ibarettir. Emir Süleyman 'a sunulmuştur. İçki ve eğlence üzerine yazılmıştır.

8 - Ebulleys Semerkandi Tefsiri Tercümesi : Ebulleys Semerkandî Tefsîri 'nin Türkçeye ilk tercümesi sayılır. Tercüme Emir Süleyman adına yapılmıştır . Eserin ortaya konmasından Ebulleys Tefsîri esas alınmıştır. Ancak başka kaynaklardan da yararlanılmıştır. Önsözü manzum olup, mesnevi nazım şeklinde yazılmıştır. Bu eser Osmanlı müellifleri , Kütahya şehri , Meşhur Adamlar 'da zikredilmiştir. Bu eserin bir nüshası Nur-ı Osmani'ye ktp. sindedir.

9 - Tezkiretü 'l - Evliyâ Tercümesi : Aslı Attar 'a ait olan bu eser de Farsça 'dan II. Murad adına tercüme edilmiştir. Tercümede Ahmed -i Dâî yalnızca Dâî mahlasını kullanır.

10 - Teressül : Bu da II. Murad adına yazılmış bir eser olup mektup türlerini , mektup yazma kuralları öğretici kısa bir eserdir. Önce Şehzâde Murad 'ın yararlanması için yazılan bu eser daha sonra medresede okutulmuştur. Türkçede varlığı bilinen en eski inşa kitabıdır. Tek ve eksik bir nüshası Manisa Muradiye Kitaplığındadır.

11 - Tabîr - nâme Tercümesi : Bu eser Bâyezid ktp. sinde bulunmaktadır. Aslı Arapça rüya tabirleri kitabı olan eserin Türkçeye tercümesi Farsça tercümesinden yapılmıştır. Eseri Arapçadan Farsçaya İranlı Nasîr -ı Tûsî çevirmiştir. Tabîr - nâme , Germiyan

Beyi II. Yakub adına tercüme edilmiştir.

12 - Tıbb -ı Nebevî Tercümesi : Hz.Muhammed 'in tıbbâ dâir, yani sağlıkla ilgili öğütlerini içeren bu tercüme de II. Murad adına yapılmıştır. Eserin aslı Arapçadır. Tıpla ilgili olan bir eserdir.

13 - Eşkâl -i Nasîr -ı Tûsî Tercümesi : Eser astronomi ve astroloji ile ilgilidir. Bu eser Nasr -ı Tûsî 'ye aittir

14 - Miftâhü 'l - Cenne : Dâî tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Dini - öğretici bir eserdir. Eserde şeriât esaslarının öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu mensur eser şimdi seminer ktp. sinde 4028 no. da kayıtlı bulunmaktadır.

15 - Vesîletü 'l - Mülûk li Ehli 's - Sülûk : Bu eser Ayete 'l - kürsi sûresinin tefsiridir. Eser , aynı zamanda Esmâ -i Hüsna yani Allah 'ın 99 adının açıklandığı bir bölüm bulunmaktadır.

B . ÇENGNÂME

Ahmed - i Dâî 'nin 1405 - 1406 yılında yazarak Yıldırım Bâyezid 'in şehzâdelerinden Emir Süleyman 'a sunduğu Çengnâme mesnevisi en ünlü eseridir . Telif bir eser olan Çengnâme 'de bir çalgı aleti olan çeng 'in dört ayrı parçası ; ağaç kısmı , ahü derisinden yapılmış olan üst kısmı, ipek ve at kılından olan telleri; Dâî 'nin sorduğu sorulara cevap vererek konuşur . Çengnâme tasavvufi - alegorik bir eserdir . Tasavvuftaki şenât , taîkat , ma'rifet ve hakikat , çengdeki sözü edilen dört parça ile sembolize edilmiş ve bu dört parçanın kendi asıllarına karşı duydukları özlem tasavvuftaki İlahi aşkın bir ifadesi olarak verilmiştir . Çengnâme , Dâî 'nin şâirlik gücü olduğu kadar tasavvuf ve mûsikî bilgisini göstermesi bakımından da önemli bir eserdir .

Çengnâme , bir Türk çalgısı olan çeng 'in , oluşunu , yapılışı ve özelliklerini timsali dille ve tasavvufi simgeler (remz 'ler) içinde anlatan bir mesnevidir . Bu temel hikâye, etrafında anlatılan ek hikâyelerle örülmüştür .

Hikâye , güzel sesli ve mûsikî tutkunu insanların bulunduğu bir işret ve şenlik meclisinde geçmektedir . Meclis 'te bulunan kültürlü , şâir ruhlu , hoş sohbet aydınlar , çenge sorular sorarlar . Sorular ve cevapları birer hikâyedir . Bu sohbetli manzum fıkralarda çengin imal edildiği nesnelere olan at kılı ve ahü derisi başlarından geçenleri anlatır . Çengin oluşarak çalgı haline gelmesini hazırlayan bütün bu unsurlar , canlı şahıslar gi-

bi ele alınır. Onlar, aslında bir şeyhe , mürşide benzeyen çengi elbiriğiyle şekillendirip meydana getirmişlerdir.

Bu hikâyelerde , 15.yüzyılının mesnevi dili henüz oldukça sadedir. Bu eserde güçlü bir dille Dâî'nin ve o zamanki aydınların musikiye verdikleri değer ve başka noktalar da ortaya çıkmaktadır.

"Eserin , uzun süre adının Cengnâme , konusunun da savaşı olduğu sanılmıştır. Ayrıca Ali , eseri Şeyhoğlu'nun eseriyle karıştırmış ,adının Ferahnâme olduğunu kaydetmiştir. Katip Çelebi ise eserin adını Cengnâme olarak tesbit etmiştir. Daha sonraki kaynaklar da aynı yanlışları tekrarlamışlardır. Sehi ve Latifi dışında , eserin adı tam olarak verilmemiştir. Ayrıca bazı araştırmacılar da Dâî'yi hem Cengnâme hem de Ferahnâme adlı iki eser sahibi gösterir. Bursalı Mehmed Tahir ise onun Çengnâme tarzında bir Ferahnâme yazdığını kaydeder. Gibb ve Hammer de aynı hataya düşmüşlerdir. Gibb onun savaşla ilgili Cengnâme adlı bir eser yazdığını ,Hammer de Cengnâme ve Ferahnâme yazdığını kaydeder. Hammer daha sonra bir başka makalesinde bunu düzeltmiştir. Nihayet Çengnâme'nin bulunması bütün şüpheleri ortadan kaldırmış ve eserin , çeng adı verilen Türkler'e has bir mûsikî aletinin yapısını alegorik ve mistik bir biçimde ele aldığı anlaşılmıştır.Çengnâme'nin Burdur,İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi ve Sivas'ta Ziya Karal kütüphanesinde olmak üzere bilinen üç nüshası vardır.

Fakat bu üçüncü nüsha henüz hiçbir araştırmacı tarafından görülmemiştir.⁴

Kitabın sonunda ,1405 tarihinde yazıldığı belirtilmektedir. Çeng-nâme adlı eserin edası canlı ve samimidir. İçinde güzel Türkçe tabirler , sade mısralar bulunmaktadır. Her türlü evsafıyla devrinin en üstün şiiirlerindedir. Umumi olarak Nizâmî , Sa'dî ve Mevlânâ'dan müteessir görünmektedir. Devrindeki eserler arasında bugün en fazla zevkle okunabilecek olanlardan biridir. Eser Emir Süleyman 'ın eğlence meclislerinden alınan bir ilham ile yazılmış , bu itibar ile de sazdan ve sözden de bahsetmekte ise de zan olunduğu gibi gayesi sultana bir temelluk değil , belki ibret ü intibâhdır. Yer yer de tasavvufi fikirlerle ve motiflerle süslenmiştir.

4 . *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay. İstanbul, 1989, s.58

1. ŞEKLİ ÖZELLİKLER

Çengnâme , mesnevi tarzında yazılmıştır. Mesnevi her beyiti kendi arasında kafiyeli olan nazım şeklidir ki hikâye nevinde uzun konularda tercih edilir. Vezin, mesnevilere en uygun olan vezinlerden "Mefailün - Mefailün - Feulün" kalıbı ile yazılmıştır. Bu vezin bir çok yerde imâleli ve az miktarda da zihâflı olarak kullanılmıştır. Fakat o devir ve Ahmed-i Dâî için bu aksaklıklar büyük bir hata sayılmaz. Çünkü Dâî , Arapça ve Farsça olmayan kelimelere eserinde Türkçe kelimelere fazla miktarda yer vermiş ve bunları aruza tatbik etmek için imale ve zihaf yapmak zorunda kalmıştır. Mesela :

İnilerüz dökerüz kanlu yaşlar
Ururuz taş a başlar baş a taşlar (s.258)

Kulagı çün kalem kıymış kımışda
Yilisi kunduz u kuyrug kişden (s.255)

beyitlerinde imale ,

Kiminden düzdiler çevgân ü sancak
Alem başında tug kim gördün ancak (s.257)

Bu çengün kıllarının perdesiyem
Zira âşıklarun perverdesiyem (s.257)

beyitlerinde de zihâfa rastlanmaktadır ki eserin hemen her beyitinde bu hal mevcuttur.

Eserde bazen vezni tamamlayamayanlar mısralar göze çarpar:

Sana çün hakdur her işde
Du 'â ben eylerem âmin ferişte (s.178)

Çerâğı meclisinden ay u gündendür
Felek mutbahından bir dütündür (s.167)

Nazîrî yokdurur devrân içinde
Ne Rum içinde ne Çinde (s.170)

Sözünden çeşme - i hacildür
Suya kandır anı kim teşne - dildür (s.184)

35 beyitlik bir Tevhid 'le başlayan Çengnâme, 49 beyitlik münâcât , 26 beyitlik Na't ve Emir Süleyman hakkındaki 3 Medhiye ile devam eder . Sonuncu Medhiye Terc-i Bend şeklindedir.

Çengnâme 'de her nevi kafiyenin bol miktarda kullanılmış olduğu görülür .

Tam Kafiyeleler :

Müzeyyen rahmetinden bâğ u sahrâ
Müzelzel heybetinden tag u deryâ (s.159)

İbadetde alu tâatde key süst
Cinayetde cevük cürm key cüst (s.164)

Çü irmez ilmîne hiç fehm ü idrâk
Bu cüz'i ma'rifetden dem urur hâk (s.163)

Olur devlet yüce himmet ağır baş
Öküş ni'met katı heybet uzun yaş (s.171)

Mukayyed Kafiyeleler:

Kadîm ü Kadîr ü Ferd ü Tevânâ
Be - nâm-ı pâdişâh-ı Hayy ü dâna (s.157)

Kemâl - i kudretinde çok bedâyi'
Celâl-i hikmetinde çok sanâyi ' (s.160)

Yarım Kafiyeler:

Bu dördün herbiri bir memleketden
Gelibdür tâc ü taht ü saltanattan (s.258)

Ayagum aldı devrân düşdüm elden
Budur devran işi dünyâdur aldın (s.256)

Cinaslı Kafiyeler:

Eger bulmazsa vası-ı Nevbahârı
Hazân olur Süheylün nevbahârı (s.261)

Güzel yüzler ki gözi sümelidür
Ayagı tozu göze sümelidür (s.245)

Bazı beyitlerde nadiren kafiye bulunmamaktadır :

Sahâbi ravzasına vâsıl olsun
Ebûbekr 'Ömer 'Osman ü Haydar (s.169)

Sabâ yili anun rahtını dutmaz
Felek nerdin öter girüdez (s.172)

Kulun Eyyûbdur mihnetde munsif
Mahabbet mahzenin yıkma gerekdür (s.228)

Düzüp ta'zimile bin resm - i âdet
Ana tapdı Hitay ü Çin ü Mâçin (s.249)

Eski kafiye telakkisiyle bugünkü arasında fark olduğu cihetle bugün yarım kafiye saydığımız kafiyeler o vakit için tam kafiye sayılabiliyordu. Çünkü eski şâirlerimize göre kafiye,yalnız göz içindi.

2. MUHTEVÂ

Çengnâme 1446 beyitten ve yirmi dört bölümden meydana gelen bir mesnevidir. Ahmed-i Dâî mesnevi şeklinde kaleme almış olduğu bu orijinal eserinde Tevhîd , Münâcât , Na't yoluyla yazmış bulunduğu bütün parçaları mesnevi şeklinde yazmıştır. Eserin içinde şeklen âğaçlarından ayrılan bir tek manzume vardır ki, o da Dâî'nin Çengî'nin ağzından , Emir Süleyman'a okuttuğu Terci şekli kasidedir. Bunun haricindeki bütün manzumeler şeklen birer mesnevidir.

Ahmed-i Dâî bize mûsikînin en ayrıntılı bilgilerine kadar vakıf olduğunu göstermektedir. Orta Asya'nın ve bilhassa Timur zamanının meşhur mûsikîşinâslarından olan ve hatta I. Murad adına da bir mûsikî kitabı yazdığı söylenen Meregali Abdülkâdir'den ve onun şöhretli oğlu, Abdülmü'min'den bahsi de gösteriyor ki Dâî bu üstâdların, sadece isimlerini değil, eserlerini de bilmektedir. İşte onun Çengi ta'rif ile başlayışı ve sazı teşkil eden teferru'ata girişileride bütün bu teferruat hakkında inceden inceye tarifler yapacağındandır.

Eserde, güzel sözlü insanlarla dolu cennet gibi bir meclis sözü konusu edilir. Bu meclis iş ü işret , zevk ü safa ve aşk u muhabbet meclisidir. Bu mecliste harika bir saz vardır ve çalındıkça herkesi meftun eder. Mecliste herkes böyle bir şiir okuyup şarap içmektedir. Çengnâme ruhu ve edası mükemmel , coşkunun bir şarap ve zevk ü safa şiiridir.

Önce maddi evsafını anlatan saz cevap vererek sonsuz ve ilahi kudretini anlatır. Bunun üzerine saz , Eyyub Peygamber ve

kurtlar hikâyesini anlatıp ,ipek telin aslında gönül olduğunu söyler.

Bunun üzerine şâir ağaca sorar. Sazın ağaç kısmı söze gelerek bir güzel bahçede mevsimler içinde geçen hayatını tasvir ettikten sonra kesilip bir usta tarafından saz yapıldığını ifade eyler.

Şâir bundan sonra sazın deri kısmına sorar. Deri vaktiyle bir geyik olduğunu , güzel ormanlarda mesut yaşarken avlanıp öldürüldüğünü ve nihayet bu saza perde yapıldığını anlatır. Bundan sonra şâir , sazdaki at kılına sorar . At kılı da vaktiyle mes'ut yaşayan , dağlar , çöller aşan , harpler yapan eski ve şanlı bir hayvanın kuyruğu olduğunu , günün birinde bu atın tatarlar tarafından zalimcesine yakalanarak kesilip yendiğini ve böylece bir usta tarafından bükülüp bu saza tel yapıldığını söyler.

Böylece dört kısımdan ibaret olan saz aslını anlatmış olur. Her kısım bir uzak yerden gelmiş , aslından , vatanından ayrılmıştır. Hepsi gurbet acısıyla feryat etmektedir.

Çengname; 44 beyitlik bir Tevhîd ile başlar . Bu kısımda İlahi sıfatlar zikredilmekte (Hây , Dânâ , Kâdîm , Kadîr , Ferd) ve Allahın nitelikten havadisten ve cümle illetden beri bî - nişân, lâ - mekân olup sıfatının" kulhuvallahü ahad" olduğu söylenmektedir. Sonraki şiir : "Münâcât Be Hazret -i Bâri Te 'âlâ 'Azze İsmûhu" başlıklı 49 beyitlik bir münâcâtdan ibaret olup müellif zayıf ve acizliğinden, heva kaydına zebun , nefis elinde giriftar, günahının ağır olduğundan bahisle Allah 'tan kendisini nefis - i şûm elinden halas etmesini , tevfikini kendisine yoldaş kılmasını,

gaflet uykusundan uyandırarak kıyâmet korkusundan selâmet tutmasını niyaz etmektedir. Allah 'ın rahmetinden ümidinin çok olduğunu söylemektedir. Müellif , bu kısımda ayrıca Allah 'tan sözlerini cihanda yadigâr etmesini , şöhretinin cihanda avâze olmasını sözünün lezzetini tatlı kılmasını söyler . Sonra ;"Resûlullah Sallelahu 'Aleyhi Vesellem" başlığıyla Hazret-i Peygamber'e yazılmış olan Na't kısmı gelmektedir. Na't 26 beyitten ibarettir. Burada Peygamber 'in akl-ı kül , fahr-ı resûl olup adının Allah adıyla mukarin olduğundan bahsedilmekte , şefaatten yardım beklenmektedir. Nihayet Ebubekir , Ömer , Osman , adları zikr edilerek onların hayırları yad edilmektedir. Dördüncü bölümde ise ;"Der Medhü 'l Sultanü 'l A'zam Emir Süleyman Bin Bâyezid Bin Murad Bin Orhan Bin Osmân Nevverallâhu Merkadehum" başlığıyla Emir Süleyman 'ın medhiyesi gelir. Bu kısım 46 beyitten müteşekkildir. Medhiyede Mir Süleyman bakımlardan Behrâm , İskender, Aristo , Eflâtûn , Yusuf , Hızır , Hz. İsa 'ya teşbih edilmektedir. Devran içinde ne Rûm 'da ne Çin 'de naziri olmadığı , Nûşirevân sıfatlı olduğu , elinin üstün , gönlünün alçak , gözünün tok , gönlünün bayhimmetinin bol , sıfatının adem , fakat huyunun melek olduğundan bahsedilmektedir. 46 beyitte bütün beylerin ona itaat ettiği zikredilir. Ve fasıl

Her işde baht -ı devlet yâr olsun
Hemişe bekçisi cebbâr olsun (s.175)

dileğile biter. Ondan sonra , pek de bu mesnevi ile alakalı görülmeyen ve bir küçük sahife kadar yer tutan "Nazm" başlıklı ,

Dîvânı kırmayla yazmış olduğu anlaşılan Farsça bir metin yer alır. Evvelki medhiyenin bir devamı olması lazımgelen 8 beyitlik bir mesneviden sonra "Hudavendigârın Devâm -ı Devleti Du'asın Beyan Eder" başlıklı matla'lı ve 56 beyitlik bir mesnevi gelmektedir. Bu kısımda Süleyman'ın adlından, insafından, aklının pir, bahtının nevcivan, Süleyman'lığı ele alalı doğanla keklığın, koyunla kurdun dost olduğundan bahsedilir. Sıfatlarının gök katibini bile aciz bıraktığı zikr edilerek Padişaha dua edilmekte ve cihanda devletinin payende, kendisinin gamdan azad olması yedi gök durdukça adının durması, düşmanının makhur, askerinin muzaffer, hayatının müstedam, devletinin berdevam olması temenni edilmektedir. Müellif son beyitlerde adını zikr ederek "icabet eylesün hak eydün amin" duasıyla sözünü bitirir. Sonra da ; "Dâ'î 'Arza Daşt Ve Özrin Beyân İder" serlevhasıyla başlamakda olup 49 beyitlik bir kısım gelir.

Burada müellif mana denizinin derinliklerinde yüzerek hoş bir destân, nazma düzdüğünden, bundan asıl maksadın ise Süleyman'ın medhi olduğundan bahs etmekte, medhüsena ile kulluğunu ifade ettiğini, adıyla, sözünün, şeker gibi tadıyla meşhur duacı bir kulu olduğunu, söylemektedir. Bütün kusurlarıyla makbul olursa, mesut olacağını ulu Hazretde söz söylemenin güher yanında boncuk gibi kalacağını söyler. Süleyman'a karınca armağanı olarak nasilki bir, çekirge budu gelmişse, onun da armağanının hanı kabul ederse duası olduğunu, çünkü başka türü kulluğun elinden gelmediğini, duacılığın ezelden beri nasibi olduğunu ve insanın yadigânı olarak ancak sözünün kalacağını söyleyerek, Allah'tan ken-

disine rahmet ister. Bundan sonra ;"Serağazı Dâstan " serlevhasıyla Çengnâme 'nin asıl metnine başlar. Serağazı Dâstan 79 beyitten mürekkep olup tamamen tabiat tasvirleriyle doludur. Müellif güneşin Hamel burcuna girmesiyle şâh -ı Cemşidin tahta geçmiş gibi olduğunu , rüzgârın Hz. İsa'nın nefesinden dem vurduğunu, ölenlerin hep o nefesten dirilerek kışın toprağa can ismarlayanların , katıldığını anlatır. Ağaçların donandığını , cihanın cennet gibi olduğunu, suların ateşsiz pınardan kaynadığını , gülün jaleyle yüzünü yıkadığını, nesrinin laleyle dolaşdığını söyler. Yerin göğün feleklerin nurla bezendiğini, tarab ehlinin sürahi kulkulünden değil , kuşların gulgulünden mest olduğunu anlatır ve ;

İçüm yandı yüregüm cûş kıldı
Bu şerbetden çü gönlüm nûş kıldı (s.191)

diyerek fasla nihayet verir.

"Ol Bâg Sıfatı Kim Anda Meclis Kurmuşları Beyân Eder " isimli 26 beyitlik kısımda içinde meclis kurulan kurulan bâğ tasvir edilmekte ve ağaçları tubaya ,fezası Cennet -i Me'vâya, çeşmeleri kevsere teşbih edilmektedir. Havasının Ravzâ -i Rıdvan'a suyunun çeşme -i hayvana benzediğini orada dert -lilerin hürrem melaletlilerin gâmsiz olduğu ve oranın firdevs bâğı sanılabileceği söylenmektedir. Sonra " Ol Bâg İçindeki Meclis Sıfatın Beyân İder " başlıklı 12 beyitlik bir bölümle devam eder. Burada bâğ içindeki meclis anlatılmaktadır. Bâğda irem bâğına benzer bir taht olduğu ve orada nedim, ârif , nazik , yiğitlerin oturduğu , onların edepli , erkânlı , peri

yüzlü , hûnî sıfatı oldukları anlatılır . Maksat ve mânânın ne olduğuna nazar kılınması söylenir. " Ol Meclisde Çalındığı Çeng Sıfatı " adlı 67 beyitten oluşan bölümde o meclisde çalınan çeng tasvir edilir. Müellif çengde 24 ibrişim kıldan ve her kılın yüzbin dilli olduğunu, kedisini ağaçtan olup üstüne kıllar takıldığını , deriden üstüne yakı yakılmış olduğunu vurulmuş at kılından perdesi ve her nağmede yüz hurdesi olduğunu söyler. Yirmidört şube altı avaz olup oniki perdeden bütün sırları söylediğini , bütün makamlarda dolaşarak Aristo aklını hayran ettiğini anlatır.

Onu dinleyen dirilerin ölüp , ölümlerinin dirildiğini , taş gönüllerin mum olduğunu , nevâsının gök zühresini indirdiğini söyler. Saz âhenkle çenge vurduğu zaman okuyucu bu şiiri okur , diyerek diğer kısma geçer. "Ol Çeng Akdığı Şi'r-i Terci' " adlı fasıl altı bendlik bir terciden ibarettir ki beş kısmı ,8'er beyitten ibaret olup son altıncı kısmı 7 beyitlidir. Her kısmın sonunda;

Yi iç hoş gıc ki sultan devridür bu
Şehenşeh mir Süleyman devridür bu (s.202)

beyit tekrarlanmaktadır.

Bundan sonra onbir beyitle fasıl devam eder. Bütün fasıl elli - sekiz beyittir. Bu beyitlerde meclisde her türlü sazın mevcut olduğu, hepsinin ona uyarak âhenk ettikleri söylenerek isimleri zikr edilir. Onu herkim görürse hayran olacağını söylenir. " Dâî Çenge Suâl Etdüğü Keyfiyet Halinde " adlı onikinci kısım eserin en uzun faslını teşkil etmekte olup 168 beyitten mürek-

keptir. Burada Daî saza suâller sormaktadır. Ona bülbülden daha güzel öttüğünü , Hz. Süleyman gibi kuş dili okudugunu, gedâ suretli , fakat şehzâdeye benzer olduğunu söyler . Bu terbiyetleri kimden öğrendiğini cihânda maksudu , muradı olup olmadığını nevinin cinsinin ne olduğunu sorar . Neden âh u figan ettiğini anlamak ister. Buna saz 24 türü dilden figan ederek cevap vermeye başlar .Hikâyesinin uzun , derdinin büyük olduğunu, onu hal etmenin müşkül olacağını söyler . Kendisine cihânda çeng dediklerini ; ipek kıl, ahü derisi , serv ağacı , at kıllarından ibaret dört yar olup her birinin bir iklimde olduğunu söyler.

Sonra ipek kılların çalınca avaz ettiklerini ,âhû derisinin ağaç üzre yakılmış olduğunu , at kıllarının takılmış perdeler olduğunu söyleyerek her birinin vazifesini bildirir. Tarîkat yolunun kendisinden açıldığını , rind ve âriflerin yanında itikafa çekildiklerini, dertlilerin kendinden deva bulduklarını söyler.O aynı zamanda sultanlar sohbetinin hemdemi ,hanımlar perdesinin mahremidir. Bütün halvetlerin sırdaşıdır . Nedimleri , mutrib , gûyende , çengidir . Giderse omuzla götürür , oturursa dize koyarlar. Kulağını burup , zülfünü çekerler. Diğer çalgılar ney , şeşta , ud onun hizmetindedirler.

Tabl-ı duhul , karşısında göğüslerini döğerler.Pir-i münâcât onunla vecd,rind -i harâbât onunla zevk eder. O nice sûfileri hammâr, tesbihleri zünnâr ,halvetleri meyhane etmiştir. Tevbe şişesini taşta çaldığından , zühd endişesini bir yana koyduğundan bahseder.Katında ar u namus mevzu bahis değildir. Ârifler onu hemrâz edemez. Kimin başında sevda illeti varsa ona tabiblik eder. O

delileri uslandırır, usluları delirtir. Dili kıldan olmakla beraber kıl kadar hatası yoktur . Böylece bütün sergüzeştini anlatmış olur. "Dâî İkinci Suâl Etdüğü Çenge Hakikat Halinde" serlevhalı kısım yirmiyedi beyitlidir . Burada Dâî çenge yeniden suâl sormaktadır. Onun ne söylese doğru söylediğini , lakin çok susamış olduğu için bu izahın kendisine kafi gelmediğini, hakiki halini kimsenin bilmediğini , sözlerinin saman altında su , yüzlerinin nikâp altında gizli olduğunu söyleyerek o sırrı açmasını ister.

"İpek Kıllara Cevab Etdüğü" fasıl 130 beyitten ibarettir. Burada çeng ile ipek kıllar Dâî'ye cevap verirler ve ona kısasa-i Eyyub'u anlatmaya başlarlar . Eyyub'un bütün ehlinin vefat ettiğini , malının mülkünü tükendiğini , nefsinden başka bir şeyi kalmadığını , kendisinin de hasta olarak bütün vücuduna kurt düştüğünü söylerler. Bu kurtlar Hz. Eyyub'un bütün vücudunu kemirip mahvettiler. O sabretti ve Allah'a yalvardı. Binbir sıfatının hümeti yedi kat gök ve yerin , yedi yıldız , yedi derya hakkı için ; Havva , İdris , Nuh , Halil , İbrahim , Musa -yı Kelim , Yusuf , Yakub, Süleyman şükrü , Davud'un zikri , Mesih'in ilmi , Meryem'in iffeti , Hızır , İlyas hakkı için , Hz. Peygamberin kurbeti , Ebubekrin sıdkı , Ömer'in adli , Osmân'ın hayası , Ali'nin ilmi hakkı için şifa istedi. Melekler duasını işiterek Allah'a münâcâtta bulundular. Allah onların duâsını kabul ederek ona şifa bahşetti. Hz. Eyyub ayagını teperek yerden su çıkardı ve onunla iyileşti. Böylece o kurtlar teninden dökülerek bir bâğa eriştiler. Orada büyük bir dut ağacı mevcuttur. Yaprakları taze olup etrafı gülistandır. Hepsi bu ağaca üşüşürler ve o kadar yerler ki istifra ederler.

Ondan sonra bir kefen içine girerek otururlar. (Bu ördükleri ipek kozadır.) Kefen hırsızlarının soygununda ipek kıllar ele geçer. Sonra kıllar bir nakkata düştüklerini, onun da çekip çözerek onları bir üstada verdiğini ve bir acayip karhâneye düştüklerini anlatır. Orada harir , atlas , diba dokunmaktadır ki bunlar hakanlara elbise olur. Bunların bazısını üstâd -ı çengi alır. Üstâd onu egirip bükerek tab verir ve adab öğretir. Çenge takar , her zaman çeker ağlatır , o da zar ederek bu sergüzeşti yâd eder.

"Servi Ağacı Cevab Etdüğü" adlı bu kısım 93 beyitten mürekkeptir. Burada servi ağacı konuşmaktadır. Bâğ -i İremde hürrem ve şâd olduğunu , kendisine Cennette Tuba dediklerini , yaprağına levh -i ebcedin yazılmış olduğunu söyleyerek etrafını tasvir eder. Nediminin tuti ,resûlünün hüdhüd olduğunu söyler. Dallarında turunç , ayva , nar , muz , badem , gülnâr , erik , kaysı , zerdali , şeftali , incir , zeytin , hurma , bulunduğunu anlatır. Gece sarhoşların, gündüz bengilerin durağı ,münâcât ehlinin secdegâhı,harâbât ehlinin vadegahı olduğunu söyler. Dört mevsimde aldığı şekli anlatır. Bu hoşluk içinde uzun müddet geçirdiğini ,nihayet bir gün bahçıvanın gelerek baltasıyla onu kestğini , böylece elden ayaktan düştüğünü parçalarından bazısının mihrâb , minder ,rahle , taht , sandık , alet yapıldığını , kiminden de muhtelif saz aletleri ud ,şeşta için kullanıldığını diğini anlatır.Nihayet o da bu çengiye düşerek keserle kesilir, törpülenir , yunup bağlanır ve çenk olur. Üstüne ipekten saz, kıldan perde takılır . Böylece her nefeste bin âh ü feryât ede-

rek geçmiş sergüzeştini yadeder.

"Âhû Derisi Cevab Etdügi" serlevhasını taşıyan fasıl 75 beyitlidir. Burada âhû , İrem bâğında yaşadığını gülistânın onunla müşerref olduğunu , Hitay ilinde kışlayıp, Çin 'de yayladığını , gül , sümbül yediğini , yastığının çemen , döşe -ğinin berg -i semen ,durağının Ravza -yı Rövân , sulağının çeşme-i hayvan olduğunu ve kendi güzelliğini anlatır . Güzellerin gözlerini ona teşbih ettiklerini, sanemlerin zülfünün ondan muanber , göbeğindeki müşkün anber olduğunu anlatır. Anka sıfatlı olup hümaya benzediğini ,kendisinin gizli bir hazine olup iki boynuzunun da ejderha gibi olduğunu söyler. Efrâsiyâb , Zâl ü Rüstem , Cem ve Behrâm onun aşkıyla sahralar gezmiş , onu yakalamak için nice yaylar kırılmış , tirkeş boşanmıştır. Hiç biri onu râm edememiştir. Birgün bir kaç atlı gözükür ,biri ona bir ok atar ve onu yaralar. Artık ömrü tükenmiştir. Kement atarak onu yakalarlar, elini ayağını bağlarlar , sapı balık dişi , ucu yılan dili olan bıçakla derisini yüzerler , kendini parçalayıp yerler. Derisini de debbâğa verirler ve onun parçalarının üzerine hikmet , fenn-i âdâb , tefsir , tevil yazarlar . Bazısını da def çemberine yakarlar . Bu da nihayet bu çengiye ve çenge takılır. Deri çengin ayağını muhkem tutanın ve ona âhenk verenin kendisi olduğunu söyleyerek sözüne son verir.

"Perde Cevab Etdügi " başlıklı kısım da 143 beyitten mürekkep olup eserin son faslını teşkil etmektedir. Müellif son olarak kıldan perdeye suâl eder . Kendisinin yedi iklim gezmiş yaşı 1770 ulu sultanlara kulluk etmiş , Hamza 'nın perizâdı , Ali'nin

Düldülü , Rüstem-i Zâî'n semendi , Hüsrev'in şebdizi vs. olan bir at olduğunu anlatır. Hiçbir atın ona yetişmediğini, hiçbir ademin ona binemediğini , teperse tırnağının setleri yıktığını , nalı taşa dokunsa ateş çıktığını , narasından , aslanın hayalinden şeytanın kaçtığını, bütün şâhları sultan ,Rüstemi destân ettiğini söyler. Çiftesi tak-ı Kisra gibi muallak , sağrısı eyvân -ı Mısri gibi müdevver ,kulağı kalem, yelesi kunduz, kuyruğu kişden , beli muhkem , göğsü siper, boyu divâr , boynu kemerdir. Süleyman damgasından nişanı vardır. O da uzun müddet hoş zaman geçirdikten sonra bir gün zâlim Tatarlar tarafında yakalanır. Boynuna kement atarak bağlanır, boğazlanır. Yelesiyle kuyruğu kesilir. O kılları bir hüner sahipleri alarak düzeltir. Bazısını urgan ,bazısını çevgân ve sancak tuğ yaparlar. Bir parçası da çengiye düşer ve çenge perde olarak takılır. Perde , bütün ipek kılları muhkem tutanın kendisi olduğunu ,her şubeye ondan gidildiğini ,âdâb ve erkânın ondan tutulduğunu söyler . Dört yâr olduklarını ,herbirinden dört kıssa dinlediğini ve sırtlarına vakıf olduğunu , herbirinin başka bir diyârdan ayrı iklimden olduklarını anlatır. Kendi ilinden ayrılanın onu dilinden düşürmediğini ,daima inleyip kanlı yaşlar döktüğünü sanelerine esrarengiz bir ok dokunmuş olup onun hiçbir merhemi olmadığını söyler. Garip olup vatandan cüdâ düştüklerini , kişinin hakiki yerinin maşukası olduğunu söyleyerek tuti şekerini bulmazsa ,cihân nimetlerini göze almaz, pervâne چراğı görmezse erir. Hüsrev , Şirini görmezse cihânı istemez. Vâmık Âzradan ayrı

düşerse deryadan ayrı balık gibi olur. Mecnun leylayı görmezse kendini unuttur. Varaka biran Gülşâhı görmezse âh u figânı durmaz. Ferhâd Şirin'i görmezse kimse gussadan kurtulamaz . Nevbahânın vaslını bulmazsa Süheylin nevbâhânı hazâna döner. Tencandan ayrı omadığı gibi , Zeliha da Yusuf -ı Kenânda ayrı olur mu diye misâller getirir. Kendilerinin aşk erinin koldaşı olduklarını hiç kimsenin kendilerine hem - dert olmadığını , zira herkeste böyle aşk ve heves olamayacağını , bu derdin çaresinin ele girmez olup naçâr ilden ile gezdiklerini ve müellife Şâm , Irak Rûm ve Deşti gezerek herbirinin sergüzeştinin esrarını keşfettiğini söyleyerek sözünü bitirir.

"Sakinâme suretinde söylenmesinin sebebi , içki meclisinde söylendiği Emir Süleyman 'ın da içki meclislerini sevdiği için olduğu âşikârdır. Dâî çengnâmesinde sadece öyle keyif ve eğlen celere demsâz olan bir şâir olarak görünmüyor. Emir Süleyman 'ı eğlendirmek ve bu vesile ile de sahabetkânın medhüsena etmek kasdiyle kaleme almış olduğu , şeklen tamamiyle hayati ve zevki bir mahiyet arzeden şu eserine tasavvufi bir ruh da vermekte olduğu görülüyor.

Çeng , erbâb -ı taîkate hakikat yolu gösteren bir mürşid ve lisânını Mantık u Tayr , yani kuşdili olduğunu anlatıktan sonra her mecliste bir mevki -i mahsusun da bulunduğunu söylüyor.s

Dini bir efsane olan "Eyyub Kıssası"na geçiyor. Eyyub'un vücudunu kemirib harâb eden kurtlar nihayet Hakkın emrile çekilmek zorunda kalınca heyabana dağılıyolar. Bu bâğ içinde büyük güzel bir dut ağacı görerek onun üzerine üşüşüyorlar , onun bütün yapraklarını kemirip yiyorlar. Artık tokluktan çatlama derecesine geliyor ve kefenlere sarınıyorlar, bir zaman sonra da kefen soyucular gelip bunların kefenlerini soyuyorlar, diye macerasını anlatıyor. İpeğin aslını gönül , dilini bülbül , özünü de gül yapmak nazenin bir tasavvur , şûh ve şirin bir tahayyüldür. Bir şiir elemanı , bir sanat motifidir. Hasılı , dut ağacı başından bütün geçenleri , nihayet o serv-i azâdın nasıl kesilip yontulup bir çeng tahtası haline getirildiğini yana yakıla anlatıyor.

Dâî herhalde, bu kadar yanık , bu kadar içli ve acıklı sözleri bir çeng için söylemiş olmasa gerekir. Onun çok neşeli ; çok şakrak görünen varlığının derin bir köşesinde örtülüp kalmış , için için sızlayan , vakit vakit gözyaşları , gönül feryâdları halinde dökülen bir ızdırâbın varlığını da sezmemek mümkün olmuyor. Onun gülüşü güldürmek zorunda bulunduğu efendisinin keyfi içindir.

Dâî gibi bir şâirin de sadece kupkuru bir saz hikâyesi yazmış olacağına inanmakda pek zordur. Dâî sırf güldürüp eğlendirmek için değil , belki düşündürüb hakikate eriştimek için yazmış olduğu anlaşılır. Çengnâme bir sûrî ve zâhiñ , diğeri zımnî ve mâ'nevi olmak üzere iki rûh taşımaktadır. Demek oluyorki Dâî Çengnâme adlı eserini sadece söz söylemek , yani sûret-i zâhire ile iktifâ etmek kasdiyle yazmamıştır. Bundaki kasdı mânevidir,

batınıdır.

Dâî , çeng denilen ve dört ayrı kısımdan teşekkül eden bu mûsikî aletini seçmekle de maksadını göstermiştir.O,tam vahdetin sembolu oluyor.Dört ayrı kısmın birer menşe , mahiyet ve sergüzeştini zarif tasvirler , rûhaşinâs levhaları süsleyerek kendi ağızlarından anlattırdıktan sonra çıkardığı neticede visale ancak bu dördünün vahdeti ile varılabileceğini gösteriyor. Zâhirî , çeng 'in dört parçasından ibaret olan dörtlük Bâtinî mânâsıyla hakiki irfânı vücuda getiren şerî'at ,tarîkat , hakikat ve ma'rifet dörtlüğüdür. "Dâî 'nin maksadı hikmet yönünden ,mânâ cihetinden bedi 'alar yaratmaktır. Her faslında ayrıca bir şemme -i ibret , bir netice -i hikmet çıkardığı bu eserin hakikatten manzum bir "İbretnâme " olduğu ve bütün bedii ve beyanı güzellikleri ve bütün tabii ve samimi tasvirleri fevkinde bir de mânevi güzelliği vardır ki şâirin gâyesinde o güzelliğe varmaktır.

Ahmed - i Dâî 'nin mûsikî içerikli mistik didaktik mesnevisi Çengnâme ,Emir Süleyman 'ın eğlence meclislerinden alınan ilhâm ile yazılmış olup sazdan ve sözden bahseden yer yer romantik özellikler taşıyan bir eserdir. İçinde tasavvufi fikirler ve motifler de bulunan eser ,Osmanlı edebiyatında orjinal sayılabilecek ilk klasik mesnevidir.Çengnâme ,sanat , his ,hayal,ideal ve tasvirleri yönünden çağını aşan bir pitoresk değerindedir. Gerek baş kısmındaki mesnevi şekliyle yazılmış Tevhid , Münâcâât , Na't ve Medhiyelerde olsun ; gerekse asıl konunun ele alındığı bölümde olsun duygu ve düşünce âhengiyle vezin ve kafiye âhengi birlikte yürür.Yer yer bir sehl -i mümteni sayılabilecek parçalar ile kelime

oyunları da yan yana verilir. Eserin tamamından anlaşıldığına göre şair , geniş bir musiki termlerinden meclis âdâbına dek birçok konuyu ince , zarif güzel tasvir ve hayallerle süslemiştir. Zevk hayatı ile tasavvufun güzel bir uyumlulukla bağdaştığı eser , çengin ağzından söylenmiş uzun şiirlerle de bir canlılık kazanır. Eserde çeng tarîkat erbâbına hakikat yolunu gösteren bir mürşit , kuş diliyle konuşan bir üstattir.Eserde dut ağacının kesilip yontularak nasıl çeng tahtasın haline getirildiği , ceylanın nasıl can verip derisini çeng 'e gerdiğini vs. ibretli bir şekilde anlatır.Çengnâmesinin genel romantik özelliği içinde bir sembolizm gizlidir. Çeng 'in dört parçası (ipek tel , dut ağacı , ceylan derisi , at kuyruğu) , tasavvufdaki dört öğeyi (şerîat , tarîkat , marifet , hakikat) simgeler.Dilinin arkaikliği nedeniyle Türkçe 'nin eski şekli için önemli bir kaynak sayılan eserin iki yazma nüshası bilinmektedir.⁶

6 .Ertaylan , İsmail Hikmet , *Ahmed-i Dai Hayatı ve Eserleri*, İstanbul , 1952,s.104-105

II . TRANSKRİPSİYONLU METİN

(157)

- 1 . Be-nām-ı pādişāh-ı Ḥayy u Dānā
 Ḳadīm u Ḳadīr u Ferd u Tevānā

‘Alīm oldur bilür ‘ilmi kıdemden
 Vücūda her ne kim geldi ‘ademden

‘Azīm oldur ki zāt-ı Kibriyādan
 Münezzehdür ‘ukūl-ı enbiyādan

Kerīm oldur keremden ni‘meti çok
 Virür ni‘metlerini minneti yok

- 5 . Nitelikden beridür künh-i zātı
 Havādişden iridür hem şifātı

Münezzeh birliği içre ‘adedden
 Mukaddes Ḥazreti vālid veleden

Ḥakīm ü Şānī u Ferd u Şameddür
 Şifātı kul hüve’llāhu eḥaddür

Mekān andan velī ol lā-mekāndur
 Nişān andan velī ol bī - nişāndur

Şifātu pāk birle zātı mevsūf
 ‘Atāsı ‘āmdur elṭāfi ma‘rūf

(158)

- 10 . Kaçan kim mevce geldi baḥr - ı cūdı
 ‘Ademden kıldı icād ol vücūdı

Çü Kayyūm oldur anuñ zātı dā‘im
 Ḳamu mevcūd anuñ zātrıla kā‘im

Anuñ zātı nā-cevher nā -‘arazdur
(159)
Yarādur ‘illeti yok bī -‘arazdur

Ƙamu ‘illet bu yoluñ reh-beridür
Velī ol cümle ‘illeden beridür

Cihān içre Ƙamu eşyā-i mevcūd
Tanuƙluk virür oldur Rabb u Ma‘būd

- 15 . Anuñ tesbīhini tekrār iderler
Anuñ birliğine ikrār iderler

Kemāl-i kudretini zerrelerde
Teferrüc kıl ‘atāsın ƙatrelerde

Müzeyyen rahmetinden bāğ u şahrā
Müzelzel heybetinden tağ u deryā

Şadefdedür duzan ü kānda gevher
Ƙayadan şu şudan ney neyden şekker

(160)
Dikenden gül gül-i ‘abher düzendür
Deñizde ƙatreden gevher düzendür

- 20 . Ƙara toprağ u taşdan zer ƙılandur
Ƙuru ney mağzı ney şekker ƙılandır

Felek gerdünını gerdān idüpdür
Bu sırda ‘ālemi hayrān idüpdür

Düzüpdür ay u gün toğar tolnur
Birisin mahv ider birin tolnur

Kemāl-i kudretinde çok bedāyi‘
Celāl-i hikmetinde çok şanāyi‘

Ne kim var oldur andan eder varlık
Anuñdur bu kamu fermān u yarlık

Zihī Evvel kamu âhirden Āhir
Zihī Bāṭın kim ol her yerde Zāhir

(161)

25 .Kamu dillerde ol mezkūr u maḥmūd
Cemāli kâinat içinde meşhūr

Bilindi ʿayn u zātı kudretinden
Komadı ğayrı anda ğayretinden

Bu maḥnā gerçi şüretden beyāndur
Ki her şüretde bu maḥnā ʿayāndur

Görinür perde çok ayruktan ayruk
Yakīn bil kim gümāndur Haḫdan ayruk

Haḫikatda münezzeḫ perde-gerden
Kanı Haḫkı gören göz her nazardan

30 .Anı her kim görür ansuz degüldür
Ki cān ʿilmin bilen cānsuz degüldür

Haḫı görmege ḫāḫdan göz gerekdür
(162)

Bu gözlerden o gözler öz gerekdür

Anun kim ʿaynına Haḫdan gelenür
Girü nāzırdur anda ʿayn-ı manzūr

Bu esraruñ belī pāyānı yoḫdur
Bu gencüñ her gönülde kānı yoḫdur

Bu şahrā içre anlar kim yürürler
Güneşden zerredür ol kim görürler

(163)

35 . Bu deryā içre anlar kim yüzerler
Deñizden kaçredür ol kim mizreler

Münezzehdür çü zātı her şıfatdan
Anı bilmek ne mümkün ma'rifetden

Bilen bilmez anı bilmez ne bilsün
Çü idrak itmez anı göz ne kılsun

Hired 'ulvīde vü süflīde seyrān
İder līkin anı bilmekte hayrān

Çü irmez 'ilmine hiç fehm u idrāk
Bu cüz'ī ma'rifetden dem urur hāk

40 . Bu 'ummānda niçe yüz biñ gemi var
Kamu bir kaçreden kemdür kemi var

Niceler bu deñizde zevraķ olmuş
Şoñı hayrān olup müstağraķ olmuş

Şular kim bir avuc topraķdururlar
Tururlar ma'rifetden dem ururlar

Şoñı 'āciz olup aydururlar iy pāk
Kemāl-i ma'rifetden mā-'arefnāk

Münācāt Be- Hazret-i Bārī Te'ālā 'Azze
İsmuhū

1 . İlāhī sen Ğanīsın ben fakīrem
Za'ifem 'ācizem hārem haķīrem

İlāhī rahmetüñ deryāsı taşıdı
Elüm dut yoğısa şu başdan aşdı

Ağs̄nī yā ğiyāse'l - müsteḡis̄in
Ecimī yā müc̄ire'l - müste'cir̄in

(164)

Ḥatālar ḥamr̄in içdüm ki ḥumārem
ʿAtā kıl rahmetünden cām umarem

5. Ḥatālar cem' u ḥatırlar per̄iṣān
Ḥatarlu yolda kaldum denk u ḥayrān

Yolum toĝru velī fikrüm ğavidür
Tenüm kâhil velī nefsum kavidür

Zebün oldum hevā kaydında maĝbün
Heves ardınca yilmekden ciger-ḥün

ʿİbâdetde elü t̄â'atda key süst
Cinäyetde çevük cürm içre key cüst

Geceler geçdi ğaflet uyhusında
Bu ḥod nefsün tabi'atdur ḥüsında

10. Baña şeytān iderdi fiṣka telbis̄
Benem şeytān işinde şimdi iblis̄

Ḳalur ʿibretde şeytān her nesemden
Azar iblis bulada vesvesemden

Nice bir ğûl ile hem-rāh olam ben
Nice bir yol azup güm-rāh olam ben

Ḥatā işlü ğalaṭ sözlü günāhkār
Esirem nefes elinde ben giriftār

İlāhī her nefes biñ āh u feryād
Baña nefsum elinden dād vir dād

15. Bu nefes-ı şüm elinden sen ḥalāṣ it
ʿUmūmī rahmetünden ḥayra ḥāṣ it

Egerçi çok direm estagfiru'llāh
Veli senden gerekdür mağfired āh

(165)

Matlab-ı A'lā İlä Temāmi'l - Faşl

Bilürem ben baña takşir iderem
Koyup togru yolu egri giderem

Günāhum key ağırdur yazugum çok
Yolum korķulu yalnuz azugum yok

Baňa tevfiķini yoldaş irişdür
İrişmezse işüm key müşkil işdür

20. Uyar ʿaqlımı gāflet uyķusundan
Selāmet dut kıyāmet korķusundan

Nice bir hırşıla gamgīn olam ben
Mukadder rızķ için miskin olam ben

Ḳanāʿat gencini erzānī kılğıl
Neyi kim ehli sensin anı kılğıl

Egerçi şükrüm azdur niʿmetünden
Veli çokdur ümidüm rahmetünden

Benüm fi'lüm kamu cürm ü haṭādur
Senün luṭfuñ kamu fażl u ʿatādur

25. Benüm eksüklügüm çok Hazretünde
Velikin kimseye red yok katunda

Gözüm yaşın silüp başum şığağıl
Gan̄isin rah̄metüñ çok yarlıgağıl

‘Ināyet şışesinden cām içürgil
Ne kim geçdi hatālardan geçürgil

Baña tev̄fīkıla yol gösteri vir
Yakamı nef̄s elinden kurtarı vir

Bu deryādan halāş it ben es̄iri
Ki sensin ğark olanlar dest-ḡiri

(166)

30. Zam̄irüm gözgüsin açğıl vefādan
Küd̄uret getsün ol k̄an-ı şafādan

Ma‘ānī perdesin keşf it gözümde
Haķayık cevherin nazm it sözümde

Şözümüm lezzetini tatlu kılğıl
Garazdan saklağıl kuvvetlü kılğıl

Nazarda germ ü rüşen t̄aze olsun
Cihānda şöhreti āvāze olsun

Dilümüm ‘uķdesin şeş gönlümü aç
Ki söze olmasun çok fikre muhtac

35. İşümde müşkilüm varısa hal̄l it
Ki tā yol bulmasun sözümde ‘illet

Zam̄irüm çeşmesini hoş - güvār it
Cihānda sözlerümü yādgar̄ it

Baña tahkik̄ izin izlet gönülde
Hidāyet göster ırma toğru yoldan

Yakın it ‘ilmümi ‘aynu‘l - yakına
İrişdür ‘aynumı haķku‘l - yakına

Beni benlik içinde dutma mağrūr
Beni benden alup tevhīde irgūr

40 . Çü sensin senden ayruk yok dağı bir
Senüñdür bu kamu takdīr u tedbīr

Baña bu benlik ü senlik gerekmez
Kamu sen ol baña benlik gerekmez

Beni benden ayır senden ayırma
Beni senden seni benden ayırma

(167)

Ezelde çün Eħaddur aşl-ı eşyā
Ebed Aħmeddür ol kim kıldı peydā

Ezel birle ebed çün sermed oldu
Eħad zātına mazhar Aħmed oldu

45 . Eħaddan tā ki Aħmed urmadı dem
Eħad zātını kimse bilmedi hem

Eħaddur Aħmed aşl-ı mīmi zāyid
Velī her nesnedür aşlına eāyid

Eħad sensin İlāhī sen meded kıl
Ezelde kıldıguñ lutfi ebed kıl

Ezel sensin ebed sen sermedī sen
Şefī it Aħmede ol Aħmedi sen

Ol Ahmedden ki nūrı sermedīdür
Ayırma Dāī yi kim Aħmedīdür

1. Ol Ahmed kim kamudan Muşafādur
Muhammeddür ki fahr-ı enbiyādur

Kerāmet birle ol şıdk u şafādan
Geçürdi rütbesini enbiyādan

Risālet tahtınuñ sultānı oldur
Dü-ālem cümle tendür cānı oldur

Anuñ kasrında bir eyvāndur eflāk
Anuñ tevfiķidür menşūr-ı lev-lāk

5. Çırağı meclisinden ay u gündür
Felekler maḡbahından bir dütündür

(168)

Añā pervāne hūrşid-i cihān-sūz
Anuñ na'leynidür 'arşa küleh-düz

Anuñ şemşiridür küfre kefen-bāf
Anuñ fahrıyla Cebrā'il urur lāf

Giceler ḡalvetidür Kadr u Mi'rāc
Ayağı toprağı 'arş üzredür tāc

Anuñ Rūḡu'l-Ḳudüsdür ḡam-güsānı
Anuñ Rūḡu'l-Emindür perde-dānı

10. Huzur-ı enbiyā andan müşerref
Muḡarrebler ānuñ bezminde şaf şaf

Bulutlar ḡaymesinüñ sāyebānı
Felek Mi'rācınuñ bir nerdübānı

Anuñ cūdı bilā-mevcūdı kevneyn
Anuñ ednā maḡāmı Kābe ḡavseyn

Livā-yı Ḥamd anun adıyla mu lem
Anuñ çāvüşidur 'isebni Meryem

Anuñ takrîrüdür Tenzil ü Kur'ân
Anuñla fahr ider Müse'bni 'İmrân

15. Anuñ Tevrât içinde nâfı vaşfi
Yüzi şemsü'd-đuhâ ve'l-leyl-i zülfi

Anuñ şer'i cihānuñ muqtedası
Dikildi 'arş üstünde livası

Nedimi enbiyādur hazretinde
Mülāzım evliyādur hizmetinde

Zihî seyyid kim o fahr-ı rüsüldür
Tufeyli mektebinde 'akl-ı küldür

(169)

Adı Allāh adı birle muqārin
Mukarreb hazret-i 'izzetde yarın

20. Şefā'at birle 'ālemde 'ālemdür
Anuñçün ümmeti hayrül-ümemdür

Du'āsı çün icābetde karındür
Hakikat rahmete'n - li l-ālemindür

Bize rahmetdür ol Hāk hazretinden
Ümüd oldur hem ol Hāk rahmetinden

Şu gün kim halk ola mağfūr u merhūm
Şefā'atden bizi koymaya mahrūm

Şalāt u hem selām u hem tahıyyāt
Kim andan tazedür ravzāt-ı cennāt

25. Şahābī ravzasına vāşıl olsun
EbuBekr ü 'Ömer 'Osman u Haydar

Olaruñ zikr-i hayr yād olsun
Revānı rūhı bizden şād olsun

Medhū's - Sultānu'l - A'zam Emīr Süleymān Bāyezīd Bin Murād
Bin Orhān Bin 'Osman Nevvera'llāhu Merkadehum

1. Bi-hamdı'llāh bugün şahib - sa'āde
Şehensāhdur şeh oğlu şah-zāde

Sa'ādet tahtınuñ şah-ı cihānı
Siyādet mülkinüñ şahib - kırānı

Şecā'at ikliminüñ şehriyārı
Felek meydānınuñ çābük - süvārı

Cihān bünyādına 'adliyle bānı
Süleymān-ı düvüm Cemşid-i sānı

(170)

5. Gıyāsü'd-dini ve'd-dünyā mu'azzam
Mükerrrem muhterem sultān-ı ā'zam

Ne sultān ibn - i sultān bin sultān
Şehensh Mir Süleymān bin 'Osman

Zihī sultān kim ol sultān - nişāndur
Şeh-i mālīk rıķābı ser-keşāndur

Şeh-i ferruh -ruh ferhunde server
Tehemten - ten gāzanfer - fer hünerver

Muqaddem - dem mümecced -ced be -nisbet
Mü'ekked -ked mü'yyed - yed bi-ni'met

10. Süleymān-mān Hüsrev-rev cihān-gür
Sikender-der mu'adil -dil be-tedbir

Şeh - i Āşaf - şafā Dārā - siyāset
Arasto - ʿakl Eflātūn - kiyāset

Mesih - enfās hem ʿĪsī - kademdür
Veli Yūsuf - cemāl ü Hızr - demdür

Naziri yokdurur devrān içinde
Ne Rūm içinde ne Çinde

Anūşirvān şıfatlu adı meşhūr
Şehāsı cūdı ʿadli dādı meşhūr

15. Bu ʿaşr içinde bir devletlü hāndur
Yasağı muhkem hükmi revāndur

Yegindür devleti vü nuşreti key
Olur mülketi vü şevketi key

(171)

Saʿādet dīn ü devlet t̄ac u hem taht
Serir-i saltanat ikbāl u hem baht

Ulu devlet yüce himmet ağır baş
Öküş nıfmet katı heybet uzun baş

Aña bahşış idipdür cümlesin Hakk
Eli üstün velikin gönül alçak

20. Saʿādet mülkine Hakk virdi menşūr
Muzaffer devleti ikbāli manşūr

Aña kim yār olur devlet hemişe
İşidür fethile nuşret hemişe

Nireye ʿazm iderse feth ider ol
Gözi tok gönli bay u himmeti bol

Güneş bir zerrece yok rifʿatında
Deñizler katrece yok himmetinde

Ferişde hūludur ādem şıfatlı
Tevāzūf pişelüdür sözi tatlı

- 25 . Bugün oldur saʿadet birle Behrām
Bir elinde kılıc dutar biri cām

Gehī cām içene canlar bağışlar
Gehī suc idene kanlar bağışlar

Anuñ fazlında feyz u cūd u ihsān
Katında katrece yok ebr - i nīsān

Hümā devlet kuşudur sāyesi ol
Saʿadet gencidür ser - māyesi ol

ʿAtāsın ʿām ider yoksula baya
Ferīdün gencini virür gedāya

(172)

- 30 . Şabā yili anuñ rahtını dutmaz
Felek nerdin öter oynap girüdez

Bugün luḫfiyla ol ʿİsī - nefesdür
Kemā kim bir nazar kıldıysa pesdür

Cihānda münteşir hūlk - ı nesīmi
ʿUtārit çākeri zühre nedīmi

Ayağı toprağı cānlar devāsı
Nazar ehli gözinüñ tütüyāsı

Saʿadettür añā yollarda reh - ber
Dükeli yerde manşūr u muzaffer

- 35 . Haḫīkat kulları āzādelerdür
Añā kulluk iden şeh - zādelerdür

Katında pādişāhlar bende fermān
Musahhar hūkmine mülk - i Süleymān

Kılıcı kan içer düşmen teninden
Alıpdur intikāmın düşmeninden

Götürdi çün sa'ādet sancagını
Getürdi dīn ü devlet revnakını

Sa'ādet mülkine ol hān yarāşur
Çü hān oğlıdur ol sultān yarāşur

40 . Bugün bu saltanat kim var müretteb
Temāmet pādişahlık resmi tāhep

Şerī'at hem siyāset hūkm - i divān
Kamu yirlü yirince resm ü erkān

Nişānı münteşirdür nām içinde
İrāk u Deşt ü Rūm u Şām içinde

(173)

Kaçan dīvān kurup şāhāne tursa
Yahūd devlet serinde otursa

Cihān serverleri yüz yire korlar
Durā algış iderler medh okurlar

45 . Gelürler yidi yirde baş ururlar
Varup kol kavşurup karşı tururlar

Dükeli begler itmişdür itā'at
Anuñ kulluğıdur Tañrıya tā'at

NAZM

Çıkdı pes kırk biñ kılıc kınından zevān
Yürüdü divān - ı ahire ol zaman
Birkez in nā'ra durur şimşir - i la'li

Niceler can verdiler ol dem hemin
Anı gördüğünde kıytaş - ı cihān
Sedā - yı efrād üstünde ol pehlivān

Kulları şahın gāh - ı
Mir birisi olā şan bir zerre deyu
Karşudan oldu feryād - ı figān

Ceyş - i Keşmir ile sui Rūmī cān
Nāralar üzere urdu tā - semā
Sūy - i Keşmir efrād - ı ol sedā

Üçyüz altmış bin çeri sürdi revān
Oldular divān şah ol zamān
Hem oldular leşker - i şahı tebāl

Yürüdü mumedān efrād - ı şah
Kays Atusi Kıytaş ol zamān
Şanki mir birisi oldu kahramān

Hem cevān bahtiyār mühürdār güzin
Urdular seyfi 'adūya haşmgīn
Hem müselsel gāh - ı sedā - yı geyvebin

Urdular 'ahd üzere oldu cavidān
Bir 'acāyib cenak oldu ol zamān
Kerse - i hem best kılındı kahramān

Gedeler kim inī fesat oldu hamr
Ceyş - i iskender oldular tārūmār
Şol kadar çalışā kıytaş zamān

Zahımlar urdular agah girān
'Aklı başından gidib oldu zebūn
Def'i olduğda yıkıldı şir gün

Hem cūvan bahtīn Hācī ceyş - i 'adū
Zahımlar urub oldular barlū
Hem daği oğlu.....yekbān

Zahım - nāk idüb döndü ol zamān
 Hem müselseli giriftār idiler
 Bağladılar ʿaqlını tār idiler

Gāh - ı Kıytaş oğlu Eṭvas hemān
 Zahım - nāk idüp döndübir cān
 Kays gördü kim erişdi iskender

Duy - ı kaçak gah - ı iskender ey yār
 Şol qadr çalışdı ezmen oldu elhān
 ʿAklı başından gidüb kaçtı hemān

Birdem oldu kim qabağından nişān
 Kem kem endihai furudan asumān

Emir ibn - i iskender astına hemin
 Bahriyle bende eyledi ol mururi
 İş bu resmiyle qabardı.....

İmtizalısı daği bend eyledi
sonunda neyledi
 Hāk yanında beklesin sani

Ger şalvet viresen peygāmbere nazm

El - celālin bir vücudu bu cihān
 Bir kez dirilmez ey cān
 Herkes

(175)

1. Zamīri gözgüsi gīti - nümādur
 Miceşti bendu iklīdis güşādur

Nazardā müşteri talʿatda hürşid
 Keremde Hātım ü hikmetde Cemşid

Kamer - sür'at velî himmetde devrân
 'Utârid - fitnat u rif'atda keyvân

Hümâyün göklisi beñzer hümāya
 Bırağur rif'atı hürşide sāye

5. Cihānuñ müşkilātın ol kıtur hāll
 Fezā'il āyeti şānında münzel

Anuñ 'adlindedür mülküñ beķāsı
 Anuñ didāndur devlet likāsı

Sa'ādet kânıdur ferhunde zātı
 Cihānda müstedām olsun hayātı

Her işde baht - ı devlet yār olsun
 Hemişe bekcisi Cebbār olsun

Hudāvendigāruñ Devām - ı Devleti Du'āsın Beyān Eder

1. Eyā luṭf - ı Hudā zıll - ı ilāhî
 Kıpūndur pādişahlar secde - gāhî

Şehā sen bir şeh - i kişver - güşāsın
 Sa'ādet mülki içre pādişāhsın

Cihān sensin velikin cānı sensin
 Kāmu 'ālem kuluñ sultānı sensin

Vücūduñ bir güherdür kân - ı devlet
 Müretteb cümlesi erkān - ı devlet

(176)

5. Süleymānsın bugün 'ālem kuluñdur
 Bu ins u cin benî Ādem kuluñdur

Nazīriñ yokdur iy devlet hümāyî
 Güneşden fark ider ildūzlar ayî

Saḥā ḥaḳdan ṣāḍur ṣadl u inṣaf
Senüñ ṣadlün topludur kâf tā kâf

Özüñ ferzānedür atüñ saʿāde
Rikābuñda yürür şāhlar piyāde

Yüzüñ görmekligi cānlar murādī
Müzeyyen meclisüñden ṣiṣ u şādī

10. Senüñ bezmüñ bugün bāğ - ı iremdür
Saḥā çāker olanlar muḥnezemdür

Cihān serverleri kuldur katūñdā
Şehenşehler mülāzım ḥazretüñde

Felek fermānuñā meḥmūr olubdur
Anuñçün düşmanüñ makḥūr olubdur

Müyesserdür neye kim kaşd idersün
Saḥā karşı gelür kandā gidersün

Egerçi Rüm taḥt Çin senüñdür
Kadem ur Çin ile Māçin senüñdür

15. Bu taḥt u baḥt u ʿizzet cāh - ı dergāh
Ezede baḥşiş itmiş saḥā Allah

Saḥā virmiş saʿādet taḥt u tācī
Alursın yidi iklimüñ ḥarācın

Çü ṣakluñ pīr baḥtuñ nev - cüvāndur
Ne tedbir eylesen ḥükmüñ revāndur

(177)

Saʿādet kim senüñçün dürişür
Naşibüñdür saḥā Ḥaḳdan irişür

Kamū illerde ger biliş eger - yād
Musahḥardür bugün ḥükmüne münkād

20 . Cihān halkī ra'iyet kul sentündür
Kamū gerbay eger yoksul sentündür

Kamū ʿālem bugün yirler içerler
Vücūduñ sāyesinde hoş geçerler

Dükeli millet uş her dürlü dilden
Sañā algış iderler cān u dilden

ʿİbādet ehli alını yire qorlar
Duʿā - i devletiñ virdin okurlar

Şular kim her duʿādā yüz silerler
Bekāyi ʿömrüni haqdan dilerler

25 . Süleymanlık sañā teslim olalı
Karıncā göñliniñ yokdur melalı

Qoyunlar kurd zārasında yürürler
Toğān keklik bilā - pervāz ururlar

Güle bülbül haṭā yakmış degüldür
Çıraḳ pervāne - i yakmış degüldür

Qılūr ʿadlün kamū derdün ʿilācın
Tonatdı yalıñın toyurdu açın

Eger vaşfuñda bñ divān u defter
Yazarsam ʿaql olā hayrān u muḫtar

30 . Şifātuñ ʿaciz eyler gökde birin
Yazāmaz yüz içre biñde birin

(178)

Sañā çün haqdur her işde
Duʿā ben eylerem āmin ferişte

Nice kim seyr ider çarh üzre hürşid
Elüñden gitmesün bñ cām - 1 cemşid

Müdām olsun şafā vü°ayş u bākī
Utārid hādīm olsun zühre sākī

Nice kim devr ider bñ çarh - 1 gerdün
Müyesserdür sanā genc u feridün

- 35 . Felekler cez - gitub döndükce devrān
Müsellemdür sana mülk - i süleymān

Nice kim ay u gün toğar tulūnur
Cemālūñden cihan olsun tolūnur

Cihānda devletūñ pāyende olsun
Şehñseh kapūñda bende olsun

Sa°adet iş u devlet yāruñ olsun
Felek maħkūm u hizmetgāruñ olsun

Neşāt - 1 ayş ile şād ol hemişe
Ferraħ bul ğamdan azād ol hemişe

- 40 . Çü sensin ma°den - i irām - 1 cūduñ
Cihānda müstedām olsun vücūduñ

Diledüğüñce haħ virsün vücūduñ
Yidi gök turduğunca tursun aduñ

Günüñ günden yig olsun devletūñ bāy
Çirāguñ ilduz olsun ilduziñ ay

Müşerref °izzet u cāhuñ hemişe
Müzeyyen taħt u dergāhuñ hemişe

(179)

Cemālūñ fāze gülden gülşen olsun
Çirāguñ ay u günden rüşen olsun

45 . Koluñ kuvvetlödür muhkem bilegüñ
Ayak başduķca el virsün dilegüñ

Muzaffer leşkerüñ mansür olsun
Hasüduñ düşmanuñ maķhür olsun

Kamü fikrüñ şevab olsun yüzüñ ağ
Elüñ üstün yoluñ toğru işüñ sağ

Gözüñ aydın açūk göñlüñ güşāde
Hayātuñ dāim u  ömrün ziyāde

 Ināyet yār-ı çün haķ dest - girüñ
Ferāgat hātıruñ rüşen zamirüñ

50 . Açılsün kutludur felek hemişe
Yüelsün baht u ikbālun hemişe

Sa adet hayme devlet üstün olsun
Okuñ yüñrük kılıcuñ üstün olsun

Çü bahtuñ yār olubdür bahtiyār ol
Nice kim şehir vardır şehri - yār ol

Hüceste fāli un fāluñ mübārek
Nice kim okınur yāsın tebārek

Bu devlet ber - devam olsun hemişe
Hayātuñ müstedam olsun hemişe

55 . Dufāci  Ahmed-i Dā i kemine
Kuluñdür mu teref munşif kemine

Dufāyıla kılur hatm-ı kelāmın
İcābet eylesün haķ eyduñ amin

(180)

Dā'ī 'Arza Dašt ve 'Özrin Beyān İder

1. Du'adan sonra iy şah-ı cihāndār
Du'acī kul tapuñda bir sözüm vār

Süleymānsın şahā ben bir karınca
Kuluñdur her kişi vārlū vārınca

Deger her bir kula bir dürlü kulluğ
Eger artuğ ide olur fuzulluğ

Benüm de kulluğum medh u şenādur
Devām-ı 'ömr u gā - her dem du'adur

5. Kemīne bir kulam hazretde rācī
Göñülden mu'tekid cāndan dur'acī

Du'acīdur kuluñ ādıyla meşhur
Sözi şeker gibī dādıyla meşhur

Kılır dün gün du'ā-i dilde tekrār
Lağab gökden inerdirler meşel vār

Tenümde kulluğūñdur cāndan artuğ
Velī gelmez elümden āndan artuğ

Bu bir hoş dāsītān kim nazma düzdüm
Me'ānī bahırnuñ ka'rında yüzdüm

10. Me'ānī kim deñizdür fikr-i ğavvās
Çıkardum ol deñizden cevher-i hāş

Dil elmāsiyla mā'nā gevherini
Delüb söz silkine düzdüm varını

Letayifdür ğaraz ger dāsītāndan
Velī medhūñdürür maqşūdum andan

(181)

Getürdüm hazretünde 'arz iderven
Du'a-i devletündür farz öderven

Sa'adetdür bañā ger k̄ul olursam
Dükeli 'aybıla maqbül olursam

- 15 . Egerçi hazretüñ günden yücedür
Güneş kadri katuñda zerrecedür

Olür hazretde söz 'arz itmek olur
Güher kätında boncukdur ya bilür

Huşūşā hazret-i sultān-ı ā'zam
Ki Hākānī olur dehşetden epsem

Letāfet bir güherdür kānı andā
Zerāfet incüdür 'ummānı andā

Dükeli ehl-i fazul ehl-i 'irfān
Olardan reşk ider Sa'di vü Selmān

- 20 . Sözüñ şa'atda miqdārın bilürler
Ne hācet ben diyem vārın bilürler

'Aceb deryādür ol mevcī güherdür
Taşī yākūt olur toprağı zerdür

Sözüm ger fil - mesel gevherdürür ol
Katuñda kaşreden kemterdürür ol

Deñiz kim anda dürri kıymeti var
Katında kaşrenüñ ne - kıymeti var

Güneş kim tal'atı envārı çokdur
Katında zerrenüñ mikdārı yokdur

- 25 . Şular kim gevheri 'ummāna iltür
Meseldür zireyi kirmāne iltür

(182)

Veli resm-i kadimüdür bu ʿadet
Dükeli yirde iy kân-ı saʿadet

Süleymana karınca armağanı
Çekirge bududur kim iltür anı

Benüm dāhi tapuñda armağanum
Duʿadur ger kabül iderse hānum

Çün ayrık dürlü kulluk gelmez elden
Duʿa kılmak nasībumdür ezelden

30. Ne söz kim söylerem şıdķıla cāndan
Duʿa-i devletüñdür varlığı āndan

Ne zikri kim ola fikrümde mevcüd
Duʿa-i devletüñdür ānuñ maqsud

Sözüm ser-nāmesi çün kim duʿadur
Kabül iderse sultānum revādur

Duʿa maqbul olur hazretde bāyık
Egerçi hazretā olmazsa lāyık

Metāʿum gerçi kemdür ʿaybı çokdur
Veli bakmaz añā luff-ı haridār

(183)

40. Cihānda gerçi çokdur bağ u gülzār
Kimi nergis kimi güldür kimi hār

Veli her ağacuñ bir yimişi var
Bilür ol kim yimişden yimişi var

Şular kim söz deñizinde yüzerler
Meʿanı silkine dürlür düzerler

Kamu ʿİsī - nefes ʿışk u hevesde
Ululardır görürler her nefeste

Gümānı fark iden ʿilmeʿl - yakīnden
İçen maʿni meyin söz sağrağından

45 . Mukāddem şūreti tertib iderler
Daḥī maʿnaya şūretten giderler

Ġaraż maʿnīdür ol şūret - nişāne
Sözi söylemege oldur bahāne

Cihānuñ çünki yokdur iʿtiyārī
Sözi kālūr kişinūñ yādıgārī

Zihī devletlü cān ol kim yu ƣaldı
Velikin yir yüzünde adı ƣaldı

Añā oldī din u Haƣƣā yenilür
Ki sözi okınur adı ekilür

50 . Añī ḥayrıyla her dem yād iderler
Anuñ rūḥın revānın şād iderler

İlāhī ol ƣulā luḥfila raḥm it
Ki diye Dāʿinūñ cānına raḥmet

(184)

Ne kim taƣdirse ḥaƣdur geliser
Nolā?

Kilāsī çün gelür ḥoş gelse gelsün
..... olur bulürsa olsun

Egerçi ḥaƣdurur taḥvīf u tehdīd
Veli Haƣ raḥmetinden olma nevmīd

Serāgāz-ı Dāsītān

1. Gel iy ma'nilere şüret düzen yār
Me'ānī bahrınā t̄alib yüzen yār

Sözündür gevher-i k̄an-ı me'ānı
Getür ol cān elinden armağanı

Çü gevher k̄anısın gevher nişar it
Sözün̄ tatlū velī lezzetde tūzlū

Uzundur nazm içinde tatlū sözlū
Sözün̄ tatlū velī lezzetde tūzlū

5. Buyūr t̄ūn̄ dilün̄ k̄ılsun şeker-riz
Ola bāzārumuz 'ışkuñ gibi tiz

Dilün̄ miftāhıdur genc-i fütūha
Bağışlar āb-ı hayvān cisme rūha

Sözünden çeşme-i hecildür
Şuyā kandur anı kim teşne dildür

Cihān gülşen olubdur gülleründen
Aç ol ma'na gülün̄ bülbüleründen

Gönül çün bū hitābī gūş kıldı
Mehebbet cāmın içdi cūş kıldı

(185)

10. Her çün ğarre-i şubhı oldı ğarre
Cihān cennet gibi oldı muhaṭra

Geyürdi çarḫ-ı atlas çenberine
Murassa' t̄ac u altūn 'anberine

Ḥamel burcına taḫvīl itdi ḫūrşid
Şanāsın tahta geçdi şāh-ı cemşid

Felek sultānı çün ʿarz itdi menşūr
Yazılmış hattı altun tevkiʿi nūr

Bivurdi hoş rebīʿuñ iʿtidālī
Safā geldi kudüret gitdi hālī

15. Güneş ʿaksi eşer kıldı havāda
Raşad bağladı hatt-ı istivāda

Şabā dem urdı çün ʿİsī deminden
Haber virdi hayātuñ ʿāleminde

İrişdi āyet-i āsār-ı rahmet
Ki nefis-i nāmı andan dutdı kuvvet

Nebātuñ haşrı oldu şūr urıldı
Olanlar ol nefesden hep dirildi

Kışın toprāğa cān işmarlıyanlar
Kara yirden başın kaldurdı anlar

20. Bahāruñ leşkeri olduysa pīrüz
İrişdi şehsuvāri şāh-ı nevrüz

Qurıldı haymeler kavı-ı kuzahden
Güler gül goncalar zevk u ferahdan

Ağaçlar hep tonandı bāğ içinde
Nitekim hūriler uçmağ içinde

(186)

Cihān cennet gibi oldu müzeyyen
Şafādan ziynet aldı bāğ-ı gülşen

Sevindi raʿd urdı tabl-ı bahāri
Burākın bindi berķ-i şehsuvāri

25. Çü Rüstem bāyınī kurdı felekler
Atarlar yıldırım okın melekler

Ŧonatdı bağ içinde muhteşemler
Dikildi serviden yeşil  alemler

Ağağlar cümle nahl - sitān içinde
Gül - feşanlık kıllur büstān içinde

(187)

Şular odsuz pīñardan kaynar oldu
Balıklar şū yüzünde oynar oldu

Çü tağlar kaşlarında göz belürdi
Şanāsm yir yüzünde göz belürdi

30. Bulutlar gök yüzünde gerdi seyvān
Şabā ferrāş u saqqā ebr-i nīsān

Bulutlar şū seperler göz yaşından
Şabā cārub urur tağlar kaşından

Akar her yirde bir nehri sebīli
Şanāsm bağ u cennet selsebīli

Şular āb-ı hayat olmuş şafādan
Ŧabāyi  mu tedil ab u hevādan

Buğur itmiş şabā  ud-ı kımārı
 Abīr u laden ü müşk-i Ŧetārı

35. Nesīm - i şub  - ı dem cānlar bağışlar
Reyāhīn rū a rey anlar bađışlar

Bulup ağlar velī gül gonca ħandan
Benefşe bāş şalar mest olmuş andan

Yüziniyor se er gül jāle birle
Ŧolaşmış şā  - ı nesrin lāle birle

Eteğinden şabānuñ müşk - i nīzān
Se er ser oş gelür eftān u hayrān

Şakāyık cūbbesinī çāk ider gül
Çemen bāzārını ber hāk ider gül

40. Şabā çün depredür sünbül budāgīn
Mu'attar müşk ider reyhān dimāgīn

(188)

Seher - geh ʿandelibūñ hoş nevāsın
İşidüp gonca çāk itmiş yakāsın

Şuyā serv - i revān seccāde şalmuş
Zümürüd levhınā bīcāde şalmuş

Çınār açmış elin gül - nāra karşı
Kızartmış benzini gül - nāra karşı

Piñārlar çevresi yeşil gülistān
Zeberced arg içinde āb - ı hayvān

45. Hırāmān baş şalar çün serv - i āzād
Şanevber raks ider hem şah - ı şemşād

Saçılmış hurde - i mīnā çemende
Döşenmiş mefreş - i dībā çemende

Bezenmiş nūrile yir gök felekler
Felekde ilduz u yirde çiçekler

Kevākib ʿaksi beñzer hāk düşmüş
Yirūñ ʿaksi dañi eflāke düşmüş

Şabā gül gencenūñ açmış niķābın
Seher gül yüzini saçmış külābın

50. Bozarmuş benzi gamdan ergavānuñ
Zamiri rūşen olmuş zamir anuñ

Benefşe zülfinî şalmış perişan
Behişt olmuş ser - a - ser bağ u büstan

Çü nisan inci saçmış gül yüzine
Şabā düzmiş düre sünbül yüzine

Tebessümler kılar gül ter dudakdan
Terennümler kılar bülbül budakdan

(189)

Senem serviyle oymar bağ içinde
Yakılmış tale yamış dağ içinde

55. Kılıclar çekmiş ol yār - ı vefā - dar
Gülüñ ardında süsen kafā - dar

Güyeğüotü kōkar yāzı yāban
Gelüncük gönlegi gög kaftanı kan

Güneyik çiçegi gözi güneşden
Kamāşmış toptoludur kanlu yaşdan

Göztükmez yir yüzi yeşil çemenden
Çemen hōd örtülübdür yāsemenden

(190)

Görüp elmā sakaklū beñzi gül - nār
Kılar ayvā güli ak akçe işār

60. Çiçekden bağlamış gül deste reyhān
Fesligün yek bunū bir deste beyhān

Şakāyık dürmüşi resmiyle meclis
Ki mest olmuş görüp mahmūr u nergis

Çiçekler çünki zerrin cām içerler
Şüküfe akçeler şāçū saçarlar

İşidüp bülbül on nesterendir
Şu bülbül bāri bizden nisterendir

Gül - i sūrī gülistān nev - civānı
Eline aldı cām - ı ergavānı

- 65 . Müzeyyen cümle eṭrāf u nevāhı
Görüp ağzı şuyı ākar şurāhı

Eline zevrak ʿalsa ʿabher anda
Deñize ğark olur nil u karande

Ṭarab ehli şūrāhı kulkluundan
Degül mest illa kuşlar ğulgulından

Şafādan ʿandelīb olmuş seher - hıız
Anı fütı görüp eyler şeker - rız

Hezār destān okur her bir nevāde
İşidüb rakş urur kuşlar hevāde

- 70 . Gügercinler düter dem zir u bemler
İder ğam rağmınā her dem nağamlar

Gülün zārini bülbul maḥrūm olmuş
Daḥı durrāce kumrī hem - dem olmuş

(191)
İñilder derile kumrī nidem dost
Senüğilā kaçan bir zevk idem dost

İder kuşlar hevā yüzinde pervāz
Ṭulū güller yakāsı ördek u kāz

Ki her bir cānavar bir dürlü dilden
Ḥakā tesbih okur biñ cān u dilden

- 75 . Teāl - Allah zihi şānı kim oldur
Yarādur hikmeti çok şurfı boldur

Anuñ zātī hem evveldür hem āhir
Anuñ kudretleri ʿālemde zāhir

Dükeli yirde her bir şey - i mevcüd
Tanıkluk vürür oldur ferd u maʿbūd

Bu hikmet sırrınā eşhāb - ı ʿibret
Okur fenzur ilā āsāri rahmet

Bu şerbetden çü gönü nüş kıldı
İçüm yandı yüregüm cüş kıldı

Ol Bağ Şıfatı Kim Anda Meclis Kurmuşları Beyān İder

1. Seher vaktın turub bir bāğa girdüm
Ne bāğī kim meger ucmāğa girdüm

Fezāsī Cennet - ı Meʿvaya beñzer
Ağaçları kamū Tübāya beñzer

Kamū şahraları güldür benefşe
Tulū reyhān u sünbüldür benefce

Ağaçlar çevresi yeşil çemenden
Gül - i nesrin u ʿabher nesterenden

(192)

5. Şakāyık lāle nergis ergavāndur
Semen süsen emir ʿaşıkāndur

Ağaçlar diplerinde çeşme zārı
Temam uçmağdağī kevser bikārı

Akar her köşesinde şad - revānı
Muşaffa muʿtedil āb - ı revānı

Nesimī canlarā rāhat bağışlar
Hevāsī şabrue şihhat bağışlar

20. Turu şūlar sukutlar diplerinde
Turulmuş sūcılar bol küplerinde

Muteyyeb topra'ındā müşk 'anber
Mürekkeb mīvesinde şehd u şeker

Teferrüc gāhı çokdur bī - nihāyet
Temāşāsī müferrihdür be - ğayet

Melāletlü varur bāy - ı ğam olur
Görürsā ğuşşalular hurem olur

İrem bāġt şıfat hāndan hemişe
Yavuz gözler ıraġ andan hemişe

25. Cihān halkī dükeli hāş 'āmi
İdinmişler anı 'işret maķāmı

Dükeli meclisün andā yerāġı
Şanāsın öldürür firdevs bāġı

Ol Bāġ İçinde Ki Meclis Şıfatın Beyān Eder

1. Ol bāġ içinde bir meclis kurulmuş
İrem bāġına beñzer taht urulmuş

Oturmuş bir nicā nāzuk yigitler
Nedim u 'ārif çabuk yigitler

Peri şūret veli hūrī şıfatlu
Edeb erkan içinde ma'rifetlu

Çiçekler var kim ol būsān içinde
Hayālī mun'akidür cān içinde

10. Şuyı ser çeşme - i hayvāna beñzer
Hevāsī ravza - i rıdvāna beñzer

Açılır güller her dem hemişe
Çiçegi taze vu hurrem hemişe

Saba açmış nikāhıngülsitānuñ
Getürmiş ziynetini būsifānuñ

Ter olmuş jāleden güller yañāgī
Kokūsından mu'attar cān dimā'ī

Reyāhın reşk iderler güllerinden
Cihān gölgöl tular bülbüllerinden

15. Şanavber servile hāzār iderler
Şüküfe akçeler isār iderler

Oğur bülbül hezāran dāsitanlar
Ağaclar gölgesinde sāyebanlar

Ne dürlü kim yemişler var cihānda
Dükelinüñ ağacı vardır anda

(193)

Zeber - ced hürdesidür sebze - zārī
Gül - feşanlık kılur bād - ı bahārī

Hevāsī tende cānī taze eyler
Göñül hurrem revānī taze eyler

(194)

.....
Şanāsın bülbül - i gülzāra geldi

5. Hakāyık
Dakāyık cevherin nazm itdi sözden

Ayıtdı iy letayif ma'denisen
Yüce dut himmetüñ olma danisen

Bu cevheri cisne çün müştērisin
Taleb kıl bulmuşiken cevherisin

Gözüñ aç ki kulluk dut müstemi' ol
Perişān dutma hātır muhtebi' ol

O meclis kim işitdūñ vaşfin anuñ
Kamū dünyacasıdur dāsitanuñ

10. Gel imdi diñle ol meclisde ma'ni
Nazar kıl kim nedür maqşud u ma'ni

Ol Meclide Çalındı'ı Çenk Şıfatı

1. Oturmuş bir çalıcı saz elinde
Çalar bir sāzı hoş āvaz elinde

Yigirmidört ebişim kılı vār
Veli her kılınuñ yüzbiñ dili vār

Ağacdan sāz ipek kıllar dakılmış
Deriden üstüne yākū yakılmış

Urulmuş at kılından perdesi var
Çalar her nagnede yüz hürdesi var

5. Yigirmidört şurbe altı āvāz
On iki perdeden söyler kamū - rāz

(195)

Maqāmat içre çün seyran ider ol
Arasto gaffeti hayran ider ol

Şedāsi nāzuñ u āvāzesi ter
Şanāsın bağ içinde bülbül öter

‘Aceb āhengi var geh nerm u geh t̄ir
Murāşirdür velikin fitne - eñgiz

Ne kim mevsıķı vardur m̄mk̄ün anda
Kam̄u taşnif ‘Abd̄ü’l M̄r̄min anda

10. Ne kim diseñ deḡıldür nādir andan
Uşul eger āna ‘Abd̄ü’l Kād̄ir andan

Ṭarab engiz ider ķavl u ğazelden
Meger ser - hoşdur ol cāmı ezelden

(196)

Neşid u şavt u terkib u terāne
Basit iķre nevāyī ‘aşıkāne

Si darb u çār u darbi z̄ir u yemda
‘Arab taşnif̄i nev - r̄üz - i ‘acemde

Du - gāh ū hem si - gāh ū çārgāh̄i
Nihāvend u h̄üseynī pençgāh̄i

15. Hicāz u māye ū nevr̄üz u k̄üçek
Rekib ū zelül v̄ü ğazzel u selmek

Dükeli pārenūñ şavt u maķāmın
Uşulu darbilā saķlar temāmın

Dutar çün perdesinde ārast āheng
Oķur her nağmede yüz ‘ilm u ferheng

Muyer ka’ yüz dutar şehnāz içinde
Nühüfte perdesi var s̄āz içinde

Ne yüz kim na‘me - i ‘uşşak ider ol
İşiden takatını taķ ider ol

20. Kaçan kim z̄ir u keş daim dutar hoş
Maķabbet ehlini h̄urrem dutar hoş

Anuñ beste nigārından nigārın
Uğurlar remzile nakş u nigārın

Kaçan gerdāine āvāze eyler
Göñül hurrem kılur cān tāze eyler

‘Irak āhenginī çün yād ider ol
Sipāhān içre çok feryād ider ol

Büzürg āhengini kılśā nevādan
Uçar kuşları andurur hevādan

(197)

25. Kaçan bir hurde çalsā pişrevden
Harifī birle cān oynar girevden

Eger bir perde açśā būselikden
Haber virür sülük içre ilikden

Ne vaktin kim nevaht eyler rehāvī
Digerler terk iderler söz - ı sāvī

Adıdur diñleyen şahsuñ dimā‘ın
Uyārüz istimā‘ī cān hırā‘ın

Anuñ āvāzını çün gūş iderler
Şafādan ‘aql u cān bī - hoş iderler

30. Gehī ser - hoş olur gehi ayılurlar
Şaşar ‘aqlū gider oñ bāyılurlar

Anuñ vecdinde şevkiyle tururlar
Semā‘ u rakş iderler çarh ururlar

Gehī gözler yaşından yir şulānur
Gehī gökler giriden yankılanur

Deñizden taşmuş anlar zevrak olmuş
Anuñ mevcinde hep mustağrak olmuş

Aña hayran olup cümle halâyık
Ayık ser - hoş olur ser - hoşlar ayık

35. İder bir sâzla her demde biñ söz
Dilî tansuk özi söyler aceb söz

Sözünñ ma'nisin arifler añlar
Velî hayran kalür nâ - dān vü tañlar

Çün ol hurrem olur anlar sevinür
Gönüller şād olur cānlar sevinür

(198)

Şafāsından çü gāyet germ olurlar
İşidüp taş bağırlar nerm olurlar

Gönüller sırrın andan faş iderler
Añā tahsin okub şābāş iderler

40. Kamū gizlülerî peydā kılan ol
Kamū aşıkları şeydā kılan ol

Surāhî baş şalar āvāzı birle
Kadeh hünābe ağlar sāzı birle

Meger bir cāzudur kim okur efsün
Nice leyli anuñ ışıkında mecnun

Şafāsından olur ğam - ğin fereh - nāk
Semā'ından iderler cübbeler cāk

Nevāsî huşlugā eyler delālet
Komaz hātırda bir zerre melālet

45. Gehî feryāduna zārî kılurlar
Velî ışık ehline yārî kılurlar

Dükeli hurrem ol derdiyle inler
İniler her kişi kim anı diñler

Gehi 'aklı gider öni dirilür
Diri olur veli ulü dirilür

'Aceb dārūdur ol kim giydürür hoş
Cigerde od yaķar kim ķan ider cūş

Göñüle ķor birağur cāna ķor göz
Ne işitdi ķuluk ğördi ne ğod göz

50. Beli her kim görür ol yüzden anı
Gidermez gözin andan gözden anı

(199)

Göñül varmaz ki anı terk ideni
Ķıyına kim gelür gelmez gideni

Aña aydur ķamū 'aşık niyāzın
Aña ķarşu ider ma'şūka nāzın

Anuñ şerhinde rāhuñ inşirāhı
Aña bāş indürür cām u şurāhı

Aña ķarşū süzer nerkislerin ğül
Aña ķarşū öter ğalşende bülbül

55. 'Aceb tūtīdur ol tırmuş şeker yir
Ye bülbüldür meğer ğülberg-i ter yir

Eger bülbül hezār okursa dastān
Anuñ bir ğurdesında denk u ğayran

Gügercin fāhte ķumrī vü dürrāc
Anuñ bir nağmesine cümle muhtāc

(200)

Anuñ avāzına kuşlar üşerler
 Kamū bī-hūş olub yire düşerler

ʿAceb pervānedür yanar yakılır
 Gehī feryād ider geh nāle kıılır

60. Anuñ derdini kim maʿlūm ider ol
 Eger taşise gönlin mum ider ol

Nevāsı indürür gök zühresini
 Sıdar gök zühresinüñ zühresini

Anuñ her fitnesinde sihr-i Hārūt
 Anuñ sihrinden olmuş fitne Mārūt

Şanasın derdile her söz kim eydür
 Ki yākūt-ı müferihdür ya meydür

Oğur her nağmede yüz dürlü eşār
 Ki her beytinde bir sağrak sucī vār

65. Dimāğı ter dutar vakti hoş eyler
 Mizācı germ u ʿaklı sarhoş eyler

Ne kim sāzende vü güyendelerdür
 Ana kullukçıdur heb bendelerdür

Kaçan kim ceng urur āhengle ol sāz
 İder güyende bu şiʿri ser-agāz

Ol ceng okuduğı şiʿri terciʿ

1. Getür sākī şu yākūt-ı revānı
 Ne yākūt-ı revān kūt-ı revānı

Gönül ayinesi ruhuñ ğidāsı
 Araştı mezhebince rüh-ı şānī

(201)

Sabahın ih.....

.....

Düz iy muṭrib nevā - yı erganūnı

Sür iy sāki şarāb -ı ergāvānı

5. Dimāguñ kuvveti ʿakluñ şafāsın
Mesihā milletinüñ tende cānı

Tolu sun saganı tecdid idelüm
Ne kim fevt oldı dün meclisde anı

İç ol āb -ı hayātuñ meşrebinden
Kim andandur hayāt -ı cāvidanı

Kayırma zāhid huşuñ sözinden
Ki dünyā bāde nüş itmiş fülānı

Yi iç hoş gic ki sultān devridür bu
Şehenşeh mür süleymān devridür bu

10. Bugün ʿayşile ʿişret demidür
Şarāb ü şāhid ü şöbet demidür

Zihī ferhunde tāli baht -ı meymün
Saʿadet Sāʿati devlet demidür

Gülistān vaktidür gül mevsimidür
Bahāruñ faşlı hod rahmet demidür

Ki her bir ʿāşika maʿşūkili hoş
Kenār ü buse vü halvet demidür

Getür sāki kadeh reyhānı toldur
İçelüm rāhı kim rāhat demidür

15. Eger dün geçdi yarın gelmeyibdür
Ġanīmet dut bugün fırsat demidür

(202)

Şarāb ü şāhid ü furşat ğanīmet
Şafā sür vaktidür zevk it demidür

Yi iç hoş gic ki sultān devridür bu
Şehenşeh mir süleymān devridür bu

Kadeh nūş eyle bir hoş yār elinden
Huşūşā sevdügüñ dildār elinden

Ki zehr içseñ olur tiryāk - ı ekber
Dudağı la'l - i şekker - bār elinden

20. Suci şerbetdür ol şirīn ağızdan
Diken güldür yüzi gül - zār elinden

Anuñ kim cam içüp sarhoş degüldür
Kadeh hūnābe ağlar zār elinden

Şuraḥi ḥālını bir sor ağızdan
Ki ne kanlar yudar hüşyār elinde

Buyur muṭrib nevā kılsun hüseyinī
Kadeh sunsun büt - i ayyar elinden

Eger ʿadl eylemez olursa sāķī
Ayağ alma saķın zinhār elinden

25. Yi iç hoş gic ki sultān devridür bu
Şehenşeh mir süleymān devridür bu

Bilürsin yok cihānūñ i'tibār
Ġanīmet dut bugün sen elde varın

(203)

Şabāhın ihtiyār it bāğ içinde
Ağaçlar gölgesinde su kenārın

Bir iki ehli olsun nedimün
Herifün muṭrib ü sākī nigārın

Buyur sākī getürsün cām -ı yākūt
Şarāb -ı la'l rengün hoş güvārın

30. Benevşi nüş kıl yüzün gül olsun
Hacil kıl bāğ -ı cennet lālezārın

Tolu huşyāre sun lā -ba'kıl olsun
Kadeh maḥmūre vir yazsun ḥumārın

Bugün kim gāfletiyile gecdi vakti
Peşimān āşşı kılmaz āña yarın

Ye iç hoş gic ki sultān devridür bu
Şehenşeh mīr süleymān devridür bu

Gel iy cān pāresi kim cān senündür
Hired aşık gönül ḥayrān senündür

35. Melāhat mülkinün sultānı sensin
Gönüller tahtı iy sultān senündür

Eger nāz ü cefā kılsān yeridür
Veger lutf eylesen iḥsān senündür

Gerek öldür gerek dirgür kuluñven
Nekim ḥükm eylesen fermāñ senündür

Buyur sākī tolu peymāne şunsun
Bugün kim ab dile peymāne şenündür

(204)

Sikendersin iç ol ab -ı ḥayātı
Hızırsın çeşme -i ḥayvān senündür

40. Ger - Keyḥüsrevün devrānı gecdi
Süleymānsın bugün devrān senündür

Ye iç hoş gic ki sultān devridür bu
Şehenşeh mir süleymān devridür bu

Yüzüñ gülşendür iy şengül hemişe
Biter hüsnüñ bāğında gül hemişe

Yüzüñ güldür gözün ebr-i bahārī
Eger ben ağlayam sen gül hemişe

Cemālūñ fāze gülden gülşen olsun
Okusun bülbül hūki bülbül hemişe

45. Kadeh devr eylesün devründe sākī
Şūrahi söylesün kul kul hemişe

Açılsun gül yüzünden perde dāyim
İçilsün cām içinde mül hemişe

Kuluñ Dā'ī şıfat karşında tursun
Şaňa kol kavşurub biñ kul hemişe

Ye iç hoş gic ki sultān devridür bu
Şehenşeh mir süleymān devridür bu

Bu resme her biri bir şîr-i ğarrā
Okur hem nüş ider yāküt-i hamrā

50. Gehi terci' ü geh eş'ār-ı mevzūn
Ki her beyti degir bir dürr-i meknūn

Ne dürlü saz kim var dünyada heb
Şu meclisde dükeli var müretteb

Aña dem-sāz olub ahenk iderler
Anuñ fikrinde 'aklı denk iderler

Yanınca 'ud u şeştā destiyānı
Rebāb eyler fiğān u nāle zānı

Kimi aheng ider ney kim dutar def
Kimi güyendedür kimi vurur kef

(206)

55. Anuñ sâzına oynarlar oyunlar
Ağız açmış egilmişdür boyunlar

İder her lahzâ bir avâze bünyâd
Gören taḥsîn okurdır aferin hōd

‘Aceb sâz ol ‘aceb söz ol ‘aceb yeng
Anı her kim görür ḥayrân olur deng

Göruben fikre ṭaldum ṭāña ḳaldum
Cihân yaña ben bir yaña ḳaldum

Didüm vardur bunuñ bir dürlü hâli
Degül maḥnâ cü her şüretde li

Dāī Cenge Sūāl İtdügi Keyfiyet - i Ḥalinden

1. Sūāl itdüm eyâ sâz -ı hoş - avâz
Ki sensin ‘aşık u ma‘şūka hem - râz

Ne lu‘betsinki mişlün yok cihānda
Eyitgil bu ṭılsımuñ genci ḳānda

‘Aceb ḳuşsın ne hoş nâzük ötersin
Ki bülbülden daḫi avâze - tersin

Ḳılursın ‘ālemi hüdhüd gibi seyr
Süleymānsın okursın Mantık - ut - ṭayr

5. Bu ḳuş dilin saña kim öğredibdür
Saña bu terbiyetler kim idipdür

Ne yirdür iklimün kanden gelibsin
Meger sen ʿālemi -i cāndan gelibsin

Nedür nām u nişānuñ bellü aduñ
Cihānda var mı maḫsūduñ murāduñ

(207)

Neredendür özüñ kimlerdür aşluñ
Nedür nevʿün nedendür cins ü faşluñ

Harifün kimdürür yoldaşuñ işuñ
Bu yād illerde kimlerdür bilişuñ

10. Nesin kimsin yahūd kimün nesisin
Ki hikmet gencinün gencinesisin

ʿAceb cinnimisin yahūd ferişte
Ki sāzuñ sözile olmuş sirişte

Seni tañlar gören erkek dişiden
Ki deng olmuşdur avāzuñ işiden

Başuñ birdür veli yüzbiñ diluñ var
ʿAceb gülsün ne nāzük bülbülüñ var

(208)

Ayağuñ bağludur boynuñ muḫayyed
Bilüñ yügrü kara saçuñ mecaʿad

15. Özüñ bende veli azāde beñzer
Gedā şuret veli şehzāde beñzer

Ḳamu söyledigün ḳavl ü gazelden
Ḳara ḳaşdan ḳara gözden güzelden

Sözüñden añlanūr çok ʿilm u ʿirfān
Meselseldür saçuñ zülfün perişān

Diluñ yügrük sözüñde çüst ü çālāk
İşuñ şādī özüñdür nişe gām - nāk

Bu ah ü nāle vü zārī nedendür
Bu feryād ü figān bārī nedendür

20. Seni bu ʿilme üstād eyleyen kim
Saña taşnife bünyād eyleyen kim

Bu hoş hālet bugün kim sende vardur
Getür göster cihānda kanda vardur

Bu esrārī saña kim fāş idipdür
Ki cān taşvīrine nakkāş idipdür

Saña bu şanʿatı taʿlīm iden kim
Saña bu sözleri tefhīm iden kim

Özün divāneler cevķine ser - dih
Saçun meftül özün şeydā müvellih

25. Tarab ehliseñ gamģin oturma
Sebük rüh ol gerān sengin oturma

Eger gamģiniseñ şādī neçündür
Bu ʿişret kaydı bünyādı neçündür

(209)

Ġazā ehliseñ ʿayş u nişātuñ
Necündür kimseden yok ihtiyacın

Murāşirler bile hemdem nedensin
Şafā vü zevķile hürrem nidensin

Kun kocaysān oģlanlık itme
Girişme gösterüb fettānlık itme

30. Eger oģlaniseñ pirāne şuret
Niden arkāñ iki katdur żarüret

Dilũn efsũn okur sihrũn müessir
Bilürven sende vardur bir 'aceb sır

Meger sen sâhir-i mutlakşın el - hak
Kim işde gösterürsin sihr-i mutlak

Gel imdi lütf kıl iy sâz -ı dil - sũz
Bugün 'uşşaka göster râst nevrũz

Müberka' perde içre kılma şehnâz
Götür yüzden nikâb ac perdeden râz

35. O şerbet kim sen içdũn cür'asından
Tevekkũ' iderem bir cür'a senden

Ķatuñda müşkilũm var hal idivir
Zamirũm gözgũsin şaykal idivir

Kilid ac hikmetũn gencĩnesinden
Ki şihhatdur gönũl rencine senden

Beyân it vaşf -ı hâlũn derdi dilden
Gönũlden zâr açılmaz ille dilden

(210)

Yigirmidört dürlũ dilden ol sâz
Figân u nâle kıldı çekdi avâz

40. Eyitdi diñle iy sultân -ı ma'nâ
Sözũn nazm -ı güher sen kân -ı ma'nâ

Benũm kışşam uzun derdũm öküşdür
Anı hal eylemek key müşkil işdür

Eger bir şemme sırrũnden tıyasın
Dükelin terk idüb baña uyasın

Benũm hâlũmde şüret tercümândur
Beyân itmek ne hâcet kim 'âyandur

Veli çünkim şorarsın biñde birin
Diyeyim diñle anı cüst ü şirin

45. Baña bugün cihānda çeng dirler
Lakabda çeng-i hoş āheng dirler

Biz evvel dört yāruz her birimüz
Bir iklimden bir ildendür yirimüz

İpek kıldur dahi āhū derisi
Dahi uş serv ağacıdur birisi

Biri bu at kılı kim perçemümdür
Enisüm gam - gūsārum hemdemümdür

İpek kıllar ki gördün sāz iderler
Çalıncağ zir ü bem avāz iderler

50. Deridür kim ağac üzre yakılmış
Şu kıllar perdelerdür kim dakılmış

Dükeli dört yāruz yokdur ayruk
Egerçi bizde hikmet çokdur ayruk

(211)

Birimüz dördür illā dördümüz bir
Gönülde guşşamız biñ dördümüz bir

Benüm ālemde ol çeng-i hoş - āhenk
Ki cān taşvirine naşşum ider renk

Çū benden feth olur bāb -ı tarikat
Baña uymışdur eşhāb -ı tarikat

55. Katumda müftekif her rind ü ārif
Sözümnden münkeşif dürlü maārif

Kamu meclislerün benden şefası
Kamu derdlülerün benden devası

Cihān halkı beni cāniyle ister
Nazirüm gördüğün var ise göster

Salātin şohbetinün hemdemi ben
Havātin perdesinün mahremi ben

(212)

Çamu begler baña iğrāz iderler
Beni halvetlere hem - rāz iderler

60. Egerçi ʿavrat oğlan hem - seriyem
Velī ʿavretten oğlandan beriyem

Çamu sāzendeler yanumca yoldaş
Çamu güyendeler önümde korbaş

Çatumda zühre bir çengi halāyık
Dilerem olmaya ahenge lāyık

Nedimüm mütrib ü güyende çengi
Harifüm serhoş u mahmūr u bengi

Gidersem götürürler omızuna
Oturursam oturdurlar dizine

65. Kulağımı burub zulfüm çekerler
Önüme nuql için şeker dökerler

Güzel oğlan gibi aldab düzerler
Virürler hil'atiyle sim zerler

Eteğümü dutan komaz elinden
Nice kim hübları ince belinden

Eger nāgah yañılsam kıl ü kālum
Revān vācib dutarlar güş ü mālum

Ne sāzı kim baña hem - dest olur ol
Benüm cür'amdan esrür mest olur ol

70. Kulağı halkalı def eski yārüm
Rebāb -ı iklik yanumca destiyārüm

Baňa şeştā ü ʿud ahenk iderler
Nireye gösterürsem yol giderler

(213)

İki gözini dörd idüb katumda
Bilini bağlamış ney hizmetümde

Ne rüh - efzā eger cān perver olsa
Yaraşur meclisimde çāker olsa

Eger zārī kıtur neyi ʿırākı
Benüm ʿışkımdadır derdi firākı

75. Beni tabl u duhul dāyim ögerler
Turuben karşıma gögsün dögerler

Benüm perdemde bir avāze muğnī
Kulum güyende şākirdüm mugannī

Eger seyir ider her resme kânün
Velī benden görür adāb u kânün

İşitdün feylesof -ı zū - funūnı
Benüm ʿışkıma düzdi erğanūnı

Egerçi sihr ider nāzük kemānçe
Benüm bir nağmem eñ kemter kem ance

80. Benüm zarb -ı uşulümden çeğāne
Gelür taʿlīm ider kavlı ü terāne

Kaçan perdemden esrārüm tıyarlar
Gelür bu cümle hep baňa uyarlar

Ne yirde var benüm sâzum gibi süz
Ki gösterde hazân faşında nevrüz

Bañadur ʿilm -i mūsikī ʿatāyī
Ki yokdur naqşumuñ ʿālemde tāyī

Benüm taşnif iden kavlı ü gazeller
Baña ʿaşık kamu nāzük güzeller

(214)

85. Tarab - engiz idüb ʿışk ü hevesde
Nevālar gösteren her bir nefesde

Dilüm çün pāresi Türki vü tāzi
ʿIrākı seyr iderven hem Hicāzı

Uşulumdur benüm her aşla bünyād
Neşide şavta hem terkibe üstād

Benümle vecd ider pīr -i münācāt
Benümle zevk ider rind -i harābāt

Herifüm sohbetümde rind u evbāş
Müridüm halvetümde mest u kallāş

90. Yürürem ilden ile fāş ü meşhūr
Giceler mest ü bengi şubh maḥmūr

Şarāb ü şemʿ ü şahid kande kim vār
Benem ser - halka ol meclisde iy yār

Müzeyyen ʿışk ehli direngümde
Maḥabbet nüsha almış örneğünden

Şular kim ʿışka teslim itdi vārın
Kumışdur ʿışk elinde ihtiyārın

Çekerler cevriye her dem cefāsın
Velī benden bulur zevk ü şefāsın

95. Benümle eglenüb arām iderler
Mahabbet tūsenini rām iderler

Şular bir güzel şüret süverler
Anuñ vaşlına irmekde iverler

Hayālin mūnis eyler dilde zikrin
Gözinde naqşını göñlinde fikrin

(215)

Olaruñ derdine dermān iden ben
Yürek yakıb cigerler kan iden ben

Gehī maşūk dilinden tercümānem
Gehī maşūkile ben hem zebānam

100. Benem hem - derd olan her dürlü hāle
Göñülde naqş iden fikr ü hayāle

Şular kim hażz alır her dem suciden
Şu zevki taatludan tāmı acıdan

Egerçi cām -ı la'lin nüş iderler
Ve likin esrüb cüş iderler

Benem zevk chlinüñ şevkine ālet
Göñül çün kaşd ide benden delalet

Şular kim bengilerdür yirler esrār
Tuyar her perdeden yüz dürlü esrār

105. Kaçan kim fikrile hayrān olurlar
Ferāgat mülkine sultān olurlar

Semā'umdan gidermezler kulağı
Benem tertib iden yābis dimağı

Şular kim zühd ü takvâ kıldı ʿâdet
İder halvetde çok dürlü ʿibâdet

İrâdet şüretinde mânevîler
Taşavvûf kûşesinde münzevîler

Benüm bu vecd ü hâlâtum görürler
Kamu tâʿatların yile virürler

110. Semâʿu rakş ururlar şevk iderler
Semâʿumdan safâ vü zevk iderler

(216)

Anuñ kim hattı var nâzük güzelden
Dutub şâhid etegin komaz elden

Ser - ağâz ideli ben pişrevde
Niçe seccâdeler kalmış girevde

Niçe şofîleri hummâr idübven
Niçe tesbîhi ben zünnâr idübven

Niçe halvetleri meyhâne düzdüm
Niçe kandili ben peymâne düzdüm

115. Kaçan taşnif idem kavlı ü terâne
Çıkar gülbânkum evc -i asumâne

Peri divânedür avâz ü miyle
Ferište gökden iner sâz ü miyle

Kaçan kim zühre çengin çenge urdı
Bakub Hârût u Mârût anı gördi

İşitdiler çü derdüm mâcerasın
Odumdan yakdılar ʿişkuñ çirâsın

Gidüb ʿaklı başından kendü ökden
Ben indürdüm yire sihrile gökden

120. Beni efsūm idüb ʿilm ü hünerden
Benümle çıkdı göge zühre yirden

Felekde şimdi kim var zühre ıldüz
Benüm sâzı anuñ her gice gündüz

Şarāb içmek şahid kocmak işümdür
Güzeller kande kim var yoldaşumdur

Kaçan meyhāneye girsem si rüze
Gönül virsem nigār -ı dil - fūrūze

(217)

Ururem taşa tevbe şişesini
Koram bir yaña zühd endişesi

125. Oluram rind u ʿārif laubālī
Ne müzdi fikr iderven ne vebālī

Ezelden düşmenümdür zerk ü sālūs
Katumda çubçe yokdur ʿar u nāmūs

Anuñ kim mārifetden yok vukūfī
Huşuşā kim ola zerrāk şūfī

Maʿazallah olardan key kacar-ven
Görürsem taş atub toprak saçarven

Riyānuñ revnaki kāsīd katumda
Ki her nā - ehle yol yok şohbetümde

130. Açarven ehl öñünde kirlü rāzum
Zirā onlar bilür nāzum niyāzum

Beni hem - rāz idinmez illā ʿārif
Kim olmuşdur benüm sırruma vākıf

(218)

Kimün başında sevda ʿilleti vār
Tabībem eylerem derdine tımār

Kaçan kim sāzumuñ sözi belürür
Delüler uşlanur uşlu delürür

Kopar her güşeden biñ ah ü efgān
Taʿaccübde kalur heb denk ü hayrān

135. Tağlur ʿakl u hūş ayruķ dirilmez
Kalur bī-hūd velī ölmez dirilmez

Benüm avāzumuñ terdür şadāsı
Gönüller kütür cānlar gıdāsı

Ne vaşf itmek gerek sen hod bilürsin
Şafāsını sürüb zevkīn bulursın

Şu yirde kim çala sāzende hoş sāz
Ser-agāz eyliye muṭrib hoş avāz

Gönülde derd ola gözde hayālāt
Başında ʿiškile sevda vü hālāt

140. Daħi sağraķ şuna bir hūb elinden
Huşūşā sevdüğüñ maḥbūb elinden

Anuñ hoşlığını vaşf itse olmaz
ʿİbāret kaşir andan vaşfa gelmez

Anuñ şükṛānesi cānlar gerekdür
Saña cānlar baña anlar gerekdür

Zirā anda safā var cāndan artuķ
Gūhar var kıymeti biñ kāndan artuķ

Şafāsı olmayan cānı niderler
Garāz gevherdür ol kāmı niderler

(219)

145. Şafā ehli bilür zevkin Şafānuñ
Nite ʿāşık bilür kadrın vefānuñ

Benem ʿışk āleti çeng - i ciger - sūz
Mahabbet micmerinde ʿud - ı ter - sūz

Yaşum şahrāları deryā kılıbdur
O dem deryāları şahra kılıbdur

Benüm derdümki şıgmaz vaşfa şerhe
Bağrlar boş idibdür sine şerhe

İşitmek birle bulduñ bunca hālāt
Eger görseyidün heyhāt heyhāt

150. İşitmekden olur görmege çok fark
Ki bu sâhilde dur deryāda ol gark

İşitmek bir haberdür ʿilm - i mutlak
Velî görmekdürür ʿayn - el - yakīn hak

Zirā bilmekde var gerçek yalanuñ
Velî görmekde yok şekkün gümānuñ

Meşeldür bildigün iy nūr - ı dīde
Şenideki būda hergiz çü dīde

Cāma disem ne var şūretde zāhir
Velî lutfum ne cāndur bir gör ahir

155. Sözüüm cān sırrını aşkāre eyler
Göñül göynüklerine çāre eyler

İñildüm heb haberdür cān elinden
Bugün Yūsuf benem kenʿan ilinden

Vesile ʿālem -i ervāha bender
Şarāb -ı mārifet akdāha benden

(220)

Maʿāmil müştēmil mutlak özümde
Letāyif mūnderic yaʿnī sözümde

Sülük itmiş kamū yollarda seyrüm
ʿİbādet - hāne -i kuds içre deyrüm

160. Münācāt ehli benden zevk ü vecdī
Harābāt içre benven şeyh -i necdī

Benem emmārenüñ fiskında alet
Benem levvāmenüñ zühdinde hālet

Dakāyık remz idüb ʿışk ü hevesde
Hakāyık keşf iderven her nefesde

Beni kim cān kulağı birle diñler
Eger mermer ola derdümden inler

Anuñ kim vecdī yok ʿarif degüldür
Benüm derdümden ol vākıf degüldür

165. Benem ʿışk ehlinüñ derdine dermān
Benem zevk ehlinüñ hükmine fermān

Dilüm kıldur velī kılca hatāsuz
Dilümden gelmedi hergiz hatā söz

Bilür hālümden ol kim hem - nefesdür
Harif olanlara bir harf besdür

Eger şorsan hakikat hālüm uşbu
Dükeli sergüzeşt ahvālüm uşbu

Dā'i İkinci Sual İtdügi Cenge Hākikat Halinde

1. Sūal itdüm girü iy yār -ı ʿāşık
Yolında ʿahdı muhkem kavli şādık

(221)

Velī sensin bugün çeng -i hoş - ahenk
Dükeli mezheb ü milletde hem - renk

ʿAceb kuşsin ötersin Dāvud - ilhān
Dilüñ bilmez senüñ illā süleymān

Nekim didüñ dükelin hāk didüñ sen
Anı kim hākdurur el - hāk didüñ sen

5. Ne söz kim söyledüñ gerçek buyurduñ
Kamu şekker yidüñ gökcek buyurduñ

Ve likin ben şuşamışven be - ğāyet
Bu bir şerbet baña kılmaz kifāyet

Firāset ehli her söze inanmaz
Öküş şuşayan az şuyile kanmaz

Niçe bir göz ucından ğamz idersin
İşāret gösterürsin remz idersin

Bir ağız sözde bunca dillerüñ var
Delim diller bilen çok nesne añlar

10. Çü her bir perdeden yüz gösterürsin
Şu bir yüzdür ki biñ yüz gösterürsin

Dilüñ kıldur velī çok kıl u kālüñ
Kişi bilmez hākikat vaşf -ı hālüñ

Senüñ cānuñda var çok dürlü esrār
Kim anı cān gönül içinde esrār

O sırrı gel bize tavzih idivir
Kinayet olmasun taşrih idivir

Sikender gözgüsisin dutmağıl pās
Ne gizlü tabl urursın çikerdüb tās

(222)

15. Çü tıydılar kamu hengāme rāzı
Nedür bu mühre düzdi hokkabāzı

Yanıbdur hırmenün çok söz uzatma
Çü buğday gösterürsin arpa satma

Saman altında şudur sözlerün heb
Nikāb altında gizlü yüzlerün heb

Belī bildüm ki sen bir genc arısın
Velī göster o gencün kancarısın

Ki bu cevherleri sen kande bulduñ
Meger gavvāş idüm ʿummānda bulduñ

20. Niçe efsāne kim kıldum füşūna
Bu naʿlı gösterürsin bāz - gūna

Yusuz yolda gālaṭ iz izlemekdür
Atıb okım yayın gizlemekdür

İki yüzlü kılıcsın mekr ü ala
Ne gizlersin süngü sığmaz çuvala

Degin yirde kişi dīvāne olmaz
Oda yanmaz şu kim pervāne olmaz

Meger bu göynünün bir şarb odı var
Ki bu resme seni yakmışdur ol zār

25. Sāñā bu ah ü zārī dek degüldür
Senün cānında sir var şek degüldür

Baňa hālũñ nedür bellü beyān it
Ne gizlersin bu sırrı gel ʿayān it

Gerek kim dörd göz dört dürlü dilden
Diyesiz vaşf-ı hāli derd-i dilden

(223)

İpek Kollar Cevab İtdüġi

1. İpek kollar bile ceng-i hoş - avāz
Cevāba başladı kıldı ser - aġāz

Eyitdi iy herif-i rindi ʿārif
Kulak dut sözüme diñle muʿārif

Hikāyāt ü kışas diñledüġũñ vār
İşitdũñ kışsa-i Eyyübı iy yār

Kačan kim geldise fermān-ı kādır
Boyun şundi aña Eyyüb -ı şābır

5. Vefat itdi kamu ehli ʿayāli
Helāk oldu dükendi mülk ü mālı

Selāmet kalmadı nefsinden ayru
Kažādan kendu daħi oldu şayru

Kacıb kurtulsa olmaz çün kažādan
Kažādan çāre yokdur cüz rizādan

Kažā gelse görür göz görmez ey yār
İzācā el kažā ʿamiye'l başar var

Kažā geldükde şabr itmek olur hüb
Meseldür her bir işde şabr-ı Eyyüb

10. Kaçan Eyyüb -ı sâbır oldu hasta
Mübârek hâtırın ğamdan şikeste

Ücûdı mübtelâ oldu belâya
Belâ çünkim eşeddür enbiyâya

Hakûñ emri bile fermân irişdi
Kamû âzâsına heb kurd düşdi

(224)

Müsâfirler irişdi cevki -i kirmân
Kalenderler kamu bengî vü hayrân

Vücûd -ı hânekâhın halvet itdi
Konuklar geldi diyu salvet itdi

15. Teninüñ sofrasından mâ - hazerden
Varın ortaya çekdi bir nazardan

Meger çok müddet anlar acdılar
Üşüb aç kurd gibi etin yidiler

Diş urdılar kamu başdan ayğa
Nitekim bengiler baliyle yağa

Yidiler yidi endâm -ı etini
Giderdiler gücini kuvvetini

Kemüklerin kemürdiler pes andan
İlgin şordılar hem müzd -i dendan

(225)

20. Bu hikmet sırrını çok fikir iderdi
Bular rakş u semâ ol zikir iderdi

Meger ol ortada bir kûd -ı câbir
Dişinde zehir var fi'li mükâbir

İşirdükça urur neşter yahûd ok
Ki her bir soğduğı akrebden artuk

Biledi dişini zaħm urdı muħkem
Yüregın yimege kasd itdi ol dem

Nice kim sabr ide gördi velikin
Oransuz derde şabr olmaya mümkün

Egerçi şabr olur şart-ı maħabbet
Gider tākāt ki ħadden geçse miħnet

25. Kurur deryā eger od ħadden aşsa
Dökilür çün kalem kaynasa taşsa

Egerçi şabr ider aşık cefā-keş
Veli maşukdan lutf u vefā hüş

Menācāt eyledi didi ilahī
Ki sensin pādīşahlar bādīşahī

Kamu derdlülerüñ dermānı senden
Çürimiş tenlerüñ hem cānı senden

Kuluñ nāzın niyāzın sen bilürsin
Göñülde gizli rāzın sen bilürsin

30. Ĥalile odi bostān eyleyen sen
Şuyı firavın için kan eyleyen sen

Aşāsın Mūsanuñ şubān idersin
Mısırdā Yūsufi sultān idersin

(226)

Umarem çāre ben bi-çāre senden
Şifā sıhhat kamū bīmāre senden

Dirilden ölüleri kudretüñdür
Şagaldan şayruları rahmetüñdür

İlahî izz-i zātuñ hürmetiyçün
 Dañi biñbir şıfātuñ hürmetiyçün

35. Mu'allak kürsi vü arşuñ hañiyçün
 Mu'tabbak yirdeki ferşuñ hañiyçün

Yidi kat gök yidi kat yir hañiyçün
 Şabah u şam u gic ir hañiyçün

Yidi ılduz yidi deryā hañiyçün
 Yidi iklim yidi a'zā hañiyçün

Mübārek kussa-i şahra hañiyçün
 Mukaddes mescid-i aksā hañiyçün

Felekde Beyt-i Mafmuruñ hañiyçün
 Sekiz uçmāgile Huruñ hañiyçün

40. İlahî Ādem ü Havvā hañiyçün
 İlahî Cennet-ül Me'vā hañiyçün

Bebī İdris kurbı rif'atıyçün
 Risalet birle Nuhuñ da'vetiyçün

Şu İbrahim Halilün hülletiyçün
 Dañi Mūsā kelimün kurbetiyçün

Münācat itdügi fıri hañiyçün
 Yed-i beyzādağı nuri hañiyçün

Beni Huduñ halası fırsatıyçün
 Dañi lütun necati nuşretiyçün

(227)

45. Mu'azzez Yusuñ hüsni hañiyçün
 Atası Ya'kubuñ hüznü hañiyçün

Deñizde yünusun vahdetleriyçün
 Balık karındağı vahşetleriyçün

Süleymānuñ sañā şükri haķiyçün
Atası Dāvuduñ zikri haķiyçün

Mesihün Ğilmiyle hikmetiyçün
Anāsı Meryemün hem Ğişmetiyçün

Hızır nüş itdüği serbest haķiyçün
Şu ilyās itdüği da'vet haķiyçün

50. Habībün Muştafānuñ kurbetiyçün
Senün katuñda kadri Ğizzetiyçün

Berāti kadri m'rācı haķiyçün
Risālet tahtına tācı haķiyçün

Anuñ nāzı niyāzı hürmetiyçün
Saña halvetde rāzı hürmetiyçün

Ebübekrün saña şıdķı haķiyçün
Dağı şıdķındađı Ğışķı haķiyçün

Ğömer Ğadli vü dādı heybetiyçün
Dağı Ğosmān hayāsı hürmetiyçün

55. Ğalinuñ cūdı vü Ğilmi haķiyçün
Vefāsı şefkatı hilmi haķiyçün

Göñülden Ğışķile zākirleyçün
Öķüş ni'metlere şākirleyçün

Cefā-keş kullarun miñnetleriyçün
Cüdā düşenlerun hasretleriyçün

(228)

Ğaribün şubhı vü şāmı haķiyçün
İçi göynüklerun bağrı başıyçün

Sınuķ göñüllerun ahı haķiyçün
Uyanuķlar seher - gāhı haķiyçün

60. ʿİbādet tāʿat ehli k̄ulluġıyçün
Fakır olanlarıñ gözi yoksulluġıyçün

Nebiler h̄āsınuñ h̄āşı h̄akıyçün
Veliler sıdķı ihlāsı h̄akıyçün

Ki benden keşf idesin bu belāyı
Belādan kurtarasın mübtelāyı

Bu birkaç bi - edeb mihmāndılar
Vücūdum sofrasın külli yidiler

Veli şimdi turub kim diş bilerler
Yüregüm yimege kasdı dilerler

65. Elinden bunlarıñ yandı yüregüm
Budur dergāh - ı ʿālīde dilegüm

Ki bunlarıñ şerrin benden ırasın
Beni bu derd - i dilden kurtarasın

Muhabbet gencidür göñlüm h̄azīne
Ki her güncinde biñ genc ü defīne

Ƙuluñ Eyyūbdur miñnetde munsif
Mañabbet mañzenin yıķma gerekdür

Melāyik çün iştdiler duʿāsın
H̄akuñ dergāhına h̄amd ü senāsın

70. Çıkar her dem gögel zārı vü ahī
Münacāt itdiler kim ya ilāhī

(229)

Senüñ şākır Ƙuluñ Eyyüb - ı şābir
Belāda şabrı çokdur şükri vāfir

Sakim - ül - cism lîkin sîreti hûb
Selîmü l kalbi ni'mel 'Abdi Eyyûb

İcâbet kıldı hâk anlar durâsın
Giderdi keşf idüb zorr u belâsın

Hıtab - ı hâzret -i 'izzet irişdi
Beşâret ilcisi birle görüşdi

75. Ayagın depdi yirden çeşme çıkdı
Şanasın kevşer -i cennetdür akdı

Şu şudan içdi hem gusil itdi yundi
Hakka çok şükr idüb yavlağ sevindi

Konukluk sofrası çün götürüldi
Konuklar cümlesi evden sürüldi

(230)

Şifâ irdi çü hâk lutfi yöninden
Yire dökildi ol kurtlar teninden

Berâkende olub birkaç zamanlar
Tağıldılar beyâbân içre anlar

80. Gezib şahrâ vü yazı tağ içinde
İrişdiler meger bir bâğ içinde

Varidi bir büyük hoş tut ağacı
Alurdi serv - i cennetden harâcı

Budaqları tolu yabrağı taze
Boyun egmezdi serv - i ser - firâze

Dibinde çeşme vü öninde meydân
Kamu şahrâları sebz ü gülistân

Gelüben kamu ol ağaca uşdı
Ki bir yabrağa on kurt yubuşdı

85. Niçe gün ittifākī acidiler
Yimekden bī - nevā muhtācidiler

Yidiler yabrağın hem cümlesin pāk
Dükelin urdular necift ü ne tek

Kaçan safra odından mi'de kaynar
Buğarından yeliñ beyni de oynar

Kuru etmek olur pālude - i ter
Yinür kim yinmez ol tad bile şekker

Toynca yidiler ol tut ağacın
Çü dokla şayru yik ölmekden acın

90. Şükūfe dōkdiler cümle beyekbār
Acıkmiş çok yise siñmez meşel vār

(231)

Yiyesi siñmeye şiltağ iderler
Soñı gelsüzin istifrāğ iderler

Meseldür çok yimegüñ imtilāsı
Acın ölmekden artuğdur belāsı

Göñül bağladı andan ol şükūfe
Kim andan tobtoludur yezd u kūfe

Ṭonandı katkat ol kırtlar göñülден
Nitekim gül giyer kaftan dōğülден

95. Göñülден şarnub cümle kefenler
Göñül içinde soñ oldılar anlar

Kişi kim bir işi sevdā ider ol
Hem ol sevdāyile işden gider ol

Cihān hırşı kamu mekriyle fendür
Soñı çün *ākıbet bir kat kefendür

Uş andan şoñra birkaç düzd ü nebbāş
Kefen uğruları cimri vü kallāş

Naşibe irmeyen her bir uludan
Kefen şoyucılar donla ölüden

100. Şu kırtları çıkarub üzirinden
Göñülin şoydılar heb tenlerinden

Benüm adum ipek aslum gönüldür
Bu sözi bil yakındür şek degüldür

Beni kim gördüñ uş ben ol göñülven
Dilüm bülbül özüm bir taze gülven

Şoñı el - kışsa bir nakkāta düşdüm
Özüm Türk oğlanı bir Tata düşdüm

(232)

Çekib çözdü ve yazdı çerhe şardı
Getürdi olda bir üstāde virdi

105. Alıb andan şoñ ol bāftede üstād
‘Aceb bir kār - hāne kıldı bünyād

Hünerde sihr idüb efsün okıdı
Harir ü atlas ü dibā dokıdı

Nuḥ ü nāsincile dibāc şuşder
Kim oldur hil‘at - i ḥākān - ı kayşer

Münakkaş ‘ādeti ve gülsitānı
Anuñ ḥayrān kalur naqşında māni

Kimi zerbest ü kimḥā - yı Dımışki
Añadur zinet ehli cümle ‘ışkı

110. Kaṭife Deşti vü lāy - ı Hıṭāyī
‘Acem ‘attābisi ḥārzem şāyı

Kimi meftül ve ebleyānı müzelzel
Mülemma hattı elkāmı müselsel

Alāca cübbelik iskenderānı
Aña meftūn olur bürd - i yemānı

Kiminden sündüs ü cibr ü sitebrek
Şaru yeşil kızıl gülgün ezrak

Dükeli renkle nakş u zemini
Görürse reşk ide nakkāş - ı çini

115. Kiminden ber - keş ü yek - reng - i cāmı
Haşelhās - i Kırmı şerb - i şāmı

Kiminden kırmızı vālā - yı nerdi
Eyu görmekligün çok cāna müzdi

(233)

Alıba'zısını renk itdi nakkāş
Aña alāt idüb tertib ü enkar

Dokıdı bağladı çekdi şeride
Hamāyil bağı ve bend - i ceride

Şarāba kor kuşak dizge kemerden
İlik düğme tanab haymelerde

120. Dağı çok dürlü nāzük işler işler
Dımışkı yayıçün Mısrı kirişler

Alıba'zısını üstād - ı çengi
Öküş ta'lim idüb ayın ü yengi

Egirdi bükti hem viridi baña tāb
Riyāzat gösterüb öğretti adāb

Getürdi akıbet bu çenge dağdı
Ve lakin bül - aceb çenge bırakdı

Çeker her dem beni muhkem cözer ol
Çağırdur ağladur gelsöz düzer ol

125. İderem guşsa vü gamdan nağemler
Figān ü nāle içre zir u bemler

Urur çengini çengi inledür zār
İnildesem gerekdür bende nāçār

(234)

Kaçan bu sergüzeşti iderem yād
Kılurem nāle vü zārī vü feryād

İşitdüm çün ipekden vaşf-ı hāli
Ağaca kıldum ol dem ben sūālī

Serv Ağacı Cevāb İtdügi

1. Hüseyinī perdesin aheng ider sār
Ağac hem perdeden keşf eyledi rār

Eyitdi ben daği bir serv - i azād
İdüm bāğ - ı iremde hürrem ü şād

Benüm çevremde gülzār ü gülistān
Benefşe lāle vü nestrin u reyhān

(235)

Baňa cennetde tūbā dirleridi
Dıraht - ı naħl - i zībā dirleridi

5. Döşenmiş altıma naḥ - ı zeberced
Yazılmış yabrağumda levh - i ebced

Benüm şahnumda envā - ı reyāhīn
Baňa müştāk idi cümle selātīn

Mutarrā yaprağumda berk - i semenden
Mürekkeb toprağum müşk - i hotinden

Münakkaşdur hayālüm cān içinde
Ayāğum çeşme - i hayvān içinde

Şakāyik cümlesi etfalimidi
İrem servi benüm bir talumidi

(236)

10. Hayālüm bendesidür naḥl - ı azād
Boyuma baş egerdi şāḥ - ı şemşād

Ayāğum mefreşi dürlü çiçekden
Başum üstine ay iner felekden

Kaçan olsaydı faşl - ı bahārī
Düzerdüm bül - ı aceb naḫş u nigārī

Güneşden başum üzre tāc olurdu
Uçar kuşdan hayālüm bāc alurdu

Murassaḥ tonlarum vālāyidi heb
Mutarrāz ḫilāḫatüm dībāyidi heb

15. Hıramān kametüm serv - i şanavber
Görürse reşk iderdi şāḥ - ı ıarar

Şabānuñ boynına zencir iderdüm
Kamu vahşileri naḫcır iderdüm

Benüm altumda cinniler turağı
Hayālüm ıaşıkı firdevs bāğı

Dokınaydı kaçan bād - ı bahārī
Oturān meclis ehlinüñ nişārī

Hıramān şalıncaḫ bağcelerden
Şaçu saçardum aḡ aḫçelerden

20. Şabā kolını boynuma hamāyil
İderdi görse ol şekül şemāyil

Kamu kuşlar benüm üstüme sayvān
Dutarşan kim benem taht -ı süleymān

Ƙanadların girüben sağ ü şolum
Nedimüm tütü vü hüdhüd Resülüm

(237)

Dutardı aşiyān üstümde kumri
Geçerdi şohbetümde kāmü ‘ömri

Hezār destānile bülbül Ƙatumda
Seher vaktın tururlar şohbetümde

25. Nevā -yi zīr u benden her şehergāh
İderler nāle vü feryādile āh

Öñüm meydān idi heb bāđ ü bostān
Ƙamu şahrā çemenler yeşilistān

Benüm şeklümde ol elvān -i zīnet
Görüben reşk iderdi bāđ -ı cennet

Ƙaçan yay faslı gelse Ƙudretiyle
Ğani iderdi çok nēmetiyle

Budaklārum tolu dürlü yimişden
Nitekim dür şudan şeker Ƙamışdan

30. Turunc u ayva vü nārinle nār
Cümeyz ü müz u hem bādem u gülnār

Erük Ƙaysı aluc zerdālülerden
Daği şulu şulu şeftālülerden

‘İneb ‘innābile emrud u alma
Daği encirile zeytün u Ğurnā

Ne dürlü kim yemiş vardur cihānda
Kamusın isteseñ varidi andan

Ki her bir mevsümi elvān - ı ni'met
Götürürdüm dutaridüm ğanīmet

35. Cihān halkı benüm gölgede rāhat
Oluben diñlenürdi ferāgat

(238)

Şouk şularile yeşil çemenler
Koyi gölgede nāzük encümenler

Ƙamu mā-şūkanuñ anda şafāsı
İrişür 'aşıka lutf u vefāsı

Güzel oğlanlara cāy - ı mu'ayyen
Şafālar meclisi anda müzeyyen

Şarab ü şāhidile kavlı iderler
Alurlar uydurub anda giderler

40. Kime kim şohbet - i hālvat gerekdür
Varurlar anda kim hālvatlı rekdür

Gice serhoşlaruñ anda yatağı
Dañi bengileruñ gündüz turağı

Teferrüc kavmi anda ittifağı
Temāşā ehlinüñ ol iştiyākı

Münācāt ehlinüñ ol secde - ğāhı
Harābāt ehlinüñ ol va'de - ğāhı

Ƙaçan göz faşlı gelse ol kabāyı
Çıkarurdum geyerdüm bir 'abāyı

45. Z̄amir̄üm ʿarz iderd̄üm z̄eymür̄āne
Boyarid̄üm ʿtonumu zaʿfir̄āne

Giyerd̄üm hilʿat̄üm faşl - ı bahārī
Kızıl yeşil şaru al ergāvānī

Libās - ı heft - i rengi görse gözler
Kalurdu ʿāciz anda reng zerler

Gūlistān rengi çün taf̄bīr olurdu
Bahāruñ nevcūvānī pīr olurdu

(239)

Ḳamu yaşlar kurur yeşil şararur
Şararur bāğlar u tāğlar kararur

50. Çiçekler kaygudan dil - teng olurdu
Benüm ile kamu hem - reng olurdu

Eseyidi kaçan bād - ı hazānī
Ḳul iderd̄üm emīr - i ʿāşikānī

Hazān vaktinde kim eşhāb - ı şoḫbet
Gelüp ideridi gölgede ʿişret

Yil esdükce şaru yaprāğ içinde
Kızıl altun saçardum bāğ içinde

Kaçan kış faşlı gelse bir ʿaceb yenk
Olurid̄üm zemāne birle hem renk

55. Anadan doğma yalancık mücerred
Ferāğat cümleden azād ü müfred

Yağardı üstüme gümüşt̄ çekürge
Siñek görse kelebek gibi ürke

Güneş ʿaksinden ol hālīşt̄ gümüşt̄ler
Erir simāb olur içümde işler

Kaçan şahrâ yüzi pür - nūr olurdu
Tenüm °anber tonum kâfūr olurdu

Muraşşaf kıymeti lâfı ü güherden
Dizilmiş şedde şedde incülerden

60. Cevâhirden müzeyen tãc - ı farkum
Şibim sincâbidi görmekte kaçum

Ağaçlar çün geyer altun yaruklar
Gümüşden köpriler bağlar ıraklar

(240)

Geyürdüm ben daği cevşen ziriler
Çü kal pülâd ışık bağlab giriler

Demür ton gözgüden kalkan - ı çinî
Cebe hâne düzerdim bāğ içinî

Yigidlikde felek gerdişlerinden
Kocalurdum bu devrân işlerinden

65. Sakalum bitmeden saç baş ağardıb
Cefâdan iç qarardub taş ağardıb

Urur idüm nefesler zemherîri
Geçerdi ra'd oğından degme biri

Ki her bir faşl içinde bir °aceb hâl
Düzerdüm dürlü dürlü vaz° ü eşkâl

Bu hoşluk hâl içinde bunca müddet
Geçürdüm zevkile °ömri gânimet

(241)

Veli gâfil cihānuñ fitnesinden
Cihān hod fitnedür ayruk nesinden

70. Meger bir gün kaža - yı nāgehānī
Çıkageldi şu bāguñ bāğubānī

Keserden bıçakudan yatı yerāgī
Bilesince Ebūmüslim necağı

Çıkardı baltasın bilinden ol dem
Ayağuma benüm zaħm urdı muħkem

Ƙanırdı zor ile kesdi bırakdı
Cefā odı bile cānumı yağdı

Temāşāya baƘar heb ħalk ırakdan
Çü baş elden gider düşdüm ayakdan

75. Ayak elden gider baş olmayıncağ
Ƙuru tizcek yanar yaş olmayıncağ

Degin ayrılmadum köklü kökümnden
Ol ayırdı beni öz özgümnden

Ƙani ol servi kim azād idi ol
Cihānda gör kile bir ād idi ol

Köki cennet bağından şu içerdi
Şanavber sāyesinde hoş geçerdi

(242)

Füsüs - i heft reng itdi mülemma^c
Girihler bağladı çatdı muƘatta^c

80. Kiminden tahta düzdi taht - ı Ƙurān
Yazıldı üstüne Ayāt - ı fūrƘān

Kiminden düzdiler miħrāb ü minber
Kiminden rahl - ı muşhaf levh - i defter

Kiminden düzdiler sultān içün taht
Kim andan zīynet aldı devlet ü baht

Kiminden düzdi şandūk -ı hazīne
Kim anda gizlenür genc ü defīne

Kiminden düzdiler alāt ü enkāz
Kiminden ʿūd u şeštā muhtelif sāz

85. Şoñı el - kışsa bu çengiye düşdüm
Ne şāh -ı şūh idem şengiye düşdüm

Keser birle kesü ben pāre pāre
Urup dörpü dişinden zaḥm u yāre

Yunub baġladı çatdı çenk düzdi
ʿAcab bir çeng - i hoş - āhenk düzdi

Uşulüm görđi çün gönline yaġdı
İpekden sāz u kıldan perde daġdı

Oturđur dizine oḡşar ü aldār
Düzer biñ nazile ol şūh - i dildār

90. Çalar geh zir ü bem geh nerm ü geh tiz
Ger ol fütüdüdür benven şeker - riz

Kılub her bir nefes biñ ah ü feryād
Şu geçmiş sergüzeşti eylerem yād

(243)

İşitdüm çün ağacuñ kışsasını
Dükeli derd - i dilden ğuşsasını

Sūāl itdüm deriye sende birbir
Haķikat vaşf ḥāluñ eyle takrİR

Ahū Derisi Cevab İtdüġi

1. Nevā ahenk idüb çeng -i ciger - sūz
Getürdi perde -i ʿuṣṣāk -i nevrūz

Cevāba başladı rıkkat bilerek
Eyitdi şorsañ ahvālüm muhakḳak

İrem bāğında bir ahūyidüm ben
ʿAceb bir lufbet -i cāzuyidüm ben

Benümile müşerref ol gülistān
Maḳāmum menzilüm heb bāğ u bostān

(244)

5. Hötende seyr iden çok yıllar aylar
Hıṭāy ilinde kışlar Çinde yaylar

Cihān şahrāların seyrinde görmiş
Yemenden Çinedek yılmış yügürmiş

Yürürdüm gündüzin gülzār içinde
Yaturdum gice sünbül - zār içinde

Şanavber gölgesinde sāyebānum
Şakāyik yaprağından āşiyānum

Benefşe otlar idüm gül yiridüm
Semen ileridüm sünbül yiridüm

10. Yañağum yaşduğı yeşil çemenden
Döşegüm taze gülberk -i semenden

Durağum Ravza -i Rızvān içinde
Şulağum çeşme -i hayvān içinde

Büt -ı çini sıfat ziba vü dil - keş
Güzel bir nahl idüm azād -ı serhoş

Geyik gördükde kuş gibi uçardum
Perives ādemi görsem kaçardum

Bulutdan tiz geçeridüm segirsem
Güneş gölgemi görmezdi yügürsem

15. Ayağum dutmazidi pāy - bendi
Üzerdüm bir çekişde yüz kemendi

Çemende toynağumdan naqş iderdim
Başub bir nokta iki bahş iderdim

Benüm arqamda dürlü dürlü hatlar
Yazılmış ʿanberin müşkin nukahtar

(245)

Mükehhel gözlerim maḥmūr u cādū
Ben idüm gözleri sürmelü ahū

Güzeller gözlerini der - letāfet
Baña teşbih ider ehl-i zarāfet

20. Güzel yüzlerki gözi sürmelidür
Ayağı tozi göze sürmelidür

Beni kim görsedi seyrān içinde
Ḥayālüm naqş iderdi cān içinde

Şanemler zülfi hem benden muʿanber
Dimāğı rāyihamdan hoş muʿattar

Tenümde her ne kan kim hüşk olurdu
Göbegümde gelürdi müşk olurdu

Gözüm esrüklügi nergis ḥumārı
Gübegüm nāfe -i müşk -i Tatārı

25. Benüm müşküm bile ʿanber muṭayyeb
Mürekkeb gāliyemden ʿanber eşheb

Ḥıṭādan Rūm iline vardı çavum
Kaba baksam olur aşlanlar avum

Peri hayli hayālüm fitnesiydi
Hayālüm hod kimesne görmesiydi

Özüm ʿankā şıfat benzer humāya
İki boynuzum iki ejdehāya

Meger bir genç idüm gizlü bahāsuz
Cihānda genc olur mı ejdehāsuz

30. Gözi gören düşerdi göñli meylī
Baña Mecnūn olurdı görse leylī

(246)

Nazarda şūretüm gögcek yaraşık
Cihān halkı beni görmege ʿāşık

Selātine benidüm evde maksūd
Velī benden kimesne itmedi sūd

Ḳamu şehzādeler şaydı şikārı
Dükeli beglerün maksūdı vārı

Nice Efrāsiyāb ü Zāl ü Rüstem
Nice Keyhūsrev ü Behrāmile Cem

35. Benüm ʿışkumda şahrālar gezerdi
Sipāhi devşirüb leşker düzerdi

Niçe yaylar şınub oklar uşandı
Beliñ bilden düşüb terkeş boşandı

Yügürür itler atlar segridişür
Beni ele götürmekde dürişür

Talebden gerçi arām itmediler
Velikin avlayup rām itmediler

Ferāgat ʿāleminde ferd ü azād
Yürürdüm ğamdan immin ğuşşadan şād

40. Yürürken nāgehān bir gün kazādan
Görindi bir kaç atlu bir yakādan

Meger birkaç kişi çıkmış şikāre
Beni gördi segirtti bir suvāre

Çıkardı bir Dımışkī yay elinde
Kayın āgac okı terkeş bilinde

Çeküb yayın okın toldurdu atdı
Anı gördüm kim ok arķamda batdı

(247)

Dükendi ʿömr ü müddet başa geldi
İçüm yandı yüregüm taşā geldi

45. Bilüm getdi vü ʿaqlum cümle şaşdı
Ayakdan düşdüm iş çün başdan aşdı

Kemend atdı tutuldum düşdüm ol dem
Revān indi atından dutdı muhkem

Ayāğum bağladı boynum kañurdu
Elüm başdı ayak gögsüme urdı

Bıçağın çekdi çün şundi elini
Şapı bālık dişi efī dilini

Boğuzladı revān üzdi derümi
Ayırdı yiryirinden peykerümi

(248)

50. Gelüb bir şu kırakında oturdu
Biri çıkmak çakıb od yakdı turdu

Sügülendi iç yağından yağ bağrlar
Şunar sağrak u birbirin ağırlar

Yüregin yardı taldurdu talāgını
Öfürdüyüm diyü yidi kulāgını

Döş etlerin kebāb itdi muzafer
Sökülme arası içre tölular

Uca arkasını bir yan bişürdi
Başını utdı sermācān bişürdi

55. Bud etlerin bişürdi hoş herise
Yidiler her ne kim anda varise

Derisini alub tabbāga viridi
Meger tāvus yigini zāga viridi

Debāgat kıldı ol nāzük derümi
Düzüb āhū - yı Çinden rakḡ -ı rümi

Alub baʿzısın ol rakḡ üzre kebāb
Yazındı ʿilm ü hikmet fenn -i adāb

Kimine yazdılar Tevrāt ü İncil
Kimine yazdılar tefsir ü tevīl

60. Benem Kurān içinde Rakḡ -ı menşür
Kitāb -ı esmūānı bende mestūr

Kiminden düzdi zerküb alet -i zer
Kimine yazdılar divān ü defter

Kimin taşvir idüb nakḡāş -ı çini
Müzehheb nakşı zenkānı zemini

(249)

Ḳodı büthānede düzdi kilise
Aña karşı muḡāl u kebr ü tersā

Düzüp taʿzimile biñ resm -i ʿādet
Aña tapdı Hıfāy ü Çin ü Maçin

65. Kimini yakdılar def çanberine
Andan vecd irişür ışk adına

Semāı zarbile eşhab -ı halvet
Semāc idüb bulurlar zevk ü salvet

Soñı el - kıssa bu çengiye düşdüm
Büt -i çini idüm zengiye düşdüm

Çekib çevürdi gördi bakdı
Getürdi akıbet çengine yakdı

Ağacını anuñ muhkem dutan ben
Aña ahenk idüb hemdem dutan ben

70. Anuñ bendendür avazı sedası
Şadādur ben dutan ziri nevāsı

Anuñ naqşına dürlü renk iden ben
Ötüb dumri gibi ahenk iden ben

Beni kim gördüñ uş rakı -ı rakikem
Yolında şadık u kavli hakikem

Muhakkikven özüm da vāda hakkem
İşitdüñ rikkatümi kim ne rakkem

Kaçan ahū derisi vaşf -ı hālin
İşitdüm sergüzeştin kil ü kalin

75. Sual itdüm şu kıldan perdesine
Ki şerh it kim nedendür şerha sine

(250)

Perde Cevāb İtdügi

1. Yigirmidört ipek kıl saz idüb çenk
Rehāvī perdesinde dutdı āhenk

Eyitdi perde iy pīr-i tarīkat
Benüm ahvālimi şorsān hakīkat

Ben ol kuyruğimdüm kim cihānda
Nazīrum gelmemiş hiçbir zamānda

Şol atlar kim kamu ʿālemden öñdin
Cihān dutdı benī ʿademden öñdin

5. Bunca tağlar aşub deryā geçenler
Cihān ser - çeşmesinden şu içenler

Qayālar kaḫ idüb toynağ izinden
Uzak yollar açanlar kendüzinden

Yidi iklim gezüb afāk u etrāf
Cihānı seyr idenler kāf u tā kāf

Ol atlardan benidüm uş birisi
Ulū yaşlu cihān keşte karısı

Ulu sultānlara çok kulluk itmiş
Yaşum biñ yidi yüz yetmişe yitmiş

10. Ulular fahri begler ihtiyārı
Cihān sultānlarının Yādigārı

(251)

İşitdüm kıssa -i velʿādiyātı
Süleymān nebinüm şāfinātı

Ol atlarum yini ḫāş -ı güzini
Benidüm şuret içre nakş -ı çini

Benidüm Hamzanuñ āşkar perizād
Alinüñ Düldüli meşhür iden ād

Benidüm Rüstem -i Zālun semendi
Benidüm merkeb -i kaydār -ı Hindi

15. Benidüm Hüsrevüñ gülgünü şebdiz
Binüp pervāz iderdi şāh perviz

Benidüm rahş -ı Rüstem hink -i İshāk
Sine kaytūs idüm meşhür afāk

Benidüm eblāk -ı subh edhem -i şām
Kümyet -i Keykubad ü hink Behrām

(252)

Cihānı serteser seyrān iderdüm
Yidi iklimü heb cevlan iderdüm

Geyik tavşan dutaridüm yegirsem
Uçar kuşdan geçer idüm segirsem

20. Yilişsem yilile volda kalurdı
Depeye çıksam ol kolda kalurdı

Eger tūsen veger Mısri vü Tāzi
Gerek ikdiş gerek Rūmi vü Lāzi

Benum ile bir adım getmezidi
Baña hic at segirdüb yetmezidi

Felek rahşı suvārından geçerdüm
Dünün sürsemdi yarından geçerdüm

Segtirdümde kazā - yı mebre midüm
Burāk -ı berķile hoş hemdemidüm

25. Geçer süratde seyrüm ra'd oқından
Ganimetler çıkarurdım aқından

Depersem toynağum sedler yıkardı
Dokunsa taşā nālüm od çıkardı

Depinsem leşker içre zendipile
Şıdardum odını bir heybetile

İşitse nāramı aslan kaçardı
Hayālüm görsedi şeytān kaçardı

Dokunsam hısmile ʿifrit dīve
Düşerdi halk gavgāya girīve

30. Sanasın heybet içre ejdehādur
Yürisem karşı turmaz yüz bahādur

(253)

Şalābetde çū fīl ü mengelüsü
Depinsem ürküdürdüm engelüsü

Bayurlar kişnesem bāğdan boşanur
İşitse erkek aşlan kan kaşanur

Öñümde karşı turmaz gergedanlar
Görüb tanlar gelenler gergidanlar

Ururdum ejdehā boynına bendi
Atardum řāk -ı kisrāya kemendi

35. Şalarsam çiftimi sedd -i sikender
Yıkılurdu olursa seng -i mermer

Depinsem leşker içre sağ u soldan
Şapar bir yana her kim görse yoldan

Çerinün kalbini kalbe ururdum
Dükelin tağidub yalnız tururdum

Ƙopardı ƙalb-i leşkerden giriler
Ƙaçardı ejdehâ-yı heftseriler

Ƙaçan ƙalkan gibi gögsüm gereydüm
Gerek kim düşmenün addin göreydüm

40. Şavardum karşı gelse ok kılıc gürz
Geçerdüm kalgısam biñ küh-ı Elbürüz

Ƙayalar toynağumdan şaƙ olurdu
Ayağum ƙal'ayı hendek kılurdu

Segirdümde çü dizgin depredeydüm
Halebden bir nefes Mışra gideydüm

Ƙulaklarum dekib ƙuyruk getirsem
Varurdum Rüm ilinden Şâma sürsem

(254)

Horāsân ü 'Irāk ü hem Deşt ü Rüm
Baña bir evlelik yolidi maflüm

45. Diyâr-ı mağrib ü afâk-i maşriğ
Benüm bir menzilüm ara ƙonukluk

Baña meydân-ı bisâti rub'-ı meskün
Hünerde yügrek ü yorga vü eşkün

Yilişmekde Tatar yügrekde Tâzi
Öñümde bir idi tağile yâzi

Cihânı seyr iden başdan ayağa
Ayağı zaħm uran deryâya tağa

Odı yile şuyi toprāğa karan
Demür na'lile taşdan od çıkaran

50. Yürisem toz ƙopardı yir yüzinden
Güneş gözükmez ayāğum tozından

Çopardı kalb-i leşkerden giriler
Kaçardı ejdehâ-yı heftseriler

Kaçan kağan gibi göğsüm gereydüm
Gerek kim düşmenüñ addin göreydüm

40. Şavardum karşı gelse ok kılıc gürz
Geçerdüm kalgısam biñ küh -ı Elbūruz

Çayalar toynağumdan şağ olurdı
Ayağum kal'ayı hendek kılurdı

Segirdümde çü dizgin depredeydüm
Halebden bir nefes Mışra gideydüm

Çulaklarum dekib kuyruk getirsem
Varurdum Rūm ilinden Şāma sürsem

(254)

Horāsān ü 'Irāk ü hem Deşt ü Rūm
Baña bir evlelik yolidi maflūm

45. Diyār -ı mağrib ü afāk -i maşriq
Benüm bir menzilüm ara konuqluk

Baña meydān -ı bisātı rub -ı meskūn
Hünerde yügrek ü yorga vü eşkūn

Yilişmekde Tatar yügrekde Tāzī
Öñümde bir idi tağile yāzī

Cihānı seyr iden başdan ayağa
Ayağı zaħm uran deryāya tağa

Odı yile şuyi toprāğa karan
Demür na'lile taşdan od çıkararı

50. Yürisem toz çopardı yir yüzinden
Güneş gözükmez ayāğum tozundan

Göge tozdan bulut yirden ağırđı
Yidi deryāye heb tobrak yağardı

Segürtüdgüm görüb illerde yağı
Şızardı korkudan bögründe yağı

Kaçardı heybetümden Behmen vü giv
Girerdi korqusından şışeye div

Benümle beglerüñ sayd -ı şikārı
Benidüm behlevānlar ifihārı

55. Dükeli şahları sulţān iden ben
Cihānda Rüstemi dastān iden ben

Bañā aşık yidi iklim ü şahı
Benümle fahr ider cünd -i sipāhi

(255)

Hirāmān yürisem meydān içinde
Şanayduñ tāvusı cevlan içinde

Mu'allak cüftesi çün tak -ı kisri
Müdevver sağrısı eyvān -ı Misri

Şulağı çün kalem kıymış kımuşdan
Yilisi kunduz ü kuyruğı kişden

60. Bili muhkem veli şadı siperdür
Boyi divār ü hem boynı kemerdür

Süleymān tamgası bellü nişānüm
Demürden tonlarum ter küstüvārum

Nekim var gāşiyeden kor eyerden
Muraşşaf heb cevāhir sim ü zerden

Yiler yanumca öñümce segirdür
Belen ü toğan şahin ü suknur

Emir ahur baña kuldur kemine
Turur hazır şuyına hem yimine

(256)

65. Dükeli kulluğında ben ferāğat
Bu resme ʿayşile niʿmetde rāhat

Bu hoşluk raḥānında bunca yıllar
Ki ʿācizdür anuñ vaşında diller

Gecürdüm ʿömri hoş devrānı sürdüm
Şuşluk kim bilürsin anı sürdüm

Veli ʿāciz cihānun işlerinden
Ne işler kim bilür gerdişlerinden

Döner dāyim çü bir dem yok kararı
Kararı yoklarıñ yok itibarı

70. Felek andan yücedür inmez ol hiç
Ki bir sâʿat dilekce dönmez ol hiç

Meger bir gün kazā-yı asumānī
Yürürdüm nāgehān kim gördüm ānī

Irkdan bir niçe zālim Tatarlar
Doñuz şuratlılar itden beterler

Diyānet terk idüb diñden geçenler
Etüm yiyüb kara kanum içenler

Beni derpey kilub arduma düşdi
Kemend atdı dahi çevreme üşdi

75. Çü devrānum dūnüm devrüm dökendi
İlindi boynuma fūrkat kemendi

Ol at kim seyrini kuşdan aşurdi
Ecel geldiye argızdı düşürdi

Ayağum aldı devrān düşdüm elden
Budur devrān işi dünyā turaldan

(257)

Dutub ol bi - diyānet rahmi yoklar
Göñülde şefkati az hışmı çoklar

Boğuzladı yidi ol at etini
Dimedi hic hıll ü hürmetini

80. Kaza takdīr idüb hak buyruğunu
Yilisin kesdi andan kuyruğunu

Alıb ol kılları bir hoş hüner - mend
Düzetdi dürlü sanat bağladı bend

Kimin dām eyledi ve dāne dökdi
Kimin urğan idüb katladı bükdi

Kiminden düzdüler çevgān u sancak
Alem başında tūğ kim gördüñ ancak

Soñı el - kıssa bu çengiye düşdüm
Herif - i mestidüm bengiye düşdüm

85. Alıb biñ nāzile perverde kıldı
Getürdi çenge dağdı perde kıldı

Bu çengüñ kıllarunuñ perdesiyem
Zirā aşıklarun perverdesiyem

Dizilür cümlesinüñ sāzı benden
Açarlar perdelerde zārı benden

İpek kıllar ki vardur cümle hemdem
Kamu ser - rişteleri bende muhkem

Çekib ol kılları muhkem dutan ben
Kimin geh zîr idüb geh bem dutan ben

90. Şu kıllardan gelüb bir kıl boşana
Yiridür çenge ger boynı uşana

(258)

Biribiriyle dem - sâz olmaz anlar
Benümle tâki hem - râz olmaz anlar

Niçe kim her maķâmı seyr iderler
Velî her şubeye benden giderler

Benem ser - halka anlar bende - fermân
Kamu benden dutar adâb ü erkân

Bizi kim gördüñ işde dört yâruz
Biribirimüze hoş destiyâruz

95. Bugün dört dürlü kışsa dördümüzden
İşitdüñ vâkıf olduñ derdümüzden

Bu dördüñ her biri bir memleketden
Gelübdür tâc ü taht ü saltanatdan

Diyârı özge vü iklimi ayruk
Kiminüñ derdi birdür kimi ayruk

Esîr ü bi - dil ü hayrân ü ğamgîn
Ġarib ü aşık ü avâre miskin

Çün ayruk yirdenüz degme birimüz
Aña zor degmemüz yirlü yirimüz

100. Kişi kim ayrılır kendü ilinden
Gidermez zikrini dāyim dilinden

İñilerüz dökerüz kanlu yaşlar
Ururuz taşā başlar bāşa taşlar

Bu gerdün çerhinüñ gerdişlerinden
Bu devrān devrinüñ cevri işlerinden

Dokundi sinemüze bir ʿaceb ok
Kim anuñ zahminüñ hiç merhemi yok

(259)

Ururuz yile eller toprağa baş
Yürekde od yanar gözler tolu yaş

105. Kaçan kim dest uruben el kaçaruz
Cihānı sert eser oda yakaruz

Bu ğurbet kim cihānı ciger - hūn idübdür
Nice leylāları Mecnūn idübdür

Kişi kim öz yirinden ayrudur ol
Egerçi sag ille şayrudur ol

Hızırdur Çeşme - i hayvāndan ayru
Ye Hotendür düşübdür cāndan ayru

Şular kim çekmedi ğurbetde kaħrı
Anası evi şanur cumle şehri

(260)

110. Bu derdüñ şerbetinden esrüdük biz
Çekerüz ʿışkile esrükle yol biz

Meşeldür kim çekerier yük develar
Velī çok yük çeker esrük develar

Ne bilsün boş gidenler yüklü hālin
Ki göynüklü bilür göynüklü hālin

Ġarībüz heb cüdā düşdük vatandaşdan
Vatandan ayru bil kim cān ü tenden

Ġarīb olanlaruñ gönli sınıktur
İçi göynüklünüñ taşu yanıktur

115. Ġarībün gönli tar olur hemişe
İşi rahiyle zār olur hemişe

Ġarībün fikri tağuk ʿaklı hayrān
Ġarībün hātırı olur perişān

Ġarībün bağı boşdur gözleri yaş
Döşegi tobrağ olur yaşadığı taş

Gider evlü evine şām olıncak
Ġarībān da kalur aḡşām olıncak

Kişinün öz yiri maʿşūkasıdur
Cihanda varlıg ol ayrukt nesidür

120. İl ilden gerçikim ayruktı olmaz
Ya bu eksuk ya ol artuktı olmaz

Ve līkin resm ʿādet bir degüldür
Ki bir yerde diken bir yerde güldür

Vatān maḡşūd - ı dildür maḡsad - ı cān
Zirā ḡubbuʿl - vatandaşur cüzʿü imān

(261)

Çü bülbül ayrılır öz gülşeninden
Kamu bızār olur cān - ı teninden

Çü tūtī bulmazise şekkerini
Göze almaz cihān niʿmetlerini

125. Eger pervāne görmesse çerāğı
Eriye hicr odından şıza yāğı

Çü Hüsrev görmeye şirîn cemâlin
Pula almaz cihānuñ genc ü mālın

Ne vāmık kim düşer 'Azrāda ayru
Balıkdur dirligi deryādan ayru

Çü Mecaūn görmeye leyli yüzini
Unıdur olet içre kendüzini

Çü varka görmiye Gülşāhu birdem
Anuñ degmez figāhu ahı bir dem

130. Eger görmezse Hürşidi Ferhād
Olamı gūşşadan herkes ferehşād

Eger bulmazsa vaşl - ı nevbahān
Hazān olur Süheylüñ nevbahān

Cihānda ten olurmı cāndan ayru
Zelihā Yūsuf - ı ken'andan ayru

Kimün kim ʔşkile sevdā işidür
Olur sevdāyī kim anı işidür

Mehabbet işi miñnet yoldaşyuz
Gönülde ʔşk erinün koldaşyuz

(262)

135. Hevā atma binmişüz yilerüz
Heves fiçısını bindeñ salaruz

Bize hem - derd olan bir hem - nefes yok
Zirā her başda bu ʔşk u heves yok

Kimesne perdemüzde mahrem olmaz
Bize hiç kimse bir dem hemdem olmaz

Bu derdün çāresi çün girmez ele
Gizerüz işde nāçār ilden ile

Kimesne ħal idemez müşkilümüz
 ʿAceb bülbül kim açılmaz gülümüz

140. Bizi kim gördüñ uş keşf itdüñ esrār
 Ki her bir fen içine behresi vār

Gezüb şām u ʿIrāk u Rūm u Deşti
 Eyitdüñ her birimiz ser güzeşti

İşitdüñ cümle vaşf-ı ħālümüz bu
 Haķikat sergüzeşt - i

Temmetʿül Kitāb

Bi -ʿavniʿllāhi ve ħasüne tevfiķih

III . TAHLİLİ

A . Dini Fikirler

Ahmed-i Dâî dini ve sofiyâne bir gaye güden şâirlerden olmadığı için eserinde de böyle bir hava mevcut değildir. Lakin Çengnâme'nin giriş kısmını teşkil eden Tevhîd ve ondan sonra gelen Münâcât ve Nât kısımlarında mevzû icabı dini bir eda hakimdir. Dini fikir ve kavramlar yeri geldikçe beyitlerle beraber, bazen de tek başına ele alınarak incelenecektir.

Allah:

Ahmed-i Dâî'nin Çengnâme adlı eserinde Tevhîd ve diğer bölümlerde münferid olarak isim, sıfat ve tezahürleri söz konusu edilir. Bu isim ve sıfatlar şunlardır: Kadîm, Kadîr, Dâî, Kibriyâ, Kerîm, Kerem, Sâni', Samed, Kayyûm, Rabb u Ma'bûd, Celâl, Bâtin, Zâhir, Cemâl, Hak, Hakim, Ehad, Hayy, Âlim

Allah her şeyde zâhirdir. Onun isim ve sıfatları Çeşitli sûrette tezahür etse de hakikatte birdir. Edebiyatta Allah, İslâmî inançlara uygun olarak daha çok vasıflarıyla zikredilmektedir. Allah'ın sıfatları, zâtı, kudreti, kuvveti ve bilgisi, âlemi kuşatmıştır.

Âlim oldur bilür 'ilmi kîdemden
Vücûda her ne kim geldi 'ademden (s.157)

O, Hâyy ve Âlimdir. O'nun izni olmadan bir yaprak bile kıpırdamaz. Allah'ın sıfatları, zâtı kudreti, kuvveti ve bilgisi, âlemi kuşatmıştır. Çengnâme'de Allah'ın birliğini anlatan tevhidler ve O'na

yakarışları konu edinen münâcâtlar önemli yerler tutar. Yaratıcılığı , hayat vericiliği , affetmesi , cömertliği , şükürünün edâsında aciz kalınması , sonsuz büyüklüğü ve kudretinin aciz insanoğlu için ne denli önemli olduğunun farkında olan şâir,kendisinin bağışlanmasını suçluluğunun giderilmesini başka kimden isteyebilir. Allah, isim ve sıfatlarıyla insanda tecelli etmiştir. Bazı insanlar O'nın sırnı taşırlar.

Allah , enbiyânın akıllarından tenzih edilmiş havadisten anı , nitelikten beri olup, birliği içinde adetten vâlid ve veleden münezzehtir. Yani varlığı başka bir varlığa dayanmayıp nefsiyle kaimdir. Mekân ondan olup , kendisi lâ - mekân , nişân ondan olup kendisi bi - nişândır. (Bu da Allah 'ın hadis sıfatlara muhalif olması demek olup ,mekân ve nişânı bulunmak mevcudata yani Hadis şeylere hastır, Allah , Kayyûm olup zatı daim ve bütün mevcudat onun zâtî ile kaimdir. Allah 'ın zâtı ne cevher ne arazdır.Çünkü araz ve cevher alemdeki mümkün ve hadis varlıklardır. Allah ise bi - arazdır. İletten beridir.Yani Kadîm ve Vacib'ul - vücuddur.)Cihân içindeki bütün mevcut eşya onun Râb ve Ma'bûd olduğunun birer delili olup, onu zikrederek onun birliğini ikrar eder.

Müzeyyen rahmetinden bag u sahra
Müzelzel heybetinden tag u derya (s.159)

beyitleriyle Allah 'ın cemâl (lutfedici büyüklük) ve celâl (kahredici büyüklük) sıfatının tecellileri ifade edilmiştir. Allah 'ı gözler idrak edemez, O, gözleri idrak eder. (KUR'ÂN , En'am , 103) İnsanlar bir avuç topraktırlar ,nasıl olur da marifetten dem vururlar,

sonra aciz kalıp : "Ey bilinen ve tanınan Allah, biz seni bilinmen lazım geldiği gibi bilmedik " derler ?(Hadis)

Allah , Gani olup; kul zayıf , aciz ve hakirdir. Kullar Ondan yardım ve mükafat beklerler. "Bana yardım et yardım isteyenlerin yardımcısı ; beni mükafatlandır ey sevap isteyenlerin vericisi". Allah'ın verdiği nimetler için şükür kafi sayılmazsa da Rahmetinden ümit kesilmez . Kulların fiili cürm , Allah'ın lütfu ise fazl ü atadır.

Ezelde çün Ahaddur asl-ı eşya
Ebed Ahmeddür ol kim kıldı peyda (s.167)

beyitinde Ahad Allah olup , Ahmed , Hazreti ; Peygamberdir.

Ahaddür Ahmed asl-ı mimi zayid
Veli her nesnedür aslına 'ayid (s.167)

beyitinde Ahad 'la Ahmed 'in aynı olup mim 'in fazla olduğu anlatılıyor. Levîâke menşuru O'nun tevfikidir. (Allah ,cihânı onun için halketti ve " sen olmasaydın felekleri yaratmazdım".)dedi. Onun fahri ile Cibril laf söyler. (Cebrâil Allah 'ın vahyini kuluna tebliğ etti. Cebrâil'in vazifesi Allah ile Peygamberi arasında haberciliktir.) Rûhü 'l -Kûds olan Cebrâil onun gâm - güsarıdır , mukarrebler onun bezminde saf saftır. (Mukarrebler , meleklerin ön safta gelenlerinden olup Cebrâil , İsrâfil , Mîkâil ve Azrâildir.) Akl-ı kül , fahr-ı Resûldür . (akl-ı kül , kâinâtın yaratılması esnasında ilk olarak meydana gelen büyük cevherdir ki nûr-ı Muhammedi , Levh-i mahfuz dahi denir.)

Ümmeti hayr - ül - ümem, kendisi " rahmeten - li'l - alemin"dir.

O'nun edna makamı Kâbe Kavseyn'dir.

Berat :

Kamerî aylardan Şaban'ın 15. gecesine Berât gecesini denir. Bu gecede Hz. Muhammed'e peygamberlik bildirilmiş olup müslümanlar için bir mağfiret ve bağışlama gecesini sayılır. Bu gece ibadet ve taatle geçirilir. Bu gecede kılınması gereken namaz ve okunacak zikirler vardır. Çok zaman Kadir gecesini le birlikte anılır.

Berâti Kadri Mi'racı hakiçün
Risâlet tahtına tacı hakiçün (s.227)

Mi'râc :

Peygamberimiz, Recep ayının 27. gecesini Mekke'deki Mescid-i Haram'den Kudüs'teki Mescid-i Âksa'ya gelmiştir. Buna İsrâ denilir. Hz. Peygamberimizin Mescid-i Âksa'dan Sidre-i Müntehâ'ya dek olan yolculuğu da Mi'râc adını alır. Kur'an-ı Kerim'de Mi'râc ve İsrânın anlatıldığı sûreye de İsrâ adı verilmiştir. Bu yolculuk bizim bilgi hududumuzu aşan gayb aleminde cereyan etmiştir. Hz. Peygamberimiz, amcasının kızı Ümmü Hani'nin evinde bulunurken Cebrail aracılığıyla Burak ile birlikte Mescid-i Âksa'ya gittiler. Yetmiş hicab göğe kadar Burak götürdü, ondan sonra Refref denilen yeşil yaygı ile bir müddet daha yolculuk devam eder. Refref, Hz. Peygamberimizi Kürsi'ye dek götürmüştür. Ondan sonra Arşa tek başına varır. Arş'a varınca Arş'ın nuru kendisini kaplar. O sırada kalp gözüyle ve beden gözüyle Allah'ı görür. Oradan "Namaz" emrini alır ve Bakara sûresinin son âyeti ile

birlikte geri döner. Allah'ın yardımıyla bu yolculuk o kadar kısa sürmüştür ki döndüğünde yatağının hala sıcak olduğunu görmüştür.

Burak , Hz. Muhammed'in Mirâc gecesinde bindiği bineğin adıdır. Kelimenin "berk (şimşek) " kökünden geldiği sanılmaktadır. Hz. Peygamberimiz Burak ile önce Mescid-i Âksa'ya gitmiş, oradan da Arş'a yükselmiştir. Mirâciyelerde ve dini edebiyatta çok kullanılmış, na'tlarda sözü çok edilmiştir.

Refref , ince yumuşak kumaş , bir çeşit döşek . Hz. Peygamberimiz mi'râc gecesinde Sidretü'l Müntehâ'da kürsiye dek üzerinde oturup gittiği yeşil yaygının adıdır.

Geceler halvetüdür Kadr u Mi'râc
Ayagi topragi 'arş üzeredir tâc (s.168)

Münacat :

Fısıldamak , Allah'a yakarma. Nesir olanına tazarrunâme denir. Daha çok kasîde nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Bunun yanında küçük mesnevi , mutavvel gazel ve kıt'a nazım şekilleriyle de yazıldığı olur. İslamiyetin etkisi ile Arap Edebiyatında ortaya çıkan münâcât türü X - XI. yüzyıllarda Fars Edebiyatında; XII. yüzyılda Anadolu'da Dîvân Edebiyatının başlaması ile birlikte de Türk şiirinde kullanılır olmuştur. Dîvân şâirleri müretteb dîvân oluştururken münâcât yazmayı bir çeşit kural haline getirmişler ve konunun kutsal oluşu nedeniyle de eserlerinin baş kısımlarında münacata yer ayırmışlardır. Yine müstakil birer eser olarak kaleme alınan mesnevilerin başında da bir münâcât bölümü bulunur.

Münâcât itdügi turi hakiyçün
Yed-i beyzadagi nuri hakiyçün (s.226)

Na't :

Hız. Peygamber'i övmek , ona yalvarıp şefaaf dilemek amacıyla yazılan şiirlere denir . Daha çok kasîde nazım şekliyle yazılır. Dîvânların baş kısmında tevhîd ve münâcâtlardan sonra yer alır. İlk Na't örnekleri Arap edebiyatında görülmüştür. Türk edebiyatına ise İran 'dan geçmiştir. Hemen her Dîvân şâiri Hz. Peygamber'e ait konuların heyecanla anlatıldığı na't türünde en az bir şiir kaleme almıştır.

Na'tların konusu , Hz. Peygamber'in risâleti , mucizeleri, hicret olayı , din yolunda çektiği eziyetler vs. olabilir. Kullanılan dil ise konunun kutsallığından dolayı sanatlı ve ağırdır.

Dîvân edebiyatının sonraki dönemlerinde na'tların konu ve şekil bakımından genişlediği görülür. Böylece dört büyük halifenin (Ebubekir , Ömer , Osmân , Ali) güzellik , şeref , ahlak , kemal ve cömertliğini anlatan övgülere de na't adı verilmiştir.

Der - Na't -ı Resullu'llah Salla'llahu 'Aleyhi ve Sellem (s.167)

Levh-i defter :

Korunmuş satıh , üstü düz nesne , üzerinde yazı yazılan satıh . Allah'ın kudretiyle olacak şeylerin , üzerinde yazı bulunduğu levha . Bir ayette Kur'an -ı Kerim 'in Levh -i Mahfuzda tesbit edilmiş olduğu bildirilir. Allah , ilk önce "levh ü kalem"i yaratmıştır. Kalem, bu levhaya kainatta vuku bulacak olan her şeyi yazmıştır. Tasavvufa göre levh Allah bilgisi , kalem ise Tanrı

iradesidir.

Kiminden düzdiler mihrab ü minber
Kiminden rahli-ı mushaf levh-i defter (s.242)

Huri :

Cennet kızı .Gözlerinin akı karasından çok olan , ceylan gözlü kız . Onlann anber ve misk dolu saçlara , hifal kaşlara , güneş gibi aydınlık yüzlere , tatlı sözlere sahip oluşlarını ifade için bu rivayet ortaya atılmış olabilir. Hurilerin gül yanaklı , inci dişli , mercan dudaklı , selvi boylu , güzel huylu , gülden daha taze temiz kızlar oluşu , Dîvân şiiirindeki sevgililerin huriye benzetilmesine neden olmuştur.

Agaclar hep tonandı bag içinde
Nitekim huriler uçmag içinde (s.185)

Cennet :

"Gölgelik bahçe" anlamında olup ahirette müminlerin gidecekleri yerdir. İnanişâ göre cennet arşın sağ yanındadır.Sekiz kapısı bulunmaktadır." Cennet , Huld , Me 'vâ , Naim , Aliye , Adn , Firdevs , Daru's - Selam ve Heyevan " şeklinde sekiz adet cennet sıralanmıştır. "Selsebil" cennette akan on üç ırmaktan birinin adıdır. Cennetin bağlık - bahçelik ve yeşillik özelliği şiiirlerde görülür. Gül , cennetin demirbaş çiçeğidir. Bu bakımdan orası bir gülşen ve gülistandır.

Fezası Cennet-i Me'vaya benzer
Agaçları kamu Tubaya benzer (s.191)

Cennetü'l - Me'vâ :

Sidret - ül - Müntehâ , Yani yedinci gökte olan cennettir.

"İlahi Adem ü Havva hakıçün
İlahi Cennet-ül Me'va hakıçün (s.226)

Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda , dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilahi bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yutusunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır.

Dîvân şiiirinde Tuba ağacı , gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin boyu Tuba 'ya benzer.

Peri :

Cinlerin dişilerine verilen ad. "Peri - sûret veli hûri sıfatlu"
Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici olduklarına inanılır. İnsanlardan kaçar ve göze görünmezler. Bu mısırada güzellikleri bakımından ele alınmıştır.

Peri suret veli huri sıfatlu
Edeb erkan içinde ma'rifetlu (s.192)

Harût :

Büyü ve sihirde meşhur bir meleğin adı. Arkadaşı Marût ile birlikte Kur'an'da adları anılır. İbn Hazm'dan bir rivâyete göre bir zat , büyü ve sihir öğrenmek için Harut ile Marût'a gider.

Marût :

Sihir yapmakta ünlü bir melek Harût ile Marût imtihan için insanoğlu vâsfinda yeryüzüne gönderilen iki melektir. Harut ile Marût kendilerine müracaat eden kişilere sihir ve büyü öğretiyorlar ancak bunu yapmanın günah olduğunu söylüyorlarmış.

Anun her fitneside sihri Harut
Anun sihrende olmuş fitne Marut (s.200)

Ab -ı Hayat :

Ölmezlik suyu , damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su , bengisu .Kaynağı karanlıklar anlamında zulmât , zulümât , zulmet diye anılan ve menbaı meçhul diyarda bulunan sudur ki içen ölmez , dünya durdukça yaşarmış . Şark rivâyetlerindedir . Bu suyu ilk defa Hızır ve İlyas Peygamberler bulup içmişler ; sonra Allah bu pınarı insanların gözünden sakladığından İskender zulümât'a kadar gittiği halde suyu bulamamıştır. İlâhi aşk anlamında tasavvufi bir sembol olarak kullanılan ab -ı hayat ledün ilminden kinayedir. O , mürşid -i kâmilin , hayvani hayat yaşayan insan aklını diriltten sözleri ve nazarıdır.

Sular ab-ı hayat olmuş safadan
Tabayi' mu'tedil ab u hevadan (s.187)

Kur'ân :

Kur'ân -ı Kerîm , dört semavi kitabın en son indirilenidir. Vahiy yoluyla , Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamberimize gönderilmiştir. Diğer kutsal kitaplar bir kavme indirildiği halde Kur'ân'ı Kerîm bütün insanlık içindir. 114 sure ve Zemahşeri'ye göre 6666 ayettir.

Allah'ın varlığını ve birliğini delilleriyle ortaya koyan , insanlığın iki dünya saadetini ve hayatını düzenleyen , onlara kurtuluş yolunu gösteren Kur'ân -ı Kerîm için Mushâf , Kitab , Furkân , Nûr vs. adlar da kullanılmaktadır.Şâirler birçok ayetleri mânâ veya

söz yoluyla iktibâs ederek şiirlerinde kullanırlar. Güzellik bir mushâftır. Onda tezyinât , harfler , harekeler , ayetler , sûreler ,vs. sevgilinin birer güzelliğini karşılar.

Kiminden tahta düzdi taht - ı Kur'an
Yazıldı üstüne ayat - ı Furkan (s.242)

Ravza-i Rıdvân :

"Durağım Ravza-i Rıdvân içinde" diyen Ahmed-i Dâî "en son durağım Cennettir", demek istiyor.

Ravza , yeşilliği bol olan ve içi ferahlatan bahçedir . Bu nedenle uluların mezarı ve cennet bahçeleri için "ravza" tabiri kullanılır.

Rıdvân , cennetin kapıcısı olan büyük meleğin adıdır. Ravza-i Rıdvân tamlaması ise cennet yerine kullanılır.

Duragım Ravza-i Rıdvân içinde
Sulagum çeşme-i hayvân içinde (s.244)

Tevrât :

Dört kutsal kitaptan biri olup Hz. Musa 'ya indirilmiştir. Tevrât 'ın tamamı beş bölümdür: Tekvin , çıkış , levililer , sayılar ve tesniye. Hepsi 39 cüzden oluşur. Dünyanın başlangıcından Yahudilerin Mısır 'dan çıkıp Arz -ı Mev 'ûd olan Ken 'ân 'a gelişlerine ve Hz. Musa 'nın vefatına dek olan olaylara yer verilir. İlahi kitap Tevrât ile bugünkü Tevrât arasında hiçbir alaka yoktur. Bugünkü Tevrât alelade kişiler ve değişik kaynaklardan düzenlenip yazılmıştır.

Kiminden yazdılar Tevrât u İncil
Kimine Yazdılar taksir u tavil (s.248)

İncîl :

Dört mukaddes kitaptan biri . Hz. İsa 'ya indirilmiştir. Ancak bugün İncîl bazı tahribata uğramış olup bozulmuştur .Gerçek İncil elde yoktur. Hıristiyanların kutsal kitabıdır.

Selsebil - Kevser :

Cennette tatlı bir suyun adıdır . Daha çok dudak ile birlikte kullanılır. Akarsu veya göl olduğu , etrafında birçok kıymetli kaseler bulunduğu , oradan bir kez içenin bir daha susamadığı vs. nakledilir . Kevser suyu süttten beyaz , baldan tatlı , kardan soğuk , kaymaktan yumuşakmış .Kevser 'i , Cennette Hz.Peygamberimize verilmiş özel bir havuz olarak tefsir edenler de vardır.

Akar her yirde bir nehri sebili
Sanasın bag u cennet selsebili (s.187)

Enbiyâ (Enbiyâ') :

Nebiler , müstakîl şeriat sahibi olmayan peygamberlerdir .Bunlar ,kendilerine has şeriat ve kitap sahibi olmayıp bir önceki Peygamberin şeriatıyla amel ederler."Sultân -ı Enbiyâ (Nebiler Sultân 'ı) deyimi Hz. Muhammed için kullanılır.

Huzur -ı enbiyâ andan müşerref
Mukarrebler anun bezminden saf saf (s.168)

Evliyâ :

Ermişler , erenler , kerâmet sahibi kişiler.Evliyâ kelimesi çoğul olduğu halde tekil anlamına da kullanılır.Bu kişiler hayatlarını mücadeleler ile geçirip kendilerini ibadet ve taata adarlar. Kendilerine gaybdan haber verme , durumu keşfetme gibi kerametler de verilen evliyâyâ bazan evliyâullah da denilir.

Nedimi Enbiyâdur Hazretinde
Mülâzım Evliyâdur hizmetinde (s.168)

İlim :

Eskiden ilim sözü daha çok dini bilgiler için kullanılırdı.İlmin kaynağı Kur 'ân 'dır .Hadîs,Tefsîr,Fıkıh,Kelâm , Siyer vs. ilimler hep ondan ayrılmıştır. Medreselerde müspet ilimler de okutulmuştur. İlim adamlarına "Ulemâ" denir. İlmin aslını " Nefsini bilen Rabbini bilir."hadîsi oluşturur.Bu ilmin dereceleri vardır :

- 1 - İlme 'l - Yakın
- 2 - Ayne 'l - Yakın
- 3 - Hakka 'l - Yakın

Yakın ; Sağlam bilgi , kesin olarak bilmedir. Bir şeyi öğrenme yoluyla bilmek ilme'l - yakındır.Deniz diye bir şeyin var olduğunu kitaptan okumak gibi. Bir şeyi gözüyle görerek bilmek ayne'l-yakındır. Sahile gidip denizi seyretmek gibi .Bir şeyi hiç şüphe kalmayacak şekilde kesin olarak bilmek ise hakka 'l - yakındır. Denize girmek gibi . Buna " bilmek , bulmak , olmak " diyebilirsiniz. Tasavvufta hakka 'l - yakın , Allah 'ın niteliklerinde eriyip O 'nda baki olmaktır. Bu bilgi , şüpheden kurtulup hakikata ulaşmaktır. Yukardaki üç çeşit bilgiden birincisi için , nebileri ve velileribildir-

mesiyle Hakk 'ı bilmek ; ikincisi için , kalp gözüyle gerçek vahdeti görmek ; üçüncüsü için de Ahadiyyet makamında Hakk 'ı müşahade edip Hakk ile hak olmak halidir denilebilir.

Yakın it 'ilmümi 'aynu'l - yakine
İrişdür 'aynumı hakku'l - yakine (s.166)

Tarîkat :

Allah 'a ulaşmak için tutulan tasavvuf yolu. Sûfilere göre dinin iç yüzü olan hakikata ulaşmak için mânevi bir yol vardır. Bir mürşîde tabi olan yolcu , onun emriyle belli şartlara uyarak ahlakını güzelleştirir, kötülüklerden geçer , mevhum varlığı terkeder ve hakikate erişir. Bütün tarikatlarda ortak olan temel, zikirdir.

Çü benden feth olur bab -ı tarîkat
Bana uymışdur eshab -ı tarîkat (s.211)

Melek :

Ferişteh , Nûrdan yaratılmış olan melekler dişi ve erkek değildirler , yemezler , içmezler , uyumazlar. Halleri başka yaratılmışlara benzemez. İlâhî emirlerin gerçekleştirilmesinden sorumludurlar. Allah bunlara kudret vermiştir. Dâima tesbih ve zikir içindedirler. Bunların içinde dört tanesi (Cebrâil , Mikâil , İsrâfil , Azrâil) büyük melekler olarak bilinir. Kiramen Katibin, Münker - Nekir , Ridvân da diğer meleklerden ayrı ve üstündürler.

Melekler gece - gündüz Allah 'a ibadet edip O 'nun emri ile iş görür , O 'ndan önce söz söylemezler . Allah 'ın kendilerine emrettiği hususlarda asla asi olmazlar . Tasavvufî olarak ifade

edilen beyitlerde aşık , kendi mertebesini meleklerin fevkinde görür.

Çü Rüstem bayını kurdu felekler
Atarlar yıldırım okın melekler (s.186)

Şeytân :

Rivâyete göre Âdem 'i , Havvâ 'yı cennetten çıkaran , insanları azdıran tardedilmiş varlıktır.Kendisi ateşten yaratılmış olduğu için balçıktan yaratılan Âdem 'e secde etmedi. Cennetden tard olundu. Sonra Âdem ve Havvâ 'yı kandırarak cennetten kovulmalarına sebep oldu .

Şeytânın İblîs , Hannâs , Vesvâs , Azâzil , gibi isimleri vardır. Bunlar daha çok dini , tasavufi , ahlaki şiirlerde , siyer ve menkıbelerde kullanılmıştır.

Bana şeytân iderdi fıskâ telbîs
Benem şeytân işinde şimdi iblîs (s.164)

Şeytân Allah 'tan kullanı azdırmak için bir çok şeyler istedi. Yalan , kibir , çalgı , şehvet , içki , kumar vs. bunlardandır.

Cibrîl :

Edebiyatta Cibrîl , Cibrîl-i Emin , Rûh'ul - Emîn , Rûhu' - Kûdüs , Rûh -ı Kûdsi , Hümâ -yı Kûdsi , Bûlbûl -i Kûdsi , Tavûs -ı Kûdsi , Tavûs -ı Ârş , Tavûs -ı Sidre gibi isimlerle anılır.

Allah ile Peygamberi arasında elçilik ifa etmesi ve Allah 'ın emri ve vahiylerini tebliğe memur , mukarreb dört melekten biridir. Hz. Muhammed , Allah 'ın "Oku" emrini ondan almıştır. Cebrâil minyatürlerde iki kanatlı olarak tasvir olunur. Allah Taala bir âyette

Kim Allah 'a , meleklerine ,Cebrâil'e, Mikâil 'e düşman olursa bilsin ki Allah kafirlerin düşmanıdır, buyurmaktadır.

Anun Rûhu 'ı - Kûdûsdür gâm - gûsân
Anun Rûhu 'ı - Emîndür perdedârı (s.168)

Rûhu 'ı - Emîn ve Rûhu 'ı - Kûds mukarreb meleklerden olup Peygamberlere Cenâb - ı Hakk' ın vahy ve emirlerinin inzâline vasıta olan melektir. (Cebrail)

Sûr :

Kıyamet gününde dört büyük melekten biri olan İsrâfil 'in üfureceği boru. Sûr , İsrâfil 'in ağzında hazır beklemektedir.Sûr'a üç defa üfürülecektir. İlk üfürüşün çıkardığı dehşetli sestен dünyadaki bütün insanlar ölecektir. İkinci üfürüşte Sûr'u terk edecekler ve Allah 'ın izni ile eski bedenlerine ve ete, kemiğe bürüneceklerdir. Üçüncü üfürüşte ise mahşer yerinde toplanacaklardır. Sûr 'un üfürülmesi , kıyâmet kopması demektir.

Nebatûn haşr oldı sûr uruldu
Olanlar ol nefesden hep dirildi (s.185)

Livâ - yi - Hâmd :

Şükür sancağı . Peygamberimizin sancağının adı olup mahşer yerinde müminler bu sancağın gölgesinde toplanacaklardır. Makâm - ı Ahmedî de denir. Fatimîler devrinde savaşa giderek taşınan en büyük sancağa da bu ad verilmiştir.

Livâ - yi Hamd anun adıyla mu'lem
Anun çavuşudur İsebnî Meryem (s.168)

Kâbe Kavseyn :

Kur'ân -ı Kerîm'de bir âyette " sonra (O'na) yaklaştı. Derken sarktı. (Bu suretle O , Peygamber 'e)iki yay kadar, yahut daha da yakın oldu. (Necm / 8,9)" buyrulmaktadır. Kâbe Kavseyn sözü "iki yay aralığı kadar" şeklinde tercüme edilmektedir. Peygamberimiz'in Mirâc'ı ile ilgili olarak anlatılan bu olayda, bazı din bilginleri "O" ile kastedilenin, yani Peygamberimiz'e yaklaşanın Cebrâîl olduğunu ;diğer bir kısmı ise burada mecazen kastedilenin Allah olduğunu söylerler."Kab" kelimesi yayın ortasındaki ok konulan yerdir. Kavseyn ise bu noktadan itibaren yayın iki yanındaki uzunluğuna denir.Tasavvufta bu iki kavis "vâcib" ve "imkân" diye tevil edilir ki Peygamberimizin , imkan aleminde zahir olup ,vâcib ,Allah'ın bulunduğunu bilmesi, görmesi ve gerçek karşısında daha da ilerlemesi ; bunun sonucunda da her şeyin Hak olduğunu anlamasıdır.

Anun cudî bilâ- mevcûdî kevneyn
Anun ednâ makâmı Kâbe kavseyn (s. 168)

Nûr :

Aydınlık , parlıltı, nur. Kur 'ân -ı Kerîm 'de bu ismi taşıyan bir sûre ve birçok âyet vardır. Bu âyetlerde nûr kelimesi çeşitli anlamlarda tefsîr edilmiştir.Nûr ,dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki türü telakki edilmiştir.Dünyevî nûr , Allah 'ın lütfu ile maddi varlıklarda beliren nûrdur.Uhrevî nûr ise ,Kur 'ân -ı Kerîm 'de anlatılan

nurdur. Nûr ile ilgili olarak deyimler de kullanılmaktadır.

Münâcât itdügi tûrı hakıyçün
Yed-i beyzadagı nûrı hakıyçün (226)

Mürîd :

Bir şeye bağlı olan kişi . Mürîd kendi iradesinden sıyrılıp Allah 'ın mutlak iradesine boyun eğmiştir. Muhib'likten sonra gelen mertebedir. Mürîd mevlevilerde sikke ve tennure ; beктаşilerde ise tac giyerek tekkede hizmete girer.

Herîfüm sohbetümde rînd u evbâş
Mürdüm halvetümde mest u kallâş (s.214)

Tasavvuf yolunda olan kişi.Dünya işleriyle meşgul olmayan ve dünya hazlarına karşı bigâne kalan perhizkâra zahîd , ehli tasavvuftan olan ve öyle görünen kimselere sofi denir.

Cin :

Gözle görülmez ,âtif cisimden ibaret bir varlıktır . Cinler ruhani varlıklar olup ateşten yaratılmışlardır.Onlar da tıpkı insanlar gibi Allah'a kulluk ile görevlendirilmişlerdir.Cinlerin de müslüman ve kafir olanları , iyi ve kötöleri vardır.Tarih boyunca göre büyü ve sihir konusunda cinlerden istifade edilmiştir . Cinlerin insana hizmet edebilecekleri üzerine birçok risaleler vardır. Bunların dışilerine peri denir .

Süleymansın bugün 'alem kulundur
Bu ins u cin beni Adem kulundur (s.176)

Mescid -i Aksâ :

Bir camidir ki Hz. Peygamber mirâca çıktığı gece önce orada namaz kılmıştır.

Mübarek kussa-i sahra hakıçün
Mukaddes Mescid-i Aksâ hakıçün (s.226)

Burada sahra ile Mescid-i Âksanın kutsallığı vurgulanmak istenmiştir.

B . Telmih Edilen Olaylar Ve Şahıslarlar

Hz. Eyyûb :

Hz. Eyyûb : Eyyûb Peygamber sabrı ile meşhurdur. ve mesut olduğundan şeytan tarafından mahvedilmiştir. Şeytân onun evlatlarına musallat olarak onları helak eder. Buna sabreden Eyyûb 'un vücudu yara ve kurtlarla dolar ve bu vaziyet yedi sene devam eder. O vakit kendisine inananların imanı zaafa uğrayarak " Allah , Eyyûb " dan yüz çevirdi " derler. O kadar felakete uğrayarak onlara tahammül eden Eyyûb buna dayanamıyarak Allah 'a "Ben felâkete uğradım , sen esirgeycilerin esirgeycisisin " diyerek yalvarır. Allah , bu duayı kabul ederek onu halas eder.

Egerçi sabr olur şart-ı muhabbet
Gider takat ki hadden geçse mihnet (s.225)

beyitiyle muhabbetin şartının sabır olduğunu fakat , mihnet hadden aşınca takatin de gideceği ifade ediliyor. Fakat ona bu felaketler Allah 'tan gelmiştir. Allah maşûk -ı hakîkidir ve kullar ona muhabbet gösterirler . Bunun için ondan gelecek her cefa -ya sabırla göğüs gererler.

Hikâyât u kasas dinledüğün var
İşitdin kıssa -ı Eyyubı iy yar (s.223)

Ahmed-i Dâî Çengnâme adlı eserinin bir bölümünde Hz. Eyyûb 'un hikayesini anlatır.Sabır timsali olan Peygamber, İsrâil-

oğullarından olup İshâk Peygamberin torunudur. Çok zengin olduğu , Şâm tarafından birçok emlake sahip bulunduğu , Rahme adında bir hanım ve birçok evlâdı olduğu , kısacası dünya sadetine malik bulunduğu için Allah onu imtihan etmek istedi .Malı ve mülkü elinden gitti. O şükretti. Hastalandı,vücudunda yaralar açıldı, hatta yaralanna kurt düştü, yine sabretti. Ancak Rahme ona hizmet ediyor ve ibadetini yapıyordu. Sonra Allah 'ın emriyle ayağını yere vurdu ve fıskıran sudan içip yıkanarak bütün dertlerinden, hastalıklarından , yaralarından kurtuldu . Sabır imtihanını kazanmıştı. Bu eserde "Sabr-ı Eyyûb" tamlamasına çokça rastlanır. Hz. Eyyûb , sabrı ve içine düşen kurtlar bakımından ele alınmıştır.

Allah da ona yeniden mal , mülk ve evlat verdi. Sağlığı yerine geldi .Havrân veya Basaniye halkına Peygamber olarak gönderilen Eyyûb , İbrahim Peygamberin şeriâtıyla amel ediyordu. Allah insanlara sabır örneği olsun diye Eyyûb Peygamberi yaşatmıştır. "Eyyûb sabrı" dillerde mesel olmuştur. Edebiyatta sabır ve sabırlılık dolayısıyla çok anılır.

Hz. İbrâhîm :

Hz. İbrahim , Tanrılık davası eden Babil hükümdarı Nemrûd tarafından ateşe atılmıştı . Fakat ateş Allah tarafından yeşillige , bağlık , bahçeliğe çevrildi.

Hâlîle odı bostân eyleyen sen
Suyı Fir'avn için kan eyleyen sen (s.225)

Firavun , Musa ve kavmini takip ederken Kızıldenizin dalga-

ları arasında boğulmuştur. Kızıldenizi Musa'nın geçmesi için açılmış , göğe yükselmiş, onların geçtiğini gören Firavun ve askerleri de teşebbüs etmişlerdi.Fakat nehir eski haline gelerek onları mahvetti. Bu beyitle o vakalara işaret ediliyor.

Hız. İbrahim puthâneye girip bütün putları kırdığı için, Nemrûd onu cezalandırmak ve öldürmek için büyük bir ateş yakmıştır. Bir mancınık ile onu ateşe atmışlar. Cebrâil Allah'ın emri ile onu havada tutmuş ve isteğini sormuş.O zaman İbrahim "Ben Allah'ın kuluyum , dileğim O'nadır, sana değildir , Allah ne dilerse yapsın " cevabını vermiş .Bu olaydan sonra İbrahim'e Halilullah denilmiştir. Ateşe atılan İbrahim bir gül bahçesine düşmüş ,ateş günlerce yanmış ;oysa içi bir mucize ile gülistana dönmüştür. Bu beyitte vurgulanmak istenen konu budur.

Hız. Musa :

Bu , Musa'nın birinci mucizesidir .Ailesiyle Mısır'a giderken Tur-ı Sina'da yolunu şaşırır ve bir ağacın tepesinde bir ateş görür. Bu , âlemlerin Râbbı olan Allah'ın bir tecellisidir. Musa secdeye varır.Allah, ona tevhide telkin eder ve elindeki asayı yere bırakmasını söyler,asa bir yılan olup harekete başlar sonra eski haline girer. Bu Musa'ya Allah'ın ihsan ettiği birinci mucizedir.

Suyu Fir'avn için kan eyleyen sen
Asâsın Mûsâ'nün su'ban idersin (s.225)

Firavn edebiyatta daha çok Hız. Musa ile olan ilişkisi yüzünden yer almıştır. Zalimliği , kahrolması ,boğulması yönleriyle rakibe

benzetilip bedduada bulunulur. Kendisine inananları onun zulmünden kurtarmak için Mısır'dan ayrılan Musa'yı takip ederken Kızıldeniz'de boğularak ölür.

Hız. Yusuf'tan sonra Mısır'da "İsrailoğulları" pek çok üreyip çoğaldılar ve Yakûb ile Yusuf'un şeriatleri üzere kaldılar. Allah, Tur dağında Musa'ya peygamberlik verdi. Hz. Musa Firavun'u hak dine davet etti. Firavun'un davete icabet etmemesi üzerine, bir zaman tayin ederek bütün İsrailoğulları ile haberleşti ve geceleyin onları Mısır'dan çıkardı, Süveyş denizi kenanna götürdü. Firavun bunu duyunca askerleriyle peşine düştü. Musa asasıyla denize vurdu ve deniz yarıldı, on iki yol açıldı. On iki kabilenin her biri bir yoldan gitti. Firavun da askerleriyle onları izledi. İsrailoğulları geçip kurtulduktan sonra deniz tekrar kapandı ve Firavun ile askerleri boğuldu.

Edebiyatta, Allah ile konuşması ejderha olabilen asası, yedi-beyzâsı, Firavun'un suda boğulması vs. yönlerden ele alınır.

Şu İbrâhîm Halîl'ün hülletiyçün
Dahi Musa kelîmün kurbetiyçün (s.226)

İbrahim Peygamber, Allah sevgisini temsil etmektedir. Musa, Tur dağında Allah'la konuşmuş ona münâcât etmiş ve ondan şeriat, din emirleri almıştır. "Kelîm" sıfatıyla buna telmih ediliyor.

Münâcât itdügi Tûn hakıyçün
Yedi-beyzadagı nûrı hakıyçün (s.226)

Musa'nın ikinci mucizesidir ki elini cebinden çıkardığı zaman etrafa ışık saçarmış.

Hz. Yûsuf :

Yûsuf Peygamber Yakub'un oğlu olup kardeşleri tarafından kıskanılarak bir kuyuya sarkıtılmıştır. Oradan geçen bir kervan tarafından kurtarılarak Mısır'a götürülmüş, hükümdarın karısı Züleyha ona aşık olmuş, Yûsuf onun hilesiyle zindana girmiş orada yedi sene kaldıktan sonra çıkarak Mısır'a sultan olmuştur. Dîvân edebiyatında en çok anılan peygamberlerden biridir. Harikulade güzelliği ile maceraları , zindana atılması , güzel rüya tabir etmesi , Yakub'dan ayrılığı vs. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur .

Asasın Musa'nın su'ban idersin
Mısırdaki Yûsufu sultan idersin (s.225)

Hz. İdris ile Nûh :

İdris Peygamber ateşperest Babil kabil kavmine gönderilmiştir. Âdem'den sonra ilk yazı yazan odur. On yıl gece uyumayıp ibadetle meşgul olduğu için melekler kendisine âşık olmuş ve Azrail onunla dostluk peyda etmiştir. İdris , ondan üç dilekte bulunmuştur: 1. Canını alması . Allah'ın izniyle bu dileği olmuş fakat ,yeniden baki cana kavuşmuştur.2.Cehennemi görmek, Odileği de kabul edilmiş .3. Cenneti görmek . O dileği de olmuş ve orada kalmıştır. Yeryüzüne ilk defa tıp ve nûcum bilgisini yayan kişi olduğuna inanılır. Diri iken Allah tarafından göklere çekilmiş ve meleklerle öğretmen olmuştur.

Nûh da Beni İdris evlatlarından olup Allah tarafından kendisine peygamberlik verildi. Çok azmış olan halkı dine davet etti.

Onlardan mukavemet görüp çok ağladığı için kendisine Nûh denmiştir. Ulû'l -azm Peygamberlerin birincisidir.(Bu lakap kavmini hakka davet hususunda büyük müşkilata uğrayan fakat yılmayan peygambelere denir.)

Hz. Nûh, bir gemi yapıp bütün mü'minleri ve her çeşit hayvandan birini bindirerek tufandan kurtarmasıyla bilinir. Nûh'un gemisi dağlar gibi büyük dalgalar arasında yüzerek Cudi dağının üzerine oturdu. "Risalet birle Nûh'un da'vetiyçün "

Beni İdris kurbı rifatiyçün
Risalet birle Nûhun da'vetiyçün (s.226)

Hz. Lût ve Hûd :

Beni Hûdun halâsı fırsatiyçün
Dahi Lûtun necâtı nusretiyçün (s.226)

Hûd Peygamber, Ad ve Semûd kavmine gönderilmiştir. Onlara elli yıl nasihat ettiyse de kar etmemiştir. Kıtık olunca bunun geçmesi için Mekke'ye üç kişi gönderirler. Bunların ikisi Hûd'a inanmıştı. Fakat orada eğlenceye dalmışlar. Hûd'a inananlar yağmur yağmaması için dua etmişler. Allah tarafından üç bulut gönderilmiş : Ak , kızıl , siyah . İçlerinden inanmayanı, siyahı tercih etmiş ve Ad kavmi şiddetli bir yelle mahvolmuştur. Bundan , ancak Hûd ve ona inananlar kurtulmuştur.

Lût kavmi , Şâm'la Hicaz arasında beş şehirden mürekkep bir yerde oturuyorlardı , Lût da onların arasındaydı. Allah , onları

helak etmek için Cebraîl , Mikâil ve İsrâfil 'i delikanlı kıyafetine sokarak gönderdi. Onlar , Lût'a inanmayanların hepsini helak ettiler.

Hız. Lût, erkeklerle ilişki kuran kavmini irşâd etmek istediye de bu huylarından vazgeçmediler. Allah ,Lût ve ona inananlar şehirden ayrıldıktan sonra , o şehri yukarı kaldırıp baş aşağı attı. Sonra şehirlerinin yerinde acı ve tuzlu bir su çıkmıştır ki Filistin 'deki Lût gölü bu göldür.

Hız. Yakûb :

Mu'azzez Yûsufun hüsni hakıyçün
Atâsı Ya'kûbun hüznü hakıyçün (s.227)

Yûsuf Peygamber o kadar güzeldi ki bir hadiste " Güzelliğın yansı Hız. Yûsuf 'ta ve ikinci yansı diğerk mahluktur, " başka bir hadiste de "Güzelliğın kemali üç kısım olup üçte biri hilkat-i Âdemden inkirâz-i âleme kadar gelecek mahlukata, üçte ikisi Yûsuf 'a verilmiştir." denir.

Yakûb , edebiyatta daima Yûsuf ile ilgili olarak anılır. Gözlerinin görmez oluşu , yıllarca ağlaması , Külbe -i ahzan 'ı gözlerinin açılışı vs. telmih konuları ile ele alınır. Hız .Yûsuf 'un kuyuya atılmasından sonra Beytü 'l -ahzân (hüzünler evi)denilen kulübesinde yıllarca ağlamış ve ağlamaktan gözleri kör olmuştur.

Hız. Yunûs :

Denizde Yunûsun vahdetleriçün
Balık karındaki vahdetleriçün (s.227)

Yunûs , Ninova şehri peygamberi olup kavmine kızdığı için onları bırakıp gitti , bir gemiye bindi ,fakat kavmi tevbe edince Allah

onları affetti ve Yunûs 'u onlar bıraktığı için muaheze etti. Bindiği gemiye bir balık musallat olunca Yunûs hatasını anladı. Ve kendisini denize atmalarını söyledi. Onlar razı olmadıysa da kura ona isabet ettiği için attılar. Balık onu yuttu, fakat, Allah, balığa vahyetti. "O senin rızkın değildir onu sakla" Yunûs kırk gün balığın kamında kaldı. Orada ibadette meşgul oldu, nihayet kırk gün sonra kurtuldu. Hz. Yunûsu balığın yutmasına sebep olarak daha rivayet vardır :

Balıklar hasta olduğu zaman tesbihten kalırlardı. Bunun için Allah 'a niyâz edip " bize şifa için bir sebep ver" dediler. O da balığa Yunûs 'u yutturdu ve sonra onu yutan balığı ziyaret etmelerini söyledi.

Balık beni ademin Allah 'a nasıl tesbih ettiğini merak ederek Allah 'tan sordu. Allah da bunu göstermek için o balığa Yunûs 'u yutturdu.

Yunûs İsrailoğulları Peygamberlerindendir. Bu kavim puta tap- Yunûs ,balığın kamından çıkınca bedeninde tek tüyü kalmamış ve çok zayıflamıştı. Allah onu bir kavak ağacı gölgesinde memesi sütlü ceylanla besledi. Ninova 'ya geri dönünce halk ona inandı. Hz. Süleymân :

Süleymânun sana şükri hakıyçün
Atâsı Dâvûdun zikri hakıyçün (s. 227)

Süleymân Peygamber cihana gelen dört sâhib - kırıdan en büyüğüdür. İns ,cin ,dev ,vuhûş ve tuyûr , yılan ve karınca ona tâbi idiler.

H.z. Süleymân on iki yaşındayken babasının yerine tahta geçmiştir. Mescid-i Âksa'nın inşâsını ; yedi senede tamamladı. Üzerinde İsm-i Âzam yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Hayvanların dilinden anlarmış.

H.z. Dâvûd :

Aceb kuşın ötersin Dâvûd-i elhân
Dilün bilmez senün illâ Süleymân (s.221)

Dâvûd , Yehûda kabilesi ile İsrailoğullarının peygamberidir. Peygamberlik ile sultanlığı şahsında toplamıştır. Dört semavi kitaptan biri olan Zebûr ona indirilmiştir. Sesinin güzelliği ile meşhurdur. Zebûr'u okurken herkes susup onu dinlermiş .Hatta o derece etkili olmuştuk ki onu dinlerken kendinden geçip ruhunu teslim edenler bile varmış. Gür ve kalın sese , Dâvûdî ses denilmesinin nedeni budur. Kendisinin şair ve mûsikî-şinâs olduğu hakkında rivayetler vardır. Mizmâr adlı çalgıyı çok güzel çaldığı söylenilir.

H.z. İsâ :

Mesihün ilmiyle hikmetiyçün
Anası Meryemün hem ismetiyçün (s.227)

Mesih , İsâ Peygamber olup en büyük mucizesi ruh üfürmektir. Meryem , İsâ'nın anası olup Allah tarafından kendisine Cebrâil gönderilmiştir. Cebrâil Meryemin yeline üfleme suretiyle Meryem hamile olmuştur.

H.z. İsâ , İsrailoğullarının son peygamberidir. Özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi

etmesi , ölüleri diriltmesi , dünyaya değer vermemesi gibi çeşitli mucizeleri vardır. İmrân , Hz. Musa ile Meryemin babalarının adıdır. Musa 'nın babası ve Firavunun hazinedarı olduğu rivayet edilmektedir. Kur 'ân -ı Kerîm 'deki üçüncü surenin adı " Âl-i İmrân " (İmrân ailesi) dir . Bu sûrede İsâ ile Musa Peygamberden bahsedilmektedir. Buna göre " Âl-i İmrân " sözü önce Musa - Harûn sonra da Meryem -İsâ yerinde kullanılmıştır.

Hızır ile İlyâs :

Hızır nûş itdüği şerbet hakıçün
Şu İlyâs itdüği davet hakıçün (s.227)

Hızır'ın içtiği şerbet âb-ı hayâtıdır. İskender ve İlyâs'la beraber zülmâtta sefer etmiş ve orada âb -ı hayâtı bulmuştur. İlyâs da ondan içerek ebedi hayata kavuşmuştur.

İlyâs kavmi kendisini dinlemediği için onları bırakıp gitti. Allah kendisine vahyetti ki, "gittiğin şehirde ilk ne görürsen onun üstüne bin". O da ateşten bir at gördü ve bindi, böylece gözden kayboldu. Allah onu melek derecesine çıkararak kıyamete kadar ömür verdi.

Efsâneye göre Hızır , arkadaşı İlyâs ile birlikte İskender-i Zülkameyn'in mahiyetinde bulunmuş ve ona kılavuzluk ederek zülmât ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar. Uzun maceralardan sonra Hızır ile İlyâs bir pınar kenarında oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızırın elinden bir damla su balığa damlamış. Balık canlanmış, böylelikle âb -ı hayât olduğu anlaşılmış. İskender'e haber vermişlerse de bir daha

o suyu bulamamışlar. Böylelikle İlyâs ile Hızır 'ın Allah 'ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koştığı nakledilir. Kıyamete dek sürecek olan bu görevi Hızır denizde , İlyâs ise karada yapmış. Her ikisi de senede bir gün buluşup beraberce Kabe 'ye hacca giderilmiş. Onların buluştıkları güne Hızır ile İlyâs 'tan bozma olarak bugün "Hıdırellez " denir.

İlyâs Peygamber İsrailoğullarına gönderilmiştir. Kavmi , Ba 'l adındaki puta tapan Hz. İlyâs onları hak dinine davet ettiyse de nâyet etmedikleri için onlara kıtlık verdi. Sonunda bunlarla başa çıkamayınca , Allah , Hz. İlyâs'ı göğe çekti.

Hz. Muhammed :

Ol Ahmed kim kamudan Mustafâdur
Muhammedür ki fahr -ı enbiyâdır (s. 167)

Muhammed , Mustafa , Ahmed , Sultan , Resulullah , Peygamber , Enbiyâ , Abdü 'l - Mü 'min , 'Abdü'l - Kâdir gibi isimlerle anılır. Huy ve âhlak bakımından mükemmel , her yönüyle örnek bir insandır. Menşûr -ı Lev-lâk " levlâk , levlâke" , bir kudsi hadisten alınmış olup , Hz. Muhammed 'e hitaptır. Levlâke levlâke lema halaktü'l - eflâke : Sen olmasaydın ,sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım. (hadîs -i kûdsi)

Habîbün Mustâfanun kurbetiyçün
Senün katunda kadri izzetiyçün (s.227)

Hz. Peygamber Allah 'ın en sevgili kulu olup ona en yakın olanıdır. Allah katındaki kadri , kıymeti sonsuzdur. Mirâc'a çıktığı

vakit öyle bir mertebeye ulaştı ki orada ne melek ,ne ses, ne seda kaldı . İşte burada Allah 'ı kalp ve baş gözü ile gördü.

Hz. Ebûbekir :

Ebûbekrin sana sıdkı hakıyçün
Dahi sıdkındaki ışkı hakıyçün (s.227)

Hz. Ebubekir, mir'âc hadisesini duyduğu zaman hemen inandığı için sıddık lakabını almıştır.

Halifelerin ilkidir.Cennetle müjdelenen on kişinin en üstünüdür. Müslümanlığı kabul eden dördüncü kişidir.Hicret esnasında Peygamberimizin yanında idi. Kur 'ân -ı Kerîm 'de kendisinden övgü ile bahsedilmiştir.İslamiyeti hakkıyla yaşamıştır."Râbbim ! Benim bedenimi öyle büyüt ki cehennemi ben doldurayım ve orada başka kimseye yer kalmasın " diye dúa edecek kadar ulu bir kişidir.

Hz. Ömer :

Ömer 'adli vü dâdı heybetiyçün
Dahi Osman hayâsı hürmetiyçün (s.227)

Ömer , Hulefa - yı Raşidinin ikincisi olup adâleti ve iyi niyetliliğiyle liliğile meşhurdur.Doğruluk ve adaletiyle herkesi hayran bıraktı ve İslam 'a hizmet etti.

Hz. Osmân :

Osmân Hulefâ - yı Râşidinin üçüncüsü olup hayâsı ile meşhurdur. İslam tarihinde Kur 'ân -ı Kerîm 'i çoğaltıp önemli merkezlere göndermesiyle önemli bir hamle yapmıştır.

Sahâbi ravzasına vâsıl olsun
Ebûbekir Ömer Osmân u Haydar (s.169)

Hz. Alî :

Alinün cûdı vü 'ilmi hakıyçün
Vefâsı şefkati hilmi hakıyçün (s.227)

Ali, Hulefâ-yı Râşidi'nin dördüncüsü olup yiğitliği, ilim ve hikmet sahibi olmasıyla meşhurdur. Bu hususta Hz. Peygamber " Ben ilmin şehriyim ve Alî kapısıdır." buyurmuştur.

Haydâr, "Kerrâr" sıfatıyla birlikte "Haydâr-ı kerâr" (döne döne hamle yapan aslan) şeklinde kullanılır. Bu lakab ona annesi tarafından verilmiştir.

Hüsrev ü Şîrîn :

Fars ve Türk edebiyatında Sasani hükümdarı Hüsrev Perviz ile Ermeni Melikesi Şîrîn'in efsanevi aşklarını konu alan mesnevi türünün kahramanıdır. İran şâhlarından bir kaç Hüsrev adıyla anılırsa da içlerinden en meşhûru budur. "Pervîz" lakabıyla anılır. "Pervîz" balık demektir. Edebiyatımızda tarihi kişiliğinden çok efsanevi kişiliğiyle sözkonusu edilir. Hüsrev kelimesi Padişâh anlamıyla da kelime oyunlarına konu olur.

Çü Hüsrev görmeye şîrîn cemâlin
Pula almaz cihânun genc ü mâlın (s.261)

Hüsrev ü Şîrîn , Şîrîn ü Hüsrev , Ferhâd ile Şîrîn ve Ferhâdnâme adları altında elli kadar şâir tarafından ele alınan

bir hikayedir.

Leylâ ile Mecnûn :

Çü Mecnûn görmeye Leylî yüzini
Unıdur ölet içre kendüzini (s.2619)

Leylâ vü Mecnûn, İslam edebiyatında mesnevî konusu olan âşk hikâyesidir. Kahramanlarının gerçek kişiler olduğu sanılmaktadır. Mecnûn , Emevi ailesinden olup amcasının kızını sever, fakat Leylâ ile bir türlü birleşemez.

Vâmık u 'Azrâ :

İran ve Türk Edebiyatlarının klasik mesnevî konusudur. Aslı pehlevîce olan bu aşk hikâyesi Sasaniler zamanında yazıya geçirilmiş , ilk defa Unsurî tarafından mesnevî biçiminden yazılmıştır. Eski İran 'ın Şehnâme 'de anlatılmayan orijinal menkıbe - hikâyelerinden biridir.

Ne vamık kim düşer 'Azradan ayru
Balıkdur dirliği deryadan ayru (s.261)

Hurşîd ü Ferahşâd :

Şeyhoğlu Mustafa 'nın dinî - tasavvufî içerikli aşk mesnevisidir. Hurşîdnâme , Ferahnâme veya Ferruhnâme adlarıyla da bilinir. Germiyanoğulları sarayında Süleyman şah adına yazılmışsa da onun ölümü üzerine Yıldırım Bâyezid 'e sunulmuştur. Türk Edebiyatında mesnevilerin gelişme çağı olan XIV. yüzyıllarda büyük bir ustalıklarla ve 7903 beyit halinde yazılmış bir eserdir.

Eger görmezse Hurşidi Ferhâd
Olamı gussadan herkes ferehşâd (s.261)

Âdem u Havvâ :

Semavî dinlere göre Allah 'ın yarattığı ilk insan ve Peygamberdir .
Âdem ile Havvâ cennetde yasak meyveyi yedikleri için kovulan ilk
insanlardır.

İlahi Âdem ü Havva hakiyün
İlahi Cennet - ül Me'va hakiyün (s.226)

Behrâm :

Bugün oldur sa'âdet birle Behrâm
Bir elinde kılıc dutar binî câm (s.171)

Kelimenin birçok anlamları için en meşhur olanları şunlardır:
1. Güneş yılında her ayın yirminci günü . 2. Bu günün işlerini
düzenlemekle görevli melek . 3. Sasaniler soyundan İranlı bir hü-
kümdar . Bu hükümdar 420 'de tahta çıkıp 20 yıl saltanat sür-
müştür. İran mitolojisinde Merih , savaş tanrısıdır. Bu bakımdan
şâirler Behrâm 'ın adını hem kahraman , hemde savaş İlahı ola-
rak anarlar. Sasaniyan sülalesinden Yazdgerd oğlu olup kuvvet,
cesaret ve adaleti ile meşhurdur.

Cemşid :

İran hükümdarlarından olup pişdadiyân sülâlesinin
dördüncüsüdür. Şarabı icat etmekle meşhur olmuştur. Başka

hiçbir meziyeti olmadığı için edebiyata girmiş , namını ibka etmiştir.

Cihân bünyadına 'adliyle bâni
Süleymân-ı düvüm Cemşid -i sâni (s.169)

Selmân :

Dîvân şiirinde adı geçen iki meşhur şahsiyetin adıdır. Bunlardan biri ,ünlü İran şâir Selmân-ı Savecî ,ikincisi ise Selmân-ı Fârisî'dir . Önceleri Hıristiyan imiş , Hz. Peygamberimizi görüp Müslüman olmuştur.

Dükeli ehl-i fazul ehl-i 'irfan
Olardan reşk ider Sa'di vü Selmân (s. 1818)

Nice Efrâsiyâb u Zâl vü Rüstem
Nice Keyhüsrev Behrâm ile Cem (s.246)

Yukardaki beyitte geçen isimler acem kahramanlarının adlarıdır. İran esatirinde , Şehnâme 'de adları , vak 'ları geçen birçoğu mevhum kahramanlar bizim şiirlerimizde geçmişlerdir.

Efrâsiyâb :

Peşeng 'in oğludur. Nevruz 'u katl ile padişah olduysa da akıbet Keyhüsrev elinde helâk oldu.

Zâl :

Sam 'in oğlu , Rüstem 'in babasıdır. Anasından doğduğunda saç,

kirpik ve kaşı bembeyaz olduğu için babası, oğlu olduğunu inkar etmiş , hile ile Elbura dağına atılmıştır. Simurg kuşu tarafından beslenmiş , saçının beyazlığından dolayı Zâl adını almıştır.

Rüstem :

Zâl'in oğludur . Rüstem , Şehnâme 'de adı geçen efsanevî kahramandır. Bijen 'i kuyudan kurtarmıştır. Bir lakabı da Tehemten, yani iri vücutlu pehlivan idi.

Benidüm Rüstem -i Zâlun semendi
Benidüm merkeb -i kaydâr -ı Hindi (s.251)

İran'ın ünlü kahramanıdır."Adı şehnâmede övgüyle anılır.Rüstem-i Dâstân , Rüstem -i Zâl , Pûr -ı Zâl, Pûr -ı Zâl-i Zer , Pûr -ı Dâstân, Tehemten , Heft -hân -ı Acem gibi sıfatlar hep onundur. Eski şiirimizde kahramanlık , acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü

olarak özellikle kasidelerde anılan Rüstem, Cemşid soyundan gelen Neriman'ın torunu ve Sam'ın oğlu olan Sicistan ve Seyistan hükümdarı Zâl'in oğludur."7

İskender:

Süleymân - mân Hüsrev - rev cihân - gir
Sikender - der mu'âdil - dil be - tedbîr (s.170)

Eski kültürümüz iki İskender tanır .Bunlardan birincisi İskender-i Zülkameyn , diğeri de İskender-i Yunani'dir. Yani bir beyitte İskender sözkonusu edilecekse âb -ı hayât araması , Hızır ile olan yakınlığı , zulumât 'a gimesi , yolculukları , ordusunun çokluğu, cihangirliği vs. yönlerden ele alınır.

Rivâyete göre İskender , ordusu ile zulumât ülkesine âb -ı hayâtı aramaya gitmiş ama, veziri olan Hızır , suyu bulup içtiği halde ona nasip olmamıştır. Ayrıca övülen kişileri İskender 'e benzetmek gelenektir. Cihângirliği nedeniyle padişah övgülerinde "Dârâ " çok kullanılır.

Şeh -i Âsaf - safâ Dârâ - siyâset
Arasto - akl Eflâtûn - kiyâset (s.170)

Meşih - enfâs hem İsi - kademdür
Veli Yûsuf - cemaal ü Hızır - demdür (s.170)

Âsaf :

Doğru edebiyatlarında vezirin eşanlamlısı olarak kullanılan bu ünvan , Süleymân Peygamberin meşhur veziri ve İsrailoğulları soyundan gelen Âsaf b. Berhiya 'dan kalmadır. Yine bir rivayette İsm -i Âzam kuvvetiyle Belkıs 'ı tahtıyla birlikte getiren bu vezirmiş . Şâir bir vezirden söz açmışsa ona mutlaka asafılık yakıştıracak ve bunun içinde hakimane "idare -i devlet "ten , "hüsni

tedbir " den söz edecektir. Şâire göre Âsaf bir fazilet , ileri görüşlülük , idare ve tedbir timsalidir.

Dârâ :

İran 'ın Keyâniyân sülalesinin dokuzuncu hükümdarı olan Keykubâd. Ayrıca "hükümdâr " anlamı da olan Dârâ, Avrupa 'da pers kralı "Darius " olarak bilinir. Dârâ ,Büyük İskender ile yaptığı savaşta ölmüştür. İhtişam ve ululuk sembolü olarak ele alınır.

Aristo :

Ünlü Yunan filozofu. Klasik felsefenin kurucularındandır. Eflatun'un kurmuş olduğu Akademia 'da 20 yıl süre ile ona asistanlık yapmıştır.

Edebiyatta ilim , akıl , isabetli görüşe sahip olma , mantık ve hizmet sembolü olarak karşımıza çıkan Aristo , bazı İskendernamelerin de asil kahramanları arasında yer alır. Özellikle kasidelerde övülen kişiyi Aristo 'ya benzeterek veya onu vesile ederek övünmek gelenek olmuştur.

Eflâtûn :

Aristo 'nun hocası olan meşhur Yunanlı filozof . Sokrat 'tan öğrenim gören Eflâtûn , Mısır 'da okumuştur . Edebiyatta akıl , hikmet ve isabetli görüş timsali olarak sözkonusu edilir.

C . Medhiye Karekteri Taşıyan Kısımlar

Bu kısım medhiye karekteri taşıyan bir hamdla başlamaktadır. Eserin 4,5,6 fasılları Emir Süleyman'ın medhini ihtiva eder. Şehoğlu Şehzâde Emir Süleyman ,saadet tahtının şâh-ı cihânı ve seyyidlik mülkünün sâhib - kıranıdır. (Cihâna dört sahib kıran gelmiştir : Süleymân , İskender , Nemrûd , Buhtunnasr) O, İkinci Süleyman ve ikinci Cemşid'dir.(Süleymân'dan kasıt , Hz. Süleymandır. Cemşid ise şarabın mucididir. Bazıları da Süleymân 'la Cemşid'in aynı şahıs olduğunu söylerler.) Müellif sonra onun mükerrem ve muazzam bir sultân -ı âzam olduğunu söyleyerek ;

Ne sultan ibn -i sultân bin sultân
Şehenşeh Mir Süleymân bin Osmân (s.170)

diye rücu sanatı yapar.

O , Mesih nefesli , İsâ kademli ,Yusûf yüzlü ve Hızır zamanlıdır. (Burada İsâ'nın mucizelerinden olan ölülerini diriltmesine telmih ediliyor. Yusûf ise alemdeki güzelliğin yarısını kendinde cem etmiştir. Hızır - dem tabiriyle Hızır'ın âb -ı hayât içerek ebedi hayata mazhar olmasına telmih ediliyor.) Güneşin onun yüksekliği yanında zerre ; denizlerin , himmeti yanında katre olduğu söylenerek , mübalağa sanatı yapılmıştır.

O , saadet ile Behrâm olup bir elinde kılıç bir elinde cam tutmaktadır. (Behrâm , Merih yıldızına verilen ad olup aynı zamanda bir Sasani hükümdârının adıdır.) Malkının rüzgarı cihanda münteşir olup , utarid kölesi , zühre nedimi (Güneş felekte bir padişah gibi olup her yıldız onun hizmetinde bulunur.

Burada da Süleymân , güneşe teşbih edilerek bu hale işaret ediliyor.)

Onun kılıcı düşman teninde kan içmektedir. (Burada kılıç bir canlıya teşbih edilir ve onun düşman teninde açtığı yaradan kan içtiği tasavvur edilir.)

O, hem şerîatı hem siyaseti şahsında toplamıştır ki burada da Peygamberlik ve padişahlığı şahsında toplayan Hz. Süleymân 'a telmih vardır. Zamininin aynası kitinümadır. (Bu Cemşidin meşhur kadehidir ki içinde bütün cihan görülürdü.) Onun hümayun gönüllü olup hümaya benzediği söylenirken teşbihle beraber cinas da yapılmaktadır. Yüksekliğinin güneşe gölge bıraktığı söylenirken mübalağa yapılmaktadır.

Cihânın müşkilâtını o hal eder . Fezâil ayeti onun şanında münzeldir. O, Allah 'ın lutfu ve zillullahtır. (Çünkü padişahlar yeryüzünde Allah 'ın gölgesidirler.) Adli Kaf dağına kadar ulaşmıştır. (Kaf dağına insan nevi içinde gören dört peygamber vardır ki biri de Hz. Süleyman 'dır.)Onun aklının pir , bahtının nev - cevan olduğunu söyleyerek müellif tezat yapmaktadır.

Süleymânlık sana teslim olalı
Karıncanın gönlinün yokdur melalı (s.177)

Bu beyitte Süleymân ve karınca kıssasına telmih ediliyor. Karıncalar Hz.Süleymân'ın ordusunun kendilerini çiğneyeceğinden korkarak sığınacak yer aramışlardı. Onun ordusunda muhtelif mahlukat vardır ve bunlar birbirlerine hiç dokunmazlar.

Sıfatun âciz eyler gökde birin
Yazamaz yüz içre binde birin (s.177)

Bu beyit bir mübalağayı ihtiva etmektedir. Felekte güneş bir padişah gibi olup seyyareler herbiri onun bir hizmetini görür ki bunlardan utarid onun katibidir. Bundan sonra müellif ,

Süleymânsın şahâ ben bir karınca
Kulundur her kişi varlı varınca (s.180)

diyerek kendisini karıncaya Şahını Hz.Süleyman 'a teşbih eder.

Süleymâna karınca amaganı
Çekirge budıdur kim iltür anı (s.182)

Süleymân - karınca kıssasını telmih eder. (Hz. Süleyman gazaya giderken karıncaların beyi ona bir çekirge budu hediye etmişti.)

Letâyîfdür garaz ger dâsîtândan
Velî medhündürür maksûdum andan (s.180)

Dâî bu eseri yazmaktaki gayesini açıkça belirtmiş, destandan garazın latife olup , asıl maksadının padişahını meth olduğunu söylemiştir.

D . Âyet ve Hadîsler

Çengnâme 'nin muhtelif fasıllarında adı geçen yahut işaret edilen âyet ve hadîsler orijinal ve eserde kullanıldıkları beyitlerle birlikte , metinleri aşağıda gösterilmiştir.

Bilen bilmez anı bilmez ne bilsün
Çü idrâk itmez anı göz ne kılsun (s.163)

(En'am Sûresi :6 Ayet : 165)
لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ
الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٦٥﴾ قَدْ جَاءَكَ بِبَصَائِرٍ مِنْ رَبِّكَ

" İşte Râbbiniz olan Allah budur. O'ndan başka hiç bir İlâh yoktur. Her şeyi yaratan O'dur. O halde O'na kulluk edin. O her şeye karşı (güvenilecek) bir vekildir.

Gözler O'nu görmez . Fakat o , (ilmiyle) bütün gözleri ihata eder . O , bütün incelikleri bilir ve her şeyden haberdardır. "

Sonî âciz olup eydürler iy pâk
Kemâl-i ma'rîfetden mâ'arefnâk (s.163)

(Hadîs)

يا مرفوف ما عرفناك حتى صمرفناك يا مصروف

" Ya ma'rûf , gerçek mânâda seni tanıyamadık."

Agısni ya gıyase'l - müstegisin
Ecirni ya mücire'l - müstecirin (s.163)

(Hadis)

اغثني يا غياث المؤمنين (احسن) يا مجير المستجيرين

"Ey yardım dileyenlere yardım eden! Bana yardım et.

Ey himaya (koruma) dileyenleri koruyan! Beni koru."

Anun kasrında bir eyvandur eflâk
Anun tevfidür menşur - i Levîâk (s.167)

(Hadis -i Kudsi)

٢١٢٣ - (لولاك لولاك ما خلقت الأفلاك) قال الصعاني موضوع ، وأقول

"Sen olmasaydın (Ey habibim), sen olmasaydın, Kainatı yaratmazdım."

Anun Tevrat içinde na'ti vasfı
Yüzi şemsüd - duha ve 'l - leyl - i züffi (s.168)

(Şems Sûresi :91 Ayet :1)

| وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا ① وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَّهَا ② وَالنَّجْمَاتُ إِذَا

Güneşe ve onun ışığına .

(Dûhâ Sûresi :93 Ayet :3)

وَالضُّحَىٰ ۝ وَاللَّيْلِ إِذَا يَجِيٓءُ ۝ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ۝

"Kuşluk vaktine , karanlığı çöküp de sükûn bulduğu zaman geceye and olsun ki , Ey Muhammed ! Râbbin seni terketmedi ve de darılmadı."

Duâsı çün icabetde karindür
Hakikat rahmet'en- lil alemindür (s.169)

(Enbiyâ Sûresi :21 Ayet :112)

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ۝ قُلْ إِنَّمَا يُوحِي إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُ الْكَو

"Şüphe yok ki, bu Kur'anda , abitler zümresi için (umduklanna ulaşma çareleri)öğütler vardır.

(Habibim), seni de ancak alemlere rahmet olarak gönderdik."

Huceste tali'un falun mübârek
Nice kim okur Yasin Tebârek (s.179)

(Yasin Sûresi :36 Ayet :3)

يَسْرُورًا ۝ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ۝ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ عَلَىٰ

"Yasin . O hikmetle dolu Kur 'ana yemin ederim ki, Muhhhakkak sen , (tarafımızdan elçi olarak)gönderilen Peygamberlerdensin. Doğru bir yol (İslâm Dini) üzerindesin."

(Mülk Sûresi :67 Ayet :1)

تَبَارَكَ الَّذِي يَدِيرُ الْمَلِكُ ۝ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۝

"Bütün mülk ve saltanat kudreti elinde olan Allah, her türlü noksanlıktan münezzehtir ve yüce olandır. O, her şeye kadirdir."

Bu hikmet sımna eshab-ı ibret
Okur fenzur ila asar-ı rahmet (s.191)

(Rûm Sûresi :30 Ayet :50)

فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُغِيثُ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

"Halbuki onlar üzerine yağmur indirilmeden önce ümitlerini kesmişlerdi."

Kaza gelse görür göz görmez ey yâr
İzaca el kaza 'amiye'l basâr (s.223)

(Hadis)

إِذَا جَاءَ الْقَضَاءُ غَمِبِنِ الْبَصَرِ

"Kaza geldiğinde göz kör olur."

Sakimü'l - cism likin sireti hûb
Selimü'l - kalbi ni'mel 'Abdi Eyyûb (s.229)

(Hadis)

لَيْسَ الْقَلْبُ نِصْمَ الْبَصِيرِ الْبَدِي

"Kalbi yaralı Eyyûb, ne güzel kuldur."

Kiminden sündüs ü cibr ü sitenbrek
Saru yeşil kızıl gülgün azrak (s.232)

(Rahman Sûresi :55 Ayet :54)

اَسْكَبْتُمْ عَلَى فُرُشِ بَطَانَتِهَا مِنْ اَسْتَبْرَقٍ وَجَا الْجَنَّةِ اِنْ رُبُّهُ

"Öyleyse , Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkar edebilirsiniz?"

Kiminden tahta düzdi taht-ı Kur'ân
Yazıldı üstüne ayat-ı Furkân (s.242)

(Furkan Suresi :25 Ayet :1)

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا ﴿٢٥﴾

"Kur'ânı , bütün alemlere (insan ve cinlere) bir korktucu
(Peygamber) olsun diye , kuluna Kur'ân-ı indiren Allah'ın şanı ne
yücedir!..."

İşitdün kıssa vel adiyatı
Süleyman nebinün safinatı (s.251)

(Adiyat Sûresi :100 Ayet :11)

وَالسَّادِيَاتِ صُنْحًا ۝ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ۝ فَالْمُغِيرَاتِ

"(Allah yolunda) soluyarak koşan atlara , O timaklarıyla
kılıcımlar saçanlara,..."

Vatan maksud-ı dildür maksud-ı can

Zira hubb'ul vatandur cüz' - i iman (s.260)

(Hadis)

. [۳۸۶] حدیث : « حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ » .

"Vatan sevgisi imandandır."

Hakim ü Sani' ü Ferd ü Sameddür
Sıfatı kul hüva'llahu ahaddür (s.157)

(İhlas Suresi :112 Ayet :4)

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

"Ey Muhammed ! (Allah 'ın nasılı bir varlık olduğunu bize

açıkladı diyen KureyŞ 'e) de ki : "O , Allah bir tektir , (eşi , ortağı yoktur.)

E . Tabîat Tasvirleri

Çengnâme ,zengin tabiat tasvirlerini ihtiva eden bir eser olup renkli ve orijinal pastoral manzaralarla süslenmiştir.Burada müellifin tabîat görüşü , onda güzel bularak şiire konu yaptığı şeyler araştırılacak ve tespit edilmeye çalışılacaktır.

Eserin "Ser -agaz -ı Dasrân "faslını temsil eden kısmında müellif yazın gelişini şöyle anlatıyor:

Sabahın ilk ışığı parladığı zaman cihan cennet gibi güzelleşir, dünya çenberine atlaslar giydirir. Güneşin hamel burcuna tahvil etmesiyle Şâh -ı Cemşîdin tahta geçtiği sanılır . (Güneşin hamel burcuna tahvil ettiği güne Nevruz adı verilir ki ,Allah alemi o günde halketmiştir . Cemşîd de o gün dünyanın beğendiği bir yerinde taht kurdurarak tahta çıkmıştı. O, vakit üzerindeki şahane elbise ve mücevherler, güneşin ışıklarıyla parlayarak o havaliyi nura garketti. İşte o güne Nevruz, Padişaha da Cemşîd demiş . Şid pehlevice 'de Şua : ışın demektir.)

Nevruz gelince felek sultanı (Güneş) yazısı altın , mühürü nurdan olan menşurunu arzeder. (Güneş felekte Padişah gibi olup yıldız ve seyyareler onun hizmetkardırlar. İşte burada da Güneş sultan 'a , şuaları da Padişahın arzettiği altın hattı fermana teşbih edilmiştir.)

Râb'in itidali belirlenince kederler de azalır , dağılır. (İlkbahar kışla yaz arasında bir itidal mevsimidir.) Artık güneş hatt-ı istivada rasad bağlar. Rüzgâr İsa nefesinden dem vurur ve âyet -i âsâr -ı rahmet erişir.(İsâ nefesi tabiriyle İsa'nın ölümü di-

nitme , cansızlara can verme mucizesi , âyet -i âsâr -ı rahmetle de "Fenzûr..." âyeti telmih edilmiştir.Bu terki b aynı zamanda şairler tarafından bahar yerine kullanılır.)

Nebâtın haşrı olur , sûr çalar ve ölenler hep dirilir.(Kıyâmet gününde İsrâfil sûr çalarak ölüleri mezarlarından kaldıracaktır.)

Ekseri yaz başlangıcında husule gelen gök gürlemesi ve şimşekle yıldırım hadiseleri aşağıdaki beyitlerle , şu şekilde tasvir edilmiştir :

Sevindi ra'd urdı tabl-ı bahân
Burakın bindi berk-i şehsuvân

Çü Rüstem yayını kurdı felekler
Atarlar yıldırım okın melekler

Burak, Mirâc gecesinde Hz.Peygamberimizin bindiği mukaddes hayvandır.

Yağmur ve gök kuşağı hadisesi de şöyle ifade ediliyor:

Bulutlar gök yüzinde gerdi sayvân
Saba ferraş u sakka ebr-i neysân (s.187)

Bulutlar su seperler gözyaşından
Saba harub urur taglar kaşından (s.187)

Sonra da kavs-i kuzahdan çadırlar kurulur. "Kavs-i kuzah gökkuşağıdır. "Kavyseyn" tabiri Necm suresi 9. ayette geçer ki Mi-râc gecesi Allah ile Peygamberimiz arasındaki yakınlığın

ifadesinde kullanılmıştır." 8 Bulut ağladığı zaman gonce gül güller açar. Seher vakti gül yüzünü jaleyle yıkar. (ki burada yağmurdan sonra çiçeklerin açması ve sabahleyin güllerin üstünde görülen şebnem taneleri tasvir ediliyor. Seher vakti bülbülün hoş sesini işiterek gonce yakasını yırtar. (Goncenin açılarak gül haline gelmesinin , bülbülün hoş nevasının yüzünden olduğunu söylemekle hüsn - i talil sanatı yapılmaktadır.)

Servinin suya akseden gölgesi su üzerine serilmiş bir seccadeye benzer ki burada teşbih yapılmıştır. Çınar yaprağı daima ele benzetilir, burada da ;

Çınar açmış elin gül - nâra karşı
Kızartmış benzini gülnâra karşı (s.188)

Bu beytiyle aynı istiareyi görüyoruz. Yer gök ve felekler nur ile bezenmiş olup , felekte yıldızlar ve yerde çiçekler mevcuttur. Öyle zannedilir ki , yıldızların aksi yere ve yerin aksi dahi göğe düşmüştür. Saba rüzgan gül goncenin nikabını açarak, seher gül yüzüne gülabını , nisan incisini saçar. (Eskiler nisanda yağın yağmuru inci hasil ettiği kanaatindedirler.) Rüzgâr esince goncenin açılması hadisesi de bir hüsn-i talille anlatılmıştır ki , bu iki hayale divan edebiyatında sıklık rastlanmaktadır. Erguvanın

8. Pala , Yskender , *Divan Şiiri Sözlüğü* , Akçesme Yay., Ankara, 1989, s.287

renginin bozulduğunu,gamdan ileri geldiği söylenirken yine hüsni talil yapılmıştır.

Dîvân edebiyatında lale olan yerde dağ mevcuttur. Burada da aynı motif ;

Semen serviyle oynar bağ içinde
Yakılmış lale yanmış dağ içinde (s.189)

beyitiyle mevcuttur.Dağ lalesinin içindeki siyah noktalar ki , gizli bir yaraya teşbih edilir. Susen , dîvân edebiyatında daima kılıca teşbih edilir. Burada da;

Kılıclar çekmiş ol yar-ı vefâdâr
Gülün ardında susen kafâdâr (s.189)

beyitiyle aynı teşbihi görüyoruz.

Güvegü otı kokar yazı yabân
Gelüncük gönlegi gök kaftanı kân (s.189)

Beyitinde , gelincik ve güvey otı ile çok güzel bir gelin - güvey çifti teşkil edilmiştir. Günay çiçeğinin gözü güneşten kamaşmış olup , kanlı yaşla dolmuştur. (Bu çiçek daima güneşe teveccüh edip olup , bu gün daha ziyâde "Ayçiçeği" diye tanınır.Burada çiçeğin ortasındaki turuncu - kırmızımtıraklık güneşten kamaşıp kanlanmış bir göze teşbih edilerek teşbihe mukarin bir hüsni talil sanatı yapılmaktadır.)

Çiçeklerin zemin cam içerek çiçekten paralar saçtıklarını ifade eden mısralarla güzel bir hayal meydana getirilmiştir. Bülbülün sesini işiten nesteren (yaban güllü , acaba şu bülbül bizden ne

istiyor ? der ki Çengnâme adlı eserde nesteren , nisteren kelimeleriyle cinas yapılmıştır.)

Eserin VIII . faslını teşkil eden kısmında bağ tasviri mevcuttur. Faslın ilk beytinde bâğ , uçmağa teşbih edilirken aynı zamanda rücu sanatının da yapıldığını görüyoruz:

Seher vaktin turup bir bâğa girdüm
Ne bağı kim meger uçmâga girdüm (s.191)

Burada bâğ , cennet -i mevâya,suyu ser - çeşme - yi hayvâna, ağaçları tûbâya , havası ravza -yı rızvâna teşbih edilmiştir.

" Serv ağacının cevabını " teşkil eden XV. fasılda , servi ve bulunduğu muhit , ağacın ağzından tasvir edilerek onun dört mevsim içinde aldığı değişik vaziyetler ve dolayısıyla mevsimler anlatılarak pastoral bir tablo çizilmiştir. O , bâğ -ı İremde hürrem ve şâd yaşayan , cennette tuba denen , yaprağında levh -i ebced yazılı , toprağı müşk -i hotenden, ayağı çeşme -yi hayvan içinde bir serv -i âzâddır.

Baharda ; nakş-ı nigâr düzmeğe başlar. Güneş başının üzerinde tac , hilatı diba elbisesi vardır .Bahar rüzgan esince ak akçeller saçar. Saba kolunu boynuna hamayil yapmıştır. Kumru , bül-bül onun yüzünde aşyan tutarlar.Bütün sahraları yeşilistan olup cennet bağı onu kıskanmaktadır.

Yazın ; çok nimetle zenginleşmektedir. Budakları yemiş dolar, çemenlerinde sular akar , gölgelerinde meclis kurulur. Gece sarhoşların yattığı , gündüz bengilerin durağıdır. Münâcât ehlinin secdegâhı , harâbât ehlinin vadeğahı odur. (Burada manevi

bir tezat mevcuttur.)

Güz gelince ; Kabayı çıkarıp abayı giyer. Zamîrini zeymûrane arzedip elbisesini safrana boyar. O vakit gülistanın rengi nabir baharın nevcivânı da pir olur. (Burada pir - nevcivân kelimeleriyle tezat yapılmıştır.) Yaşlar kuruyup , yeşiller sararır. Çiçekler kaygıdan dil - teng olurlar. Bâd-ı hazân estikçe emîr-i âşîkân ona kul olur. (Burada da emir - kul kelimeleri arasında tezat mevcuttur.) Ve sonbaharda kızıl - sarı bir renk alan yaprakların haza nüzgânyla dökülmeleri , bâğ içinde kızıl altın serpilmesine teşbih edilmiştir.

Kış mevsiminde ;kış faslı gelince o da zamane ile hem - renk olur. Üstüne gümüşten çekirgeler yağmaya başlar. (Burada kar , gümüş çekirgeye teşbih ediliyor.) Kar toplamak için çıkan güneşin , onları eriterek su haline getirmesi , gümüşlerin eriyerek akışına teşbih edilerek anlatılıyor. Sahranın yüzü kardan pümr olduğu zaman onun da teni anber , elbisesi kâfur olur. (Kâfur ; üzerindeki kar tabakasıdır.) Bu mevsimde serv ağacı demirden elbisesi , aynadan çin kalkanıyla bağın içini cephaneye çevirir. Kışın kardan beyazlaşmasını ;

Sakalum bitmeden saç baş agardıb
Cefadan iç karardub taş agırdıb (s.240)

diye ifade ediliyor. Burada aynı zamanda mânevi bir tezat da mevcuttur. Zemherîde nüzgânın şiddetle esişi ve ağacın nüzgârla aldığı vaziyet şöyle tasvir ediliyor :

Urur idüm nefesler zemheriri
Geçerdi ra'd okından degme biri (s.240)

Görüldüğü üzere Çengnâme 'de zengin tabiat tasvirleri mevcuttur. Buradaki tabiat , hariçte müşahede edilen objektif bir tabiat değil, dîvân edebiyatına has teşbih ve mecaz sanatına istinat eden , zihni bir ameliyeyle işlenmiş , sübjektif ,ideal bir tabiattır.

Kılıcı kan içer düşmen teninden
Alupdur intikamın düşmeninden (s.172)

Bu beyitte , kılıcın vücutta açtığı yarayı dudağa teşbih ederek, kılıcın oradan kan içmesi hayali mevcuttur ki buna Dîvân edebiyatında sık sık rastlamak mümkündür.

Suyu serv-i revan seccâde salmış
Zümürüd levhine bicâde salmış (s. 188)

Servinin suya vuran gölgesi , suya serilmiş bir seccâdeye teşbih edilerek orijinal bir hayal meydana getirilmiştir.

Çiçekler çünkü zerrin cam içerler
Şükufe akçeler saçu saçarlardı (s.190)

Sonbaharda yapraklar arasında esen rüzgârlarla onların sağa sola uçuşmalannın altın saçılmasına teşbihi güzel bir imâj meydana getirmiştir

Eserde yer almış olan muhtelif tabiat unsurları burada toplu olarak gösterilmiştir :

Urur idüm nefesler zemherini
Geçerdi ra'd okından degme biri (s.240)

Görüldüğü üzere Çengnâme 'de zengin tabiat tasvirleri mevcuttur. Buradaki tabiat , hariçte müşahede edilen objektif bir tabiat değil, divân edebiyatına has teşbih ve mecaz sanatına istinat eden , zihni bir ameliyeyle işlenmiş , sübjektif ,ideal bir tabiattır.

Kılıcı kan içer düşmen teninden
Alupdur intikamın düşmeninden (s.172)

Bu beyitte , kılıcın vücutta açtığı yarayı dudağa teşbih ederek, kılıcın oradan kan içmesi hayali mevcuttur ki buna Divân edebiyatında sık sık rastlamak mümkündür.

Suyu serv-i revan seccâde salmış
Zümürüd levhine bicâde salmış (s. 188)

Servinin suya vuran gölgesi , suya serilmiş bir seccâdeye teşbih edilerek orijinal bir hayal meydana getirilmiştir.

Çiçekler çünkü zerrin cam içerler
Şükufe akçeler saçu saçarlar (s.190)

Sonbaharda yapraklar arasında esen rüzgârlarla onların sağa sola uçuşmalarının altın saçılmasına teşbihi güzel bir imâj meydana getirmiştir

Eserde yer almış olan muhtelif tabiat unsurları burada toplu olarak gösterilmiştir :

ÇİÇEKLER

Gül (hande , gelin)

Gonca

Benefşe (mest)

Lâle (dag -ı lâle)

Nesrîn

Şakâyık

Sünbül

Reyhân

Erguvân

Semen

Sûsen (kılıç)

Güvey otu

Gelincik (gök , kan)

Günay çiçeği (kanlı yaşlı)

Fesliğen

Nergis (mahmur , mest)

Ebher

Nilüfer

KUŞLAR

Tûtî (şeker - riz)

Hüdhüd

Kumri

Bülbül (andelib,hezar-destan

seher - hiz)

Gügercin

AĞAÇLAR

Serv (âzâd , revân , hırâmân ,âlem)

Çınâr (el)

Gülnâr

Sanâvber

Tuba

Ar'ar

Sögüt (gül - feşân)

BAĞ

Uçmak

İrem

Firdevs

Güzlâr

Gülistân

YEMİŞLER

Turunc

Ayva

Narinc

Nar

Cümeyz

Muz

Badem

Gülnâr

Erik

Kaysi

Aluc

Fahte

Zerdâli

Dürrâc

Şeftâli

Keklik

İneb (üzüm)

Doğan

İnnab

Soknur

Amrud (armut)

Ördek

Elma

Kaz

Encir

RENKLER

Zeytun

Kızıl (kan ,al)

hurma

Yeşil

SULAR

Sarı (safran)

Âb -ı hayât

Gök

Âb -ı revân

Erguvân

Çeşme -yi hayvan

Gülgün

Kevser

RÜZGÂRLAR

Selsebil

Subh - dem

MEVSİMLER

Sabâ (fervaş)

Bahâr

Bâd -ı hazân

Yaz

Bâd -ı bahâr

Güz

BAHÂR

Kış

Cennet

ÇEMEN - SAHRA -SEBZE-ZÂR

Behişt

Zeberced hürdesi

Hoş - rabi

Zümürüd levh

Hayat verici

Hürde -yi minâ

Âsâr -ı rahmet

TOPRAK

YAZA MAHSUS HALLER	Müşk -i hoten
Kavs -i kuzah (hayme)	Müşk -i anber
Gök gürültüsü (tabl -ı bahâri)	GÜNEŞ
Şimşek (bark -ı şehsûvâr)	Felek sultânı
FEZÂ	SEDEM
Cennet -i Me'vâ	Gülâb
KOKULAR	İnci
Abir (anber)	Jale
Müşk -i Tatarî	

KIŞ

Kar (gümüş çekirge, Sîmâb , nûr , kâfur , inci)

Buz (gözü , kalkan)

Şimdi Çengnâme adlı eserde geçen tabiat unsurlarından bazı-
larını açıklamaya çalışacağım :

Gül :

Çiçeklerden en makbulü ve hoş kokulusu . Dîvân şiirinde
sözü edilen çiçek , güldür . Gül ile bülbülün aşkları dillere destan-
dır. Gül , bülbülün sevgilisidir. Aşık da sevgili denen gül karşısında
şakıyıp duran bir bülbüldür. Gül ile bülbülün bu hikayeleri Dîvân
Edebiyatını çok etkilemiştir. Hatta "Gül ü Bülbül " adlı ale-
gorik , müstakil eserler bile yazılmıştır. Dîvân edebiyatı gül ve bülbülden
ayrı düşünülemez.

Güle bülbül hata yakmış degüldür
Çirak pervane -i yakmış degüldür (s.177)

Pervâne :

Geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebek. Dîvân şiirinde aşkı temsil eder. Eskiden geceleyin mum ışığında iş görülürdü. Şâirler de mum ışığında şiir yazarken hemen yakınlıklarında bulunan bu kelebekleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Pervâne , mum ışığının çevresinde döner , döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakıp ölmüş . Vahdet yolundaki dervişin yok oluşu da buna benzer.

Bâğ u Gülzâr :

Bâğ , bahçedir . Sevgiliye ait güzelliklerin bir çoğu bâğlarda , bahçelerde olan özelliklerdir. Şairin sözünü ettiği bağ ve bahçede bir akarsu , çiçek ve kuşlar bulunur. Gülzâr , gülbahçesi gülistân demektir.

Cihanda gerçi çokdur bâğ u gülzâr
Kimi nergis kimi güldür kimi hâr (s.183)

Nesrin :

Doğudaki bir efsaneye göre de gül ile nergis arasında bir aşk yaşanmış . Bu iki sevgiliden nergis göz şeklinde bir çiçek haline sokulmuş ve kıyamete dek hicran ve intizâr çekmeğe mahkum edilmiştir. Göz ile nergis arasında ilişki vardır.

Hâr :

Dikendir . Dîvân şiirinde aşığa eziyet eden unsurlar birer dike-
ne benzetilir. Bunların başında zaman , rakip , cevri ü cefâ ve gâm gelir.

Reyhân :

Fesleğendir . Dîvân şiiirinde kokusu ve şekli itibanyla ele alınır . Sevgilinin saç ve ayva tüyleri reyhana benzer.Özellikle ayva tüyleri söz konusu edilince reyhân kelimesi üzerinde oyun yapılır. Ayrıca "reyhân" kelimesi cinas-ı nakıs yoluyla "hayran" kelimesini oluşturur. (Cinâs-ı nâkıs ; söz konusu olan iki kelimedden birinin çeşit , sayı ve sesçe ayrılık , farklılık göstermesidir.)

Nesim-i subh-ı dem cânlar bağışlar
Reyahin ruha reyhânlar bağışlar (s.187)

Benefşe :

Dîvân şiiirinde kokusu , koyu rengi , boyunun eğriliği ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Renk ve koku yönünden miske benzer.

Benefşe otlar idüm gül yirdüm
Semen ileridüm sünbül yirdüm (s.244)

Burc :

İlm-i nücûm'da önemli bir yer tutan burç , hala halkın çoğunluğunun inandığı bir gayb ildir.Güneşin dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri , güneşin bu seyri esnasında on iki çeşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. İşte bu on iki burçtan birin hamel (koç) burcudur .

Hamel burcuna tâhvil etdi hurşid
Sanasin tahta geçdi şâh-ı Cemşid (s.185)

de bu olaya telmih vardır. İlk burç olan hamel burcu mart ayına rastlar

Tûtî :

Kanadların girüben sag ü solum
Nedimum tûtî vü hüdhüd Resülüm (s.185)

Papağan , dudu kuşudur .Papağana konuşma öğretmekte ayna kullanılmış.Tûtî şeker ile beslenirmiş . Tatlı dilli oluşu da buna bağlıdır. Renkli bir kuş oluşuda zaman zaman sözkonusu edilir.

Gülistân :

Gül bahçesi , gülşen, gülzârdır . Bir bahçe olarak bâğa ait özellikler taşır.

Gülistân rengiçün ta'bir olurdu
Bahârun nev - cüvânı pir olurdu (s.238)

Kokusu ve rengi nedeniyle ele alınan gülistan , sevgilinin birer gülü andıran yanakları , yüzü bakımından ele alınmıştır.Bunun dışında rüzgâr , bulut , yağmur , su , çiçekler , ağaçlar ,kuşlar, kuşların nağmeleri , bahâr , bezm , cennet , bahçevan vs . unsurlarla birlikte bulundurulur . Güzelliği , tazeliği ve geçiciliği de dile getirilen özellikleri arasındadır.

Gonca :

Gonca , açılmamış çiçek , tomurcuk . Goncanın açılması, sırnın ortaya çıkması demektir. Goncanın açılması "çâk olmak sinesini çâk etmek , yüzünden örtüyü atmak , didarı keşfeylemek" gibi şekillerle kendini gösterir. Bundan da saba rüzgârının önemi

büyüktür. Bülbul ile gonca arasında bitmez tükenmez bir aşk vardır. Seher vakti gonca açılınca bülbul ona nağmeler yağdırmaya başlar. Bundan dolayı gonca bülbulün elinden durmadan inlemektedir. Sabah rüzgârının gelmesiyle yakasını yırtmaktadır, açılmaktadır.

Seher - geh andelibün hoş nevasın
İşidüp gonca çâk itmiş yakasın (s.188)

Ergavûn :

Kırmızı renkte bir çiçektir . "Bozarmış benzi gamdan ergavan" Rengi dolayısıyla şarap ve dudak ile birlikte anılır.

Kelimenin erguvan şekli de vardır.

Giyerdüm hil'atüm fasi-ı bahân
Kızıl yeşil saru al ergavânı (s.238)

Bûstân :

Bâğ , bahçedir. Çiçeklerden , meyvelerden , ağaçlardan söz edilirken bâğdan da elbette bahsetmek gerekir. "Çiçekler var kim ol bustan içinde" Şâirin sözünü ettiği bağ ve bahçede bir akarsu , çiçek (sevgilinin gül yanağı , gonca dudağı vs.)kuşlar bulunur.Ancak bu bahçede bahar hiç eksik olmaz . Bahar gelince bâğ bezenir , süslenir , güzelleşir , servisi ,gülü,sünbülü,yasemini,menekşesi , nergisi , lalesi , çinârı , nârı , bülbulü ,kumrısı , papağanı ,tavusu ve bulutu ile bu bahçe bir seyran yeridir. Şâir bu bahçede kendini mutlu hisseder.

Çiçekler var kim ol bûstân içinde

Hayali mun'akidür can içinde (s.192)

Hüdhüd :

İpek kuşu,çalıkuşu , ibibikdir . Süleymân Peygamber 'e hizmet eden bir kuş idi. "Çok uzaktaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme özelliğine sahip idi. Bu beyitte de bu özelliği vurgulanmak istenmiştir. Bir gün su aramak için havalarınca Saba ülkesini görüp Süleymân Peygamber 'e haber vermiş ,o da Belkıs 'a Hüdhüd 'ü elçi olarak göndermiştir. Uzaktaki şeyleri görebilme özeliğinden dolayı bu beyitte anılmıştır."9

Kılırsın alemleri hüdhüd gibi seyr
Süleymân'sın okursın Mantık - ut taysr (s.206)

Mantık -ut - Taysr (Kuş Dili) :

Şeyh Feridü'd -din -i Attar 'ın ahlaki fikirlerle süslü meşhur eseri.

Âhû :

Ceylandır. Güzel gözlü , güzel kokulu ve ürkek olduğu için sevgiliye benzetilen âhû , edebiyatımızda birçok teşbihlere neden olmuştur .Âhû 'nun bulunması ve yakalanması zor olduğu için her yönde değerli bir hayvandır .Güzel gözleri,misk kokusundan dolayı divan edebiyatında sıkça kullanılır. Ancak âhûnun en yaygın ve

9. Pala , Yskender , Divan Şiiri Sözlüğü , Akçağ Yay. , Ankara ,1989,s.237

önemli kullanımı misk nedeniyle. Sevgilinin saçı misk kokar . Ahunun misk hasil etmesinin sebebi ise bu kokuyu kıskanması veya ona aşık olmasıdır. Bunun sonucunda ahunun içine kan oturmakta ve bu kan sonra misk olmaktadır. Âhû daha çok Hita , Çin , Tatâr, Zülf vs. kelimelerle tenasüp içinde kullanılır. Âhû avlanan bir hayvan olduğu için "sayyâd" dam , vahşi kelimeleriyle birlikte anılır.

İpek kıldur dahi âhû derisi
Dahi uş servü agacıdur birisi (s.210)

âhû derisinin kıymeti anlatılmaya çalışılmıştır.

Çengin ikinci parçası olan âhû derisinin cevabında , âhû kendi ağzından :

Büt-i Çini sıfat ziba vü dil - keş
Güzel bir nahl idüm azâd -ı serhoş (s.244)

Mükehhel gözlerüm mahmûr u cad
Ben idüm gözleri sümeli âhû (s.245)

diyerek tasvir ediliyor . O kendini anka ve hümaya boynuzlarının ejdehaya teşbih ediyor.

Meger bir genc idüm gizlü bahâsûz
Cihânda genc olur mı ejdehâsûz (s.245)

diyerek ikinci bir teşbihle kendini , gizli bir hazineye , boynuzlarını da o hazinenin bekçisi olan yılanı benzetir. (Her hazinenin yilandan bir bekçisi olup onu muhafaza etmektedir.)

Göbeğinde hasil olan misk de şöyle anlatılmaktadır :

Tenümde her ne kan kim hüşk olurdu
Göbegümde gelürdi müşk olurdu (s. 245)

Misk âhûnun göbeğinde toplanan kandı. Bu tekamül edene kadar hayvan hastalanır , tekamül edince düşmüş .

Onu yakalamak için nice bey ve şehzâdeler uğraşmışsalar da ram (boyun eğen) edememişlerdir. Fakat nihayet bir gün yakalanır, bütün vücudu parçalanır ve sıra deriye gelince:

Derisini alub tabbâga virdi
Meger tâvûs yigini zâga virdi (s.248)

diyerek bir mesel irad eder.

Âhû , misk hasil etmesi , Çin , Hoten gibi ülkelerde bulunması , vadilerde bulunması ve sahralarda gezmesi,gözlerinin güzel olması vb. hususlar dolayısıyla söz konusu edilir.Âhûnun bütün bu yönleri göz önüne alınarak eserde konu edilmiştir.

Âhûnun teşbih edildiği şeyler ve aldığı sıfatlar :

Ankâ	Dil - keş	Boynuz (ejdehâ)
Humâ	Zibâ	Gözler (mahmûr)
Lu 'bet - i câzû	Büt -i Çini	Adû
Nahl	Âzâd	Nergis
	Sarhoş	Hummâr
		Esrük

Serv :

Selvidir . Dîvân şiirinde adından en çok söz edilen ağaç servidir. Selvinin su kenarında düşünülmesi halinde bir ırmak , çemen , bezm vs. unsurlar kendini gösterir. O, bir süs ağacıdır. Yaz,

kış yeşil kalır. Sonbahar rüzgârları dahi ona etki etmez.

İpek kıldur dahi âhû derisi
Dahi uş serv agacidur birisi (s.240)

Tâvu :

Tâvus kuşudur .Çengnâme adlı eserde, güzel endamıyla gözleri ayaklarına takılınca , ayaklarının çirkinliğine üzülerek ah edemiş . Tâvusun sesi de çirkin olup , ötüşü "âh !" kelimesidir.Bunun nedeni tavusun güzelliğiyle çok gururlanması imiş . Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de Tâvus , cennette bir kuş iken şeytanın cennette girmesine alet olmuş ve Âdem ile Havvâ'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır.Cennette ayakları da güzelken Allah ona "Her yanın süslü olsun ancak ayakların çıplak kalsın ; ayaklarını görünce cenneti ve eski halini hatırlayıp ah et!" buyurmuş ve onu Babil kavmine indirip ayaklarını çıplak eylemiştir. Şimdi tavus her ah edişinde cenneti hatırlamış.

Çemen :

Çemen , yeşil otlarla kaplı geniş bir alan şeklinde tasavvur edilir. İlbaharda lâle ,gül , nergis , semen ve diğer çiçekler açar , bülbüller öter . Rüzgâr olarak saba eser.Güller onunla bülbülle kağıt uçururlar . Bir taraftan ırmak akar. Kenarında serviler vardır.

Yanagum yasadığı yeşil çemenden
Döşegüm taze gülber-i semenden

Kuş :

Kuşların seherde ötüşü (elhân , zâr) uçuşu , gül dalında bâğ-
lılık , bahçelik yerlerde gezmesi söz konusudur. Her varlık kendi
dilince Allah'ı zikreder. Onların ötüşü tesbih etmek şeklindede
ele alınır.

Geyik gördükde kuş gibi uçardum
Periveş ademi görsem kaçardum (s.244)

Karınca :

Edebiyatta Süleymân Peygamber ile olan macerası
nedeniyle anılır. Bu kısassıda Hz. Eyyûb hakkında bilgi verirken
anlatmıştık.

"Birgün Süleymân Peygamber ordusuyla birlikte sefere giderken
bir vadiye ulaştıklarında karınca beyinin diğer karıncalara "Kaçınız
Süleymân 'ın orduları sizi ezmesin!" dediğini duydu. Bunun üzerine
gülümsedi ve karıncaların beyini yanına davet etti. Karıncanın verdiği
but , Hz . Süleymân 'ın duasıyla bütün orduya yeter ve artar." Sizi
nasıl çiğneyebileceğimizi düşündün?" sorusuna ; "senin debdebene
dalıp da tesbihlerini unuturlar ,diye söyledim."der."10

Süleymân karınca armağanı
Çekirge budıdur kim iltür anı (182)

10.Pala , Yskender , *Divan Şiri Sözlüğü*, Akçağ Yay. Ankara, 1989,s.448

Felekler :

Âlem -i Azmân üç kısmından biri olup dokuz tanedir. Felek -i Atlâs , Felek -i Büruç , Felek -i Zühâl , Felek -i Münteşir , Felek -i Merih , Felek -i Şems , Felek -i Zühre , Felek -i Utârit , Felek -i Kemer 'dir.

Gök , gökyüzü , semâ , talih ,baht , kader ,her gezegene mahsus gök tabakası . Çoğulu eflâktır .Dünyayı dokuz felek çevreler . Bunlar içiçe geçmiş şekilde soğan zârı gibi dünyayı çevrelemişler ve dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte ay olmak üzere sırasıyla utârit, zühre, şems (güneş) , mirih (merih) , müşteri , zühâl gezegenleri bulunur . Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir.Dokuzuncusu da cisimden arınmış olan ve bütün felekleri saran en büyük en yüksek felektir .Hükema felsefesine göre "sekizinci feleğe kürsi , dokuzuncuyada ârş denir."

Buna göre ay vezir , utârid katip , merih başkumandan ,müşteri kadı , zühal bekçi ,zühre de çalgıcıdır.

Edebiyatta felek, daha çok şikâyet yerine kullanılır.Divân şairleri tarafından daha çok yükseklik , yücelik , genişlik , sonsuzluk , parlaklık gibi özellikleriyle alınmıştır.

Felekde Beyt -i Ma'mûrun hakıçün
Sekiz uçmagile Hurûn hakıçün (226)

Beyt -i Ma'mûr :

Beyt -i Ma'mûr ; yedinci gökte Kâbenin üstüne tesadûf eden bir beyittir. Tûfan'da göğe çekilmiştir. Allah , meleklerle ceza olarak bunu bina ettirmiştir. Âdem'in yaratılışından iki bin sene evvel yapılarak Kâbenin yerine kondu. Kendi kırmızı altından olup şark ve garpdaki iki kapısı kırmızı yakuttandı. Melekler ibadetlerinde oraya yönelirler ve orayı tavaf ederlermiş.

Yedinci kat gökte Firdevs cennetinde Kâbe'nin üstünde kalan ve Kâbe'ye benzeyen Hz. Âdem ile birlikte bugünkü Kâbe'nin bulunduğu yere indirilmiş , ancak Nûh Tufanı'ndan önce 7. kat göğe çekilmiştir. Beyt -i Ma'mûr' un Âdem Peygamber tarafından yapıldığına dair rivâyetler vardır.

Yedi yıldız:

Yedi yıldız ; zuhal , müşteri , merîh , güneş , zühre , utârit , kâmer ' dir. Yedi deryâ ; bahrı mûhîr , bahrı sın (çin) , bahrı Rûm , bahrı nitaş , Bahrı Hazer , bahrı Fars , bahrı kulzüm 'dir.

Yedi ilduz yidi derya hakıyçün
Yedi iklim yidi aza hakıyçün (s.226)

Nesîm :

Hafif rüzgardır . Havanın hafifçe dalgalanması ve esmesi. Dîvân şiirinde nesîm , sevgilinin kokusunu taşımaktır .Haberci olarak kabul edilir ve aşık , nesimi ile sevgilisinden haber alır. Seher ve sabah vakti eser. Salt esinti ve yel anlamında da kullanılır.

- Cihânda münteşir hulk-ı nesîmi
'Utânîd çakeri zühre nedîmi (s.172)

'Utânîd :

Merkür gezegenidir. feleğin katibi sayılır. İkinci felekte yer edinmiştir. Güzel söz ve yazı ile sanatkarlığın sembolüdür. Ka - tip ve yazarların piri sayılmış . Hile ve yalancılık onun özellikle - rindenmiş.

Zühre :

Felek'in sazedesi olarak bilinir. Bu yıldıza bakmak gö - nül ferahlatır ve rûha neşe doldurmuş. Dîvân şiirinde çok zaman şarkı ,aşk ,güzellik ve çalgı ile birlikte anılır.

Münteşir :

Mars , bircis , jüpiter , hürmüz , erendiz , sakıt .Altıncı felekte bir gezegendir. Düzgün ve güzel söz söylerler . Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Özellikle medhiyelerde bahsedilen kişiler düşüncelerinde ve işlerindeki isabetten dolayı müşteri yıldızına benzetilirler.

Nazarda müşteri tal'atda hurşid
Keremde Hatim ü hikmetde Cemşid (175)

Keyvân :

Zühal , satüm gezegeni . Satüm gezegeni feleğin hazine- dâri olarak bilinir. Yedinci felek onun emrindedir.

Nazirün yokdur iy devlet hümayı
Güneşden fark ider ilduzlar ayı (s.176)

Yıldız :

Dîvân şiirinde sitâre, ahter, kevkâb, necm gibi eş anlamlarıyla karşımıza çıkan yıldız, çok zaman parlak şekliyle ele alınır. Ancak hiç şüphesiz ilm-i nücûm'un doğmasına ve cilt cilt eserler yazılmasına neden olan, yıldızların insan mizacı üzerine etki ettiği inancı doldurur. Özellikle çokluk, parlaklık ve yuvarlaklık yönünde birçok benzetmeler yapılır.

Güneş :

Nücûm ilmine göre kuvvet, şiddet, kahır, istidalet, sürekli gazâp, rağbet, his, iffet, hasuptur. Bu özelliklere mensup olanlar zeki, kuvvet sahibi ve sanatkâr olurlar, asayiş ve eğlenceyi severlermiş. Hûşîd'de denir. Dîvân şiirinde daha çok ışığı, parlaklığı, ısı ve ısıtması ile ele alınır. Işık ve parlaklık daima onunla birlik-bulunur ve bu nedenle birçok tamlamalar kurar. (pür - nûr, âlem - tâb vs. gibi) Güneşe göre toz ve zerre sevgiliye nisbetleşimin acizliğini anlatır. Âfitâb, hûşîd, mihr ve şem kelimeleri de güneş için kullanılır.

Güneş bir tal'atı envan çokdur
Katında zerrenün mikdan yokdur (s.181)

Deniz :

Dîvân edebiyatında bahr, bihâr, kulzüm, ummân, derya, yemm, muhit gibi deniz anlamına gelen kelimeler çok kullanılmıştır. Büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk gibi mânâlar ifade eden deniz, insanlara sonsuz feryâdlar sağlamaktadır.

Deniz , övülen kişinin cömertliğini temsil eder. Hatta bu cömertliğin yanında deniz küçük kalır. Tasavvufî edebiyatta deniz vahdet'i; damlaları ve dalgaları ise kesret'i simgeler. Hakikat ehli , Allah'ı bir deniz , kainatı da dalgaları olarak görürler. Böylece dalgalar masivayı simgeler.

Denizde Yunus'un vahdetleriçün
Balık kamındaki vahdetleriçün (s.227)

Ebr-i Nîsân :

Nîsân bulutudur. Nîsân'da yağın yağmur sedefin kamına düşen inci , yılanın ağzına düşünce zehir olmuştur. Yılan ve sadef bu ayda toprak üstüne çıkıp gıdalanırlar. Allah'ın hikmeti olarak aynı yağmur tanesi birinin kamında zehir , diğerinin kinde inci oluşturur . Nîsân bulutunun bereketi de böylece kendini göstermiş . Ayrıca nisan bulutu tabiatın yeniden canlanmasına neden olur. Bu bakımdan da bir bereket timsalidir.

Anun fazlında feyz u cud u ihsân
Katında katrece yok ebr-i nîsân (s.171)

Hümâ :

Devlet kuşu , talih kuşudur . Cennet kuşu , Kâf dağında , okyanus adlarında veya Çin'de yaşadığına inanılan efsânevi bir kuş . Yine hümâ , göklerde uçunca gölgesi kimin başına düşerse, o kişi ilerde padişah olmuştur. Bu kuşun ayaksız olduğu ve dirisinin ele geçmediği söylenilir . Edebiyatımızda refâh , kudret ve

mutluluğa giden bir baht açıklığının sembolü olarak anılır. Çok zaman Ankâ veya Simûrg ile karıştırılmıştır.

Hümâ kelimesi ile birçok terkipler yapılmış olup hemen hepsinde talih ve baht açıklığıyla ilgili düşünceler hakimdir.

Hümâ devlet kuşudur sâyesi ol
Sa'adet gencidür ser - mâyesi ol (s.171)

Çiçek :

Çiçekler , bâğ, bostan , çemen ve ağaç ,fidan unsurları ile birlikte ele alınır .Çiçeklerin sultanı güldür . Fidanlar huriye , çiçekler de onların yüzündeki nûra benzetilir.

Çiçekler kaygudan dil - teng olurdu
Benüm ile kamu hem - reng olurdu (s. 239)

Sûsen :

Renk olarak çini , şekil bakımından uzun ve incedir. Onun için çini kabak , çini sûrahi ,dil , kılıç ve silahdar gibi hayal edilir.

Şakayık lâle nergis ergavândur
Semen sûsen emir 'aşikândur (s.192)

Semen :

Renk yönünden sevgilinin yüzü , yanağı benzetilen olur. Parçada renk bakımından ele alınmıştır.

At Tasviri:

Çengin son parçası olan perdenin cevabında at kendi ağzından tasvir edilir ve Hz. Süleymân 'ın atlarla olan kıssası, Kur 'ân-daki "Vel'âdiyât" ayeti zikredilir:

İşitdün kıssa Vel'adiyâtı
Süleyman nebinün safinâtı (s.251)

Benidüm eblâk -ı subh edhem -i şâm
Kümyet -i Keykubâd ü hink Behrâm (s.251)

diyerek , kendisini sabahın alacağı ve akşamın esmerliği olarak tasvir ediyor ki subh - şâm kelimeleriyle tezat yapılmıştır. Küm - yet ve hink arasında da renk bakımından tezat mevcuttur. O yıldırım burakıyla arkadaş olup süratte yıldırım okunu geçer. Bu fasıl umumiyetle mübalağalı beyitleri ihtiva etmektedir :

Ururudum ejdeha boynına bendi
Atardum tak -ı Kisraya kemendi (s.253)

Sedd-i İskender :

Kur 'ân -ı Kerîmde zikredildiği üzere ,Yecüc ve Mecüc kavmi etrafında çevrelenen bir seddir ki , bu kavimden bizar olan komşu kavimlerin ricası üzerine Zülkameyn tarafından yapılmıştır.

Salarsam çiftimi sedd-i Sikender
Yıkılordı olursa seng-i mermer (s.253)

Segirdümde çü dizgin depredeydüm
Halebden bir nefes Mısra gideydüm (s.253)

Segirdüğüm görüb illerde yagı
Sızardı korkudan bögründe yagı (s.254)

Odı yile suyu topraga karan
Demür na'l ile taşdan od çıkaran (s.254)

beyitinde anasır -ı erbâ olan ateş , rüzgâr , su , toprak zikrediliyor.

Meydan içinde salınarak yürüdüğü zaman tâvûs geziniyor sanılır. Onun :

Çiftesi : Tâk -ı Kisrî

Sağrısı : Eyvan -ı Mısrî

Kulağı : Kalem

Yelesi : Kunduz

Kuyruğu : Kiş

Göğsü : Siper

Boyu : Divâr

Boynu: Kemer olup Süleymân damgasından nişanı vardır.

Hız. Süleymân atlarının kıssasında, Hz. Süleymân bir adadan yakalattığı bin kanatlı atın herbirisine kendi nişânını vurmuştu. Bir gün onu zâlim Tatarlar yakalarlar (ki bunlar , domuz surattılar, itten beterler diye tasvir ediliyor.) Gönüllerinde şefkatlerinin az, hışımlarının çok olduğu söylenirken de tezat sanatı yapıyor.

Onu boğazlayıp yedikten sonra yelesi ve kuyruğundan bir hünernerde muhtelif eşya yaparlar. "dem,urgân ,çevgân,sancâk,tuğ" o da hikâyesini :

Bu gün dörd dürü kıssa dördümüzden
İşitdün vakif oldun derdümüzden (s. 258)

diyerek bitirir.

Bu kısımda geçen at isimleri , renkleri , olanların ait oldukları

şahıslar:

Perizâd	Hamza
Düldül	Ali
Semend :Kula at	Rüstem -i Zâl
Şebdiz :Siyah at	Hüsrev -i Perviz
Rahş:Güzel ve çevik at	İshâk
Hink:Kır at	Behrâm
Kümyet:Yelesi kuyruğu siyah duru at	Keykubât
Tusen :Sert at	Kaytûs
Burak	Sikender
Edhem :Yağız at	
Eihâk :Alaca at	

Atın muhtelif süratteki yürüyüş şekilleri :

Yügrek ,Yorga, Eşkûn

Çengin dört parçasından her biri , öz vatanlarından ayrı oldukları için mahzun ve dertlidirler .Bu bakımdan aldıkları sıfatlar:

Esir ü bi-dil ü hayran ü gamgin
Garib ü aşık u avare miskin (s.258)

beytinde toplanmıştır.

Bu gurbet , ciğerleri kan edip nice Leylâları Mecnûn etmiştir.

(ki burada leylâlar kelimesiyle taglib sanatı yapılmıştır.)

Gurbet Kahn çekmeyenlerin bütün şehirleri anasının evi sana-
cağı söylendikten sonra;

Ne bilsün boş gidenler yüklü halin
Ki göynüklü bilür göynüklü halin (s.260)

diyerek halden anlamanın ancak o hali geçirmekle mümkün olacağı
ifade edilir ve ;

Vatan maksud-ı dildür maksud-ı cân
Zira hubb-el vatandır cüz'-i imân (s.260)

beyittindeki hadisi zikredilir.Kısımın sonunda bu münasebetle meşhur
sevgilileri isimlerin birer birer zikredilmiştir:

Hüsrev - Şîrîn

Vâmık - Azrâ

Mecnûn -Leylâ

Varka - Gülşâh

Ferhâd - Şîrîn

Süheyl - Nevbâhâr

Yûsuf - Züleyhâ

TRTÜRK
DÜNYA GÖRÜŞMELERİ

F . Çenk Tasviri Ve Mûsikî İstılahtarı :

Eserin X. faslını teşkil eden kısımda , bâğ içindeki macliste çalınan çeng çok güzel bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu başlık altında topladığımız kısımlar :

Oturmuş bir çalıcı sâz elinde
Çalar bir saz -ı hoş - avâz elinde (s.194)

beyitiyle başlar ve sazın tarifine geçilir:

Agacdan saz ipek kıllar dakılmış
Deriden üstüne yaku yakılmış (s.194)

Urulmuş at kılından perdesi var
Çalar her nagmede yüz hurdesi var (s.194)

" Makamlar arasında dolaştığı zaman Aristo aklını hayran eder ve bâğ içinde bülbül ötüyor sanılır. Muaşeret bilmekle beraber fitne - engizdir de . Âhengi bazan yumuşak , bazan tizdir. Ne nevi mûsikî varsa , onda mevcuttur : Neşide , savt , terkib, terâne ve nevâ -yı aşıkâne . Onun avazını dinleyenler safadan akıl ve canı bihuş ederler . Vecdinde şevkile durarak sema ve raks ederler (ki bunlar mevlevi tarikatına hâs adetlerdir.) O vakit bazan gözler yaşından yerin sulandığı, bazan da göklerin girden yankulandığı söyleniyor"11 ki bu beyitlerde mübalağa mevcuttur.

11.Ertaylan , İsmail Hikmet , *Ahmed-i Dâi Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1952, s.211

Denizden taşmış anlar zevrâk olmuş
Anun mevcinde heb müstagrâk olmuş (s.197)

beyitinde de : deniz,zevrâk,mevc,müstagrâk kelimeleriyle leff ü neşir
sanatı yapılmıştır .

Ana hayran olub cümle halâyık
Ayık ser - hoş olur ser - hoşlar âyık (s.197)

beyitiyle akis sanatı yapılmıştır. Sözünün mânâsını ancak ârif -
ler anlayarak nâdânlar hayran kalır .(ârif - nâdân kelimeleri mâne-
vi bir tezadı ihtiva ediyor . Onu işiten taş bağırılar nerm olur .
Gizlileri peyda kılan da odur. Sefasından gâmgîn , ferahnâk olup
semaından cübbeler çak edilir. (Bu fikirleri ihtiva eden beyitler-
de taş - nerm , gizli - peydâ , gâmgîn - ferahnâk kelimelerinde ma -
nevi bir tezat mevcuttur.) Nice leylâ onun aşkında mecnûn olup,
onu dinleyen diri öler, ölü dirilir. Onu gören herkes gözünü
ondan , onu gözden gidermez . (Mecnûn tevriyeli kullanılmış olup,
diğerlerinde akis sanatı mevcuttur.) Nevâsî gök zühresini ürküterek
onu yere indirir. Onun her fitnesinde sihr-i Harût olup onun
sihrinden Marût fitne olmuştur.(Harût ve Marût Allah 'a isyan edip
Babil kulesinde saçlarından asılan iki melektir ki sihir ve büyü'nün
kendisidirler . Sazende guyendeler hep ona bende olup sâz ,
âhenkle çengini vurduğu zaman guyende bir şiir okumaya başlar .
Bu şiir altı kısımlık bir terciştir:

Birinci kısım :

Getür sâki şu yakût -ı revânı
Ne yâkut -ı revan kût -ı revânı (s.200)

beyitiyle başlamakta olup rücû sanatını ihtiva etmektedir. Sagar-
la sunulan badeyi ebedi hayat bahşeyleyen âb -ı hayâta teşbih
ederek ondan içilmesini tavsiye eder.

İkinci kısım :

Bugün ayş ile işre demidür
Şarab ü şahid ü sohbet demidür (s.201)

beyitiyle başlayarak rîndan bir edâyla devam ediyor . Sonra :

Eger dün gecdi yarın gelmeyibdür
Ganimet dut bugün fırsat demidür (s.201)

beyitiyle de bir nevi zevk felsefesi telkin ediliyor .

Üçüncü kısım :

Aşıkane bir edayla yazılmıştır.

Kadeh nuş eyle bir hoş yar elinden
Hususa sevdüğün dildar elinden (s.202)

beyitiyle başlar. Dudağı şeker gibi olan yâr elinden içilen zehirin
tıryak olacağını söyler . (zehir - tiryâk arasında mânevî bir tezat
mevcuttur .) Yüzü gülzâr olan yar elinden diken gül gibidir.
(burada gülzâr , gül , diken kelimeleriyle mürââti nazir yapılmıştır .)

Dördüncü kısım :

İlk beyti

Bilürsin yok cihânün itibârı
Ganimet dut bugün sen elde vârn (s.202)

diyerek aynı zevk felsefesini tekrar ediyor . Bugün gaflet ile vakit geçirene yarın pişmanlık fayda vermiyecektir. Onun için yiyip içip hoş geçmek lazımdır .

Beşinci kısımda :

Doğrudan doğruya Hz. Süleymân 'a hitab edilerek:

Gel iy can pâresi kim cân senündür
Hired aşık gönül hayrân senündür (s.203)

beyitiyle başlar . Onun melahat mülkünün sultanı olup nâz ve cefâ, lutf ve ihsânın onun elinde olduğu söyleniliyor. Bundan sonra Süleymân ; İskender , Hızır ,Keyhüsrev ve Hz. Süleymân 'a teşbih ediliyor .

Altıncı kısım :

Yüzün gülşendür iy şengül hemişe
Biter hüsnün bağında gül hemişe (s.204)

beyitiyle başlamaktadır. Burada Süleymân tasvir edilmekte ve birçok temenniler yer almaktadır. Onun yüzü gül gibi olup Dâî'nin gözü bahar bulutudur. O ağlayınca diğeri gülmelidir. (Yağmur neticesinde çiçekler açılır ki bu tabiat hadisesi teşbih yoluyla, Hz.Süleymân 'ın methine kendisinin kulluguna bir ifade vasıtası olmuştur.)

Cemalün taze gülden gülşen olsun
Okusun bülbül hüki bülbül hemişe (s.204)

beytinde de ; gül , gülşen , bülbül kelimeleriyle mürâât-i nazîr yapılıyor. Bundan sonra bu neviden birçok parlak şiir okunduğu söy-

lenir ki her beyti bir dürr-i meknûn değerindedir .Dünyada ne türü saz varsa hepsi mecliste mevcuttur ve çenge uyup ahenk etmektedirler. Çengin tasviri ve okunan terciin mahiyetinden sonra Dâî Çenge sualler sormaya başlar.

Ayağının bağı , boynunun mukayyed , belinin yügrek , kara saçının mücaad olduğunu söyleyerek bu tezatlı hallerin neden ve nasıl olduğunu sorar.(Burada : cin - ferişte , âzâd - bende , gedâ - şehzâde, şâdi - gamnâk kelimeleriyle mânevî bir tezat mevcuttur.)

"Dâî onun dilinin efsûn okuyup,sihrinin müessir olduğunu söyler ve onda acaip bir sır mevcut olduğu kanaatine varır.

"Her halde o tam bir büyücüdür ki her işte sihr-i mutlak gösterir"

der. 12 Sonra saza hitab ederek :

Gel imdi lutf kıl iy saz-ı dil -suz
Bugün uşşaka göster rast nevrüz (s.209)

der ki burada : Uşşâk , râst , nevrûz kelimelerini iki mânâlı kullanarak ve bir araya getirilerek iham -ı tenasüp sanatı yapmıştır . Buradan itibaren sâz bir âvâz çekerek ve yirmi dört türü dilden konuşarak halini anlatmaya başlıyor.

Benüm halümde suret tercümandır
Beyan itmek ne hacet kim ayandır (s.210)

dedikten sonra kısımlarını sayarak herbirinin vazifesini ayrı ayrı söyler:

İpek kıdır dahi âhû derisi
Dahi uş serv agacıdur birisi (s.210)

Biri bu at kılı kim perçemümdür
Enisüm gâm - gûsârım hemdemidür (s.211)

Bu parçalar birbirine yar olup herbirinin hikmeti ayrıysa da aralarında aynılık yoktur. Bu fikir:

Birimüz dörttür illa dördümüz bir
Gönülde gûssâmuz bin dördümüz bir (s.211)

beyitiyle ifade ediliyor ki beyitte akis sanatı da mevcuttur. Sözünden türlü mâârif keşfedilir, katında rînd ve ârif mutekiftir. (rînd - ârif kelimelerinde tezat vardır.) Zühre onun yanında bir çengi halayıktır. (esatirde zühre yıldızı nahid isminde sazende bir kadın olup sonradan yıldıza tebdil olunmuştur. Vasıfları oyun, şarkı, ferahlık, vs. dir. Kadınlara, çalgıcılara, hava ve heves erbabına mensuptur.) Onun sazı gibi uzun hiçbir yerde olmayıp hazan faslında nevruz gösterdiğini söylerken nevruz - hazan kelimeleriyle fikri bir tezat ve aynı zamanda bu kelimeleri iki mânâlı kullanarak ve bir araya getirerek ihâm -ı tenâsüp yapılmıştır.

Dilüm çün paresi Türki vü tazı
Irakı seyriderven hem Hicazı (s.214)

beyitinde leff ü neşir sanatının mevcut olduğunu görüyoruz :

Benümle vecd ider pir-i münâcât
Benümle zevk ider rind-i harâbât (s.214)

derken pir-i münâcâât , rind-i harâbât terkiplerinde fikri bir te-
zat hakimdir. Zühd ve takvayı adet ederek halvette çeşitli iba-
detler yapanlar ve tasavvuf köşesindeki münzeviler onun bu vecd
ü halatını görerek bütün taatlarını yele verirler . Bu hususta
yaptıklarını yele verirler. Bu hususta yaptıklarını şöyle anlatıyor :

Nice sofileri hummâr idübven
Nice tesbihi ben zünnâr idübven (s.216)

Nice halvetleri meyhâne düzdüm
Nice kandili ben peymâne düzdüm (s.216)

Bu beyitlerde de sofî - hammâr , tesbih - zünnâr , halvet - meyhâne ,
kandil - peymâne mefhûmları arasında fikri tezat yapılmıştır. Töv-
be şişesini taşa vurarak zühd endişesini bir yana koymuştur.
Onun gözyaşı , sahraları derya ; ateşi, deryaları sahra yapar.(sah-
ra - derya,ateş-gözyaşı , kelimelerinde tezat ve akis sanatları vardır.)

Bundan sonra saz:

İşitmek birle buldun bunca halât
Eger görseyidün heyhât heyhât (s.218)

der ve işitmekle görmek arasındaki farkı şöyle izah eder:

İşitmekden olur görmege çok fârk
Ki bu sahilde dur deryâda ol gârk (s.218)

İşitmek bir haberdir ilm-i mutlâk
Veli görmekdürür ayn - el - yakın hâk (s.218)

ve şu meseleyi irad eder:

Meseldür bildüğün iy nur-ı dide
Şenideki buda hergiz çü dide (s.218)

Onun iniltisi can elinden haber olup , kendisi Kenân ilindeki
Yusuftur .O her yola ve her gidişata uyarak tezatlı ahval gös-
terdiğini şu beyitlerle güzelce ifade etmiştir:

Sülük itmiş kamu yollarda seyrüm
'İbadet hâne-i kuds içre deyrüm (s.219)

Benem emarenün fıskında alet
Benem levvamenün zühdinde halet (s.220)

Fakat Dâî bu izahatla iktifa etmez ve :

Ve likin ben susamışven be - gâyet
Bu bir şerbet bana kılmaz kifâyet (s.221)

diyerek onda gizli olan daha bir çok esrarı öğrenmek ister.

Sonra onun Hz. Davûd sesli , acayip bir kuş gibi olduğunu
Hz.Süleymân'ın dahi dilini bilmediğini söyler.(Hz.Davûd ,hem Peygam-
ber hem padişah olup fevkaledede bir sese malikti .Zebûr okudu-
ğu zaman bütün kuşlar yanına gelirdi . Hz . Süleymân 'da bütün
hayvanatın diline vakıftı. Burada bunlara telmih vardır.)

O , İskender aynası olduğu için pas tutmamalıdır.(Burada çeng,
İskender aynasına teşbih ediliyor . Bu , Aristo 'nun icâd ettiği bir
ayna olup uzaktan gelen düşman onun içinde görülürmüş .

Tasavvufta âyine -yi İskender diye , mâsivâdan pak olan kalbe benzetilir. Bundan sonra , çeng gavvâsa teşbih ediliyor:

Ki bu cevherleri sen kande buldun
Meger gavvâs idüm ummanda buldun (s.222)

Beli bildüm ki sen bir genc arısın
Veli göster o gencün kancarısın (s.222)

Burada cevher, ummân , gavvâs kelimeleriyle leffü neşir yapılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde bazı meseller irad edilmiştir ki bunlarda kinaye sanatını görüyoruz:

Yanıbdur hırmenün çok söz uzatma
Çü buğday gösterürsin arpa satma (s.222)

Saman altında sudur sözlerün heb
Nikab altında gizlü yüzlerün heb (s.222)

Yusuz yolda galat iz izlemektir
Atıb okını yayın gizlemektir (s.222)

İki yüzlü kılıcsın mekr ü ala
Ne gizlersin süngü sığmaz çuvala (s.222)

görüldüğü üzere esere ismini veren çeng , burada geniş ve çok orjinal bir şekilde tasvir edilmiş ve ön planda yer almıştır.

Eserde geçen musiki istilahları , makamlar ve sâz isimleri:

Neşide	Dügâh	Şehnâz	Çeng
Savt	Segâh	Uşşâk	Ûd
Terkib	Çargâh	Beste - nigâr	Şeştâ
Terâne	Pençgâh	Nevâ	Rebâb
Zîr	Nihâvend	Bûselik	Ney

Tasavvufta âyine -yi İskender diye , mâsivâdan pak olan kalbe benzetilir. Bundan sonra ,çeng gavvâsa teşbih ediliyor:

Ki bu cevherleri sen kande buldun
Meger gavvâs idüm ummanda buldun (s.222)

Beli bildüm ki sen bir genc arısın
Veli göster o gencün kancarısın (s.222)

Burada cevher, ummân , gavvâs kelimeleriyle leffü neşir yapılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde bazı meseller irad edilmiştir ki bunlarda kinaye sanatını görüyoruz:

Yarıbdur hırmenün çok söz uzatma
Çü buğday gösterürsin arpa satma (s.222)

Saman altında sudur sözlerün heb
Nikab altında gizlü yüzlerün heb (s.222)

Yusuz yolda galat iz izlemektir
Atıb okını yayın gizlemektir (s.222)

İki yüzlü kılıcsın mekr ü ala
Ne gizlersin süngü sığmaz çuvala (s222)

görüldüğü üzere esere ismini veren çeng , burada geniş ve çok orjinal bir şekilde tasvir edilmiş ve ön planda yer almıştır.

Eserde geçen musiki istilahları , makamlar ve sâz isimleri:

Neşîde	Dügâh	Şehnâz	Çeng
Savt	Segâh	Uşşâk	Ûd
Terkîb	Çargâh	Beste - nigâr	Şeştâ
Terâne	Pençgâh	Nevâ	Rebâb
Zîr	Nihâvend	Bûselik	Ney

de adıdır. Basîî makamlardandır ve çok yaygındır. Bu makam hicâz dörtlüsüne rast beşlisinin ilavesiyle ortaya çıkmıştır. Güçlüsüne neva denilir. Bir mûsikî terimi olmak dolayısıyla da tevriye ve tenasüp yoluyla diğer musiki terimleri arasında kullanılır. Nihâvend, hüseyî, kûçek

Nihâvend, müzikte bir perdedir. Hüseyî, Türk müziğinin altı numaralı basîî makamıdır, en eski makamlarındandır. Hüseyî beşlisi ile uşşâk dörtlüsünden müteşekkildir. Durak dügâh ve güçlü hüseyî perdeleridir. Niseb-i şerife sayısı sekizdir. Dizisi çıkıcıdır. İkinci şekli muhayyer olur. Orta sekizlideki sesleri şöyledir: dügâh, segâh, çargâh, nevâ, hüseyî, eviç, gerdâniye ve muhâyyer. Hüseyî Türk halk müziğinde en çok kullanılmış olan makamdır.

Perde; bir musiki parçasını meydana getiren seslerden her biri. Mûsikî deyimleri içinde tenasüp ve tevriyeli kullanılır.

Nihavend u hüseyî pençgâhı
Hicaz u maye u nevrüz u kuçek (s.196)

Du - gâh u hem si - gâh u çar gâhı
Rekib u zelül vu gazzel u selmek (s.196)

Nihâvend :

Türk müziğinde bir makamdır. En eski makamlardan olup nihâvend-i kebir'den ayırmak için nihâvend-i rûmî diye de adlandırılmıştır. Fakat son bir asırdan beri pek büyük bir rağbetle kullanılmıştır. Nihâvend, garb müziğindeki sol minör'dür.

Yani buselik makamının bir perde peste göçürülmüş şeddidir. Rast perdesinde durur. Güçlüsü -beşinci derece olan -neva (re) dir. Donanımına "si" ve "mi" için iki küçük mücenneb bemolü konulur; yedenin "fa" bakıyye diyezi, nota içinde ilave edilir.Çıkıcı- inici bir seyri vardır. Orta sekizlideki sesleri, pestden tüze doğru olmak üzere şöyledir: rast, düğâh,kürdi,çargâh,nevâ,nîm ,hisâr , evic , gerdaniye . Dizisinde niseb-i şerifeden yedi tane olmakla mülayım sayılır . Elimizde makamlar arasında sayı itibarıyla yedi olarak nihâvendenden 'den eser bulunmaktadır."13

Kûçek :

Türk müziğinin en eski mürekkep makamlarından biri. Sâbâ makamı ile ondan evvel gelen aşîrân (mi) perdesine nakledilmiş bir hüseyîni beşlisinden mürekkeptir. Sâbâ ile düğah (la) perdesinde durur. Güçlü birinci derecede - sâbâ'nın güçlüsü olan çargâh ikinci derecede de - beşlinin duragı olan - aşîran (mi) dir. Donanıma saba gibi (si) koma bemolü ile (re) bakıyye bemolü konulur .

Büzürg :

Türk müziğinin çok az kullanılmış en eski mürekkep makamlarındadır. Hüseyî beşlisinin hüseyî perdesindeki şeddi, püselik beşlisi ve çargâh beşlisinin rast perdesindeki şeddinden meydana gelmiştir.

Büzürg ahengini kılsa nevedan
Uçar kuşları andurur hevadan (s.196)

Irâk :

Türk müziğinin en eski mürekkep makamlarındandır. Eskiden en çok kullanılan makamlardan olmasına rağmen son asırda nadiren kullanılmıştır. Bu makam, segâh dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelmiştir. Bunlara ekseriya bir de nevâ perdesindeki püselik dörtlüsü ilave edilir.

Tabl :

Sevindi ra'd urdı tabl - bahânî
Burakın bindi berk-i şehsuvârî (s.186)

Tabl; davul, bahânî gelmesiyle bütün her taraf yeni yeni kıya-fetlere büründüğünü ve davulların çalındığını, herkesin eğlendiğini söylüyor.

G . Yer (mekân) İsimleri :

Naziri yokdurur devran içinde
Ne Rûm içinde ne Çinde (s.170)

Rûm:

Roma , Romalı .Eskiden Doğu Roma imparatorluğu Anadolu'yu da içine aldığı için Anadolu 'ya Rûm , Anadolulara da Rûmi denilirdi. Burada yaşayan insanlar beyaz ırktan ve güzel oldukları için şiirlerde hemen çok zaman Habeş , Zenci veya Zengibâr ile karıştırılır ve tezat sanatı yapılırdı.

Çin :

Çin ülkesi , Mâni dininin en çok yayıldığı yerdir. Mâni'nin bir ressam olduğu ve kutsal kitabının da pek güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz daima Çin'e nisbet edilmiştir. Edebiyatımızda Çin , adeta resim sanatının merkezi olarak işlenir . Çin kelimesiyle beraber , büt , nigâr , nakş , sûret vs. resimle ilgili kelimeler sık sık bir araya getirilir.

Eger Rûm tahtı Çin senündür
Kadem ur Çinile Mâçin senündür (s.176)

Irak :

Irak ,Dicle nehri ile aşağı Basra 'ya kadar olan bölge olup Şât ırmağının iki tarafına denir. Dîvân şiirinin coğrafyası içinde adından çok bahsedilir .

Gezüb Şâm u 'Irak u Rûm Deşti
Eyitdün her birimiz ser güzeşti (s.262)

Nişanı münteşirdür nam içinde
'Irak u Deşt u Rûm u Şâm içinde (s.172)

Deşt :

Çöl , bozkır , ovaadır . Dîvân edebiyatında aşık sevgilisinden ayrılmış olduğu için kendisini bir çöle düşmüş olarak gösterir. Misk ceylanlarının çölde yaşamaları dolayısıyla da deşt kelimesi Hıta ile birlikte kullanılabilir .

Şâm :

Şâm şehri , kelimenin Farsçası "akşam anlamına gelir.Bu nedenle çok zaman tevriyeli kullanılır. Hatta Mısır , Bağdat ,Rûm gibi kelimelerle de tenasüp yapılır. Sevgilinin saçı ile Şâm çok zaman birlikte bulunur.

Mâçîn :

Çin'in güney bölgesine verilen addır . Türkistan'ın doğusunda ve Tarım'in güney - batısındaki çöllerde ve bunların güneyindeki dağlarda yaşayan bir Türk kabilesine de bu ad verilirdi. Bu bölgeye kabilenin adından dolayı Mâçîn denilmiştir. "Çin ile Mâçîn senindür ."diyen Dâî , Çin ile Mâçîn'i birlikte kullanmıştır.

Dilüm çün pâresi Türki vü tâzı
'Irakı seyr iderven hem Hicâzı (s

Türki :

Divân şiirinde sarhoşluk ,zalimlik , cesurluk ,kavgacılık , kötü kalplilik gibi özellikler içinde ele alınan Türk , özellikle göz ile birlikte ve daha çok Tacik ve Tatarlardan kinaye olarak kullanılır. Bu beyitte Türklerin , usta avcı , at binicisi ve ok atıcısı oldukları da zaman zaman göz ile birlikte sözkonusu edilir.

Hicâz :

Hicâz kelimesi hem yer olarak , hem de musiki makamlarından biri olarak ;Çengnâme adlı bu eserde geçmektedir.

Arap yarımadasında Mekke ile Medine 'nin bulunduğu bölge. Edebiyatta sevgilinin bulunduğu yer ve onun mahallesi Hicâz 'a benzetilir.

Hicâz kelimesi klasik Türk mûsikî makamlarından birinin de adıdır . Basît makamlardandır ve çok yaygındır. Bu makam hicâz dörtlüsüne rast beşllsinin ilavesiyle ortaya çıkmıştır. Güçlüsüne nevâ denilir. Bir musiki terimi olarakda tevriye ve tenasüp yoluyla diğer mûsikî terimleri arasında kullanılır.

Hıtâ :

Çin 'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen ad. Bugünkü sınırları Moğolistan ve Mançurya ile Sibiryâ topraklarının bir bölümünde kalır. Özellikle âhû ve miskle birlikte kullanılır. Ayrıca Rûm ve Çin ile birlik de kullanılır.

Tâtâr :

Kelime mecâzen "zâlim , gaddâr ,merhametsiz "anlamına gelir. Ahmed -i Dai onun için " zâlim Tâtârlar " demiştir. Tatar ırkı. Daha çok misk ile birlikte anılır. Bunun nedeni miskin Anadolu illerine Tâtârlar tarafından ve uzak diyârlardan getirilmesidir.

IV .SONUÇ

Ahmed-i Dâî XV. yüzyıl Türk Edebiyatının şâirlerindedir. Bu yüzyılda Anadolu'da hüküm süren beyliklerin birbiriyle olan çetin mücadeleleriyle birlikte Osmanlı Beyliğinin devlet olma yolundaki başarısını görüyoruz. Dâî çok yönlü bir şahsiyettir. O, hem şâir, hem hattat, hem mûsikî-şinâs, hem iyi bir mürebbi ve bazı rivâetlere göre de Emir Süleymân devrinde kadılık yapmış bir zattır.

Dâî'nin, Osmanlı şiirinin tekamülü üzerinde büyük bir şâir olduğu iddia edilmezse de eser ve manzumelerine bakılarak ona edebiyatımızda hususi bir mevki vermek gerekir. Böylece Dâî hakkında XIV. yüzyılın sonunda yetişen, dini ve sofîyane edebiyatın mümessili olan sanatkarların en eskisi ve muvaffak olmuşlarından, hükmünü verebiliriz.

Çengnâme adlı eser, bir Türk çalgısı olan Çeng'in, oluşunu yapılışı ve özelliklerini timsali dille ve tasavvufî simgeler içinde anlatan bir mesnevîdir. Çengnâme, bir temel hikâyeye, etrafında anlatılan ek hikâyeler şeklinde kurulmuştur.

Hikâyeye güzel sesli ve mûsikî tutkunu insanların bulunduğu bir işret ve şenlik meclisinde geçmektedir. Meclis'te bulunan kültürü, şâir rûhlu hoş sohbet aydınlar, Çeng'e sorular sorarlar. Sorular ve cevapları birer hikayedir. Bu sohbetli manzum fıkralarda Çeng'in imal edildiği nesnelere olan at kılı ve âhû derisi başlarından geçenleri anlatır. Çeng'in çalgı haline gelmesini hazırlayan bütün bu unsurlar, canlı şahıslar gibi ele alı-

nır . Onlar aslında bir şeyhe , mürşide benzeyen Çeng'i el birliğiyle şekilendirip meydana getirmişlerdir.

Çengnâme sade dille yazılmış bir eserdir . İçinde Arapça ve Farsçadan gelen kelimelere sık sık raslanmakta ise de bunların Türkçe kaideye göre birleştirilenleri veya mücerred olarak kullanılanları büyük bir yer tutar . Zaten lisânımıza daha evvelden girmiş olan Arapça ve Farsça kelimeler XV. asırda büsbütün çoğalmış ve kullanılmaya başlanmıştı ki , bunlar bu devirde daha ziyâde mücerred olarak kullanılmıştır.

Ahmed-i Dâî daha ziyâde Emir Süleymân 'ın iltifatına mazhar olmuştur. Emir Süleymân Anadolu 'da hüküm sürdüğü yıllar da Dâî de onun yanındadır. Sultan, Rûmeli 'ye gidince Dâî de Rumeli 'ye gider. Dâî Emir Süleymân 'ın ölümünden sonra Musa Çelebi 'ye ; Musa Çelebi 'nin ölümünden sonra da Mehmet Çelebi 'nin himayesi altına girmiş ve onun saltanatı için şiirler yazmıştır. Çengnâme adlı eserinde Emir Süleymân 'a bir çok övgüler yağdırmıştır.

Çengnâme'nin , uzun süre adının Cengnâme ,konusunun da savaş olduğu sanılmıştır . Ayrıca Ali gibi birçok şair, Çengnâme adlı eseri , Şeyhoğlu'nun eseriyle karıştırmış ,adının Ferahnâme olduğunu kaydetmiştir .Katip Çelebi ise eserin adını Cengnâme olarak tesbit etmiştir. Daha sonraki kaynaklar da aynı yanlışları tekrarlamışlardır . Sehi ve Latifi dışında , eserin adı tam olarak verilmemiştir . Ayrıca bazı araştırmacılar da Dâî'yi hem Cengnâme hem de Ferahnâme adlı iki eser yazmış gibi gösterirler . Bursalı Mehmed Tahir ise onun Cengnâme tarzında bir Ferahnâme yazdığını kaydeder. Gibb ve

Hammer'de aynı hataya düşmüşlerdir . Gibb onun savaşıla ilgili Cengnâme adlı eser yazdığını , Hammer de Cengnâme ve Ferahnâme yazdığını kaydeder . Hammer daha sonra bir başka makalesinde bu yanlış düzeltmiştir . Nihayet eserin bulunması bütün şüpheleri ortadan kaldırmış ve eserin , Çeng adı verilen Türkler'e has bir mûsikî aletinin yapısını alegorik ve mistik bir biçimde ele aldığı anlaşılmıştır .

V . BİBLİYOGRAFYA

- AKALIN, L. Sami , *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul , 1966
- ALPARSLAN , Ali , *Kadı Burhaneddin Divânından Seçmeler*, Ankara, 1977
- ARAT, R. Rahmeti, *Eski Türk Şiiri* , Ankara, 1965
- BANARLI, Nihat Sami , *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* , İstanbul, 1971.
- Bursalı Mehmed Tahir , *Osmanlı Müellifleri* , İstanbul , 1333.
- Cengiz Halil Erdoğan , *Divân Şiiri Antolojisi* , Ankara , 1983
- ÇAVUŞOĞLU , Mehmet , *Necatî Bey Divânı Tahlili*, İstanbul, 1982
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* , Ankara, 1992
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet , *Ahmed -i Dâî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul , 1952
- GÖLPINARLI, Abdülbaki , *Mevlânâ Celâleddîn -i Rûmî Mesnevî ve Şerhi*
Ankara , 1067
- IPEKTEN , Haluk , *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Arûz* , İstanbul, 1994
- İslâm Ansiklopedisi* , TDV. Yay. İstanbul , 1989
- KABAKLI , Ahmet , *Türk Edebiyatı* , İstanbul , 1974
- KADRI, Hüseyin Kazım , *Türk Lûgatı* , İstanbul, 1945
- KANAR, Mehmet , *Büyük Farsça - Türkçe Sözlük* , İstanbul , 1993
- KARAALIOĞLU , Seyit Kemal , *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul , 1980

- KOCATÜRK , Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi* ,Ankara,1970
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmed Fuad ,*Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Antolojisi*,İstanbul ,1931
- Kur'ân -ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* ,TDV. Yayınları , Ankara , 1993
- KURNAZ, Cemal, *Hayali Bey Divânı Tahlili* , Ankara , 1987
- LEVEND, Agah Sırrı, *Divân Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler ,Mazmunlar ve Mefhumlar* , İstanbul , 1980
- LEVEND, Agah Sırrı , *Türk Edebiyatı Tarihi* , Ankara , 1988
- MAZIOĞLU , Hasibe , *Fuzulî Divânı 'ndan Seçmeler* ,Ankara ,1992
- NACÎ , Muallim ,*Lûgat -ı Nacî* , İstanbul ,1987
- OKÇU, Nacî , *Şeyh Galib* , Ankara, 1993
- ONAN, Necmettin Halil , *İzahlı Divân Şiiri Antolojisi* , İstanbul , 1989
- ONAY, Ahmet Talat , *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* , Ankara,1992
- ORKUN , Hüseyin Namık ,*Eski Türk Yazıtları*,Ankara ,1987
- ÖZÖN ,Mustafa Nihat , *Osmanlıca - Türkçe Sözlük* ,İstanbul ,1979
- PAKALIN , M. Zeki , *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* , İstanbul , 1981
- PALA, İskender , *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü* , Ankara, 1989
- SEFERCİOĞLU ,M. Nejat ,*Nev'i Divânı'nın Tahlili* , Ankara ,1970
- Şemseddin Sami , *Kamûs -ı Türki* , İstanbul ,1992

Şemseddin Sami , *Kamûsu 'l - Âlâm* , Ankara ,1996

ŞÜKUN , Ziya , *Farsça - Türkçe Lügat* , İstanbul ,1932

TARLAN, Ali Nihad , *Şeyhi Divânı 'nı Tedkik* , İstanbul , 1964

TARLAN ,Ali Nihad , *Fuzulî Divânı* , İstanbul ,1950

TİMURTAŞ, Faruk Kadri , *Osmanlı Türkçesi Grameri III.* İstanbul,1995

TOPALOĞLU , Bekir - KARAMAN , Hayreddin *Arapça - Türkçe Yeni Kamûs* ,İstanbul , 1967

Türkçe Sözlük , TDK ,Yay., Ankara ,1988

Yeni Tarama Sözlüğü , TDK ,Yay.,Ankara ,1988

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM BAKANLIĞI
DOKÜMANTASYON MERKEZİ